

Eva Skafte Jensen

DANSKE SÆTNINGSADVERBIALER OG TOPOLOGI

I DIAKRON BELYSNING

Ph.d.-afhandling i dansk grammatik ved Institut for Nordisk Filologi, KU
April 2000

INDLEDNING, 1.

SEMANTIK, SPROGLIG FORANDRING OG ORDSTILLING, 5.

Et eksempel, 5. Polysemi og homonymi, 6. Bevægelsen fra mere konkret og objektiv til mere abstrakt og subjektiv betydning, 7.

SÆTNINGSADVERBIALER, NEKSUSADVERBIALER OG ANDRE ADVERBIALER, 10.

Overbegreber. Om termen sætningsadverbial, 11. Topologi som udgangspunkt, 12. Syntaks som udgangspunkt, 12. Foreløbig sammenfatning, 13. Modalitet og diskurs som udgangspunkt, 14. Fininddelinger, 15. Sammenfatning, 17.

TERMINOLOGI I NÆRVÆRENDE AFHANDLING. KRITERIER OG FORBEHOLD, 18.

Adverbialer på propositionelt niveau, 18. Interpropositionelle adverbialer, 19. Suprapropositionelle adverbialer, 20. Fælles egenskaber, 20. Terminologibrug i praksis. Om termen sætningsadverbial - igen, 22. Om mådesadverbialer og konnektive adverbialer, 23.

DEN TOPOLOGISKE FELTANALYSE, 24.

Topologiens opgave, 24. Diderichsen og sætningsskemaet, 24. Grammatikkens genstand, 26. Heltofts reviderede sætningsskema(er), 27.

FORESTILLINGEN OM DET NIVEAUDELTE SPROG, 34.

SPROGHANDLINGER, 39.

INDLEDNING TIL ANALYSER, 43.

Indledning, 43. Generelle metodiske overvejelser, 43.

PÅ ... MÅDE, SÅDAN og ALTSÅ, 45.

Indledning, 45. Ydre og indre kohæsion, 46.

PÅ ... MÅDE, 48. SÅDAN, 54. ALTSÅ, 62. Foreløbig opsamling, 78.

ELLERS, DOG og ALLIGEVEL, 81.

Indledning, 81.

ELLERS, 85. DOG, 109. ALLIGEVEL, 128. Foreløbig opsamling, 143.

VIST og NOK, 144.

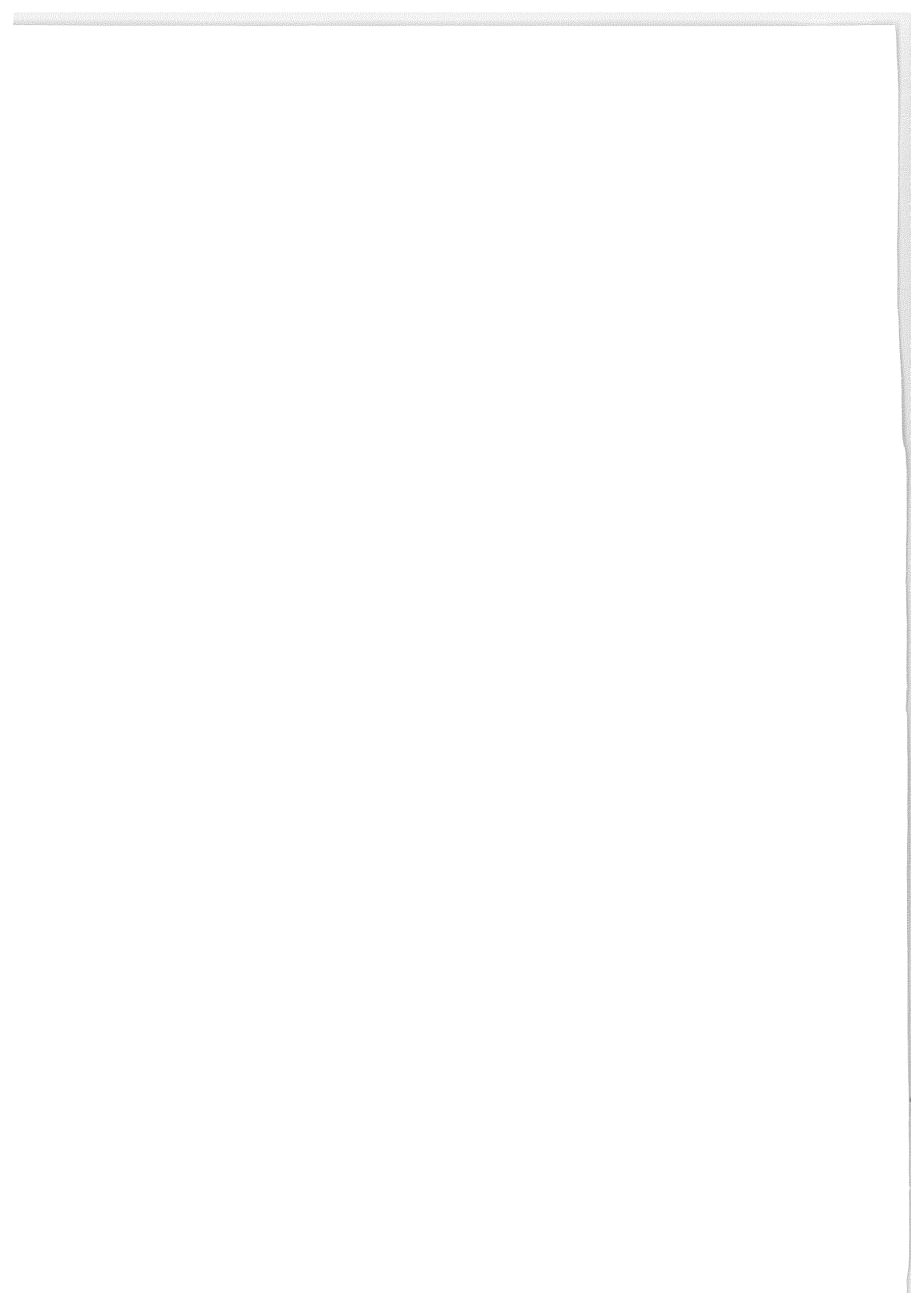
Indledning, 144. Det niveaudelte sprog, 145. Realitetsværdi, faktivitet, epistemisk betydning og modalitet, 145. Realitetsværdi, 146. Faktivitet, 150. Faktivitet og realitetsværdi, 152. Faktivitet og modalitet og epistemisk betydning, 155.

VIST, 158. NOK, 176. Foreløbig opsamling, 184.

KONKLUSION OG PERSPEKTIVERING, 188.

Polysemi og homonymi, diakroni og synkroni, 189. Bevægelsen fra mere konkret til mere abstrakt - igen, 190. Bevægelsen fra mere objektiv til mere subjektiv - igen, 192. Diakroni, synkroni og topologi, 193.

Dansk resume, 200. Summary, 201. Oplysninger om anvendte data, 202. Litteratur, 215.

INDLEDNING

I Danske Studier 1982 kan man læse artiklen "Modalpartikler og deres funktion i moderne dansk". Den er skrevet af Torben Andersen og i den påpeger han at en række ord *da*, *nu*, *ellers*, *altså* og *også* har forskellig betydning og funktion alt efter om de står forrest i sætningen i det såkaldte fundamentfelt (**F**), eller om de står inde i sætningen nær det finitte verbal på den plads i Diderichsens sætningsskema som traditionelt går under betegnelsen **a** ("lille-a"). Andersen illustrerer blandt andet dette ved følgende række eksempler:

- (1a) Det ved jeg *da* ikke.
  - (1b) *Da* ved jeg det ikke.
  - (2a) Jeg er *nu* holdt op med at ryge.
  - (2b) *Nu* er jeg holdt op med at ryge.
  - (3a) Jeg har *ellers* ikke lyst.
  - (3b) *Ellers* har jeg ikke lyst.
  - (4a) Hans søster skal *altså* også med.
  - (4b) *Altså* skal hans søster også med.
  - (5a) Jeg har *også* løbet hele vejen.
  - (5b) *Også* jeg har løbet hele vejen.
- (T.Andersen 1982:86)

Når de givne ord står på **F** har de tilsyneladende en meget stærk tekstuel funktion, mens deres funktion er anderledes når de står på **a** (Andersen kalder dem henholdsvis 'anaforske og tekst-konstituerende' og 'deiktiske og dialogkonstituerende'). Denne forskel i betydning og funktion kunne tyde på at der er en systematisk betydningsforskel på en række adverbialer i dansk og at denne betydningsforskel er forbundet med danske sætningers ordstilling, med deres topologi.

Nærværende afhandling undersøger blandt andet denne betydningsforskel, og hvordan de forskellige adverbialpladser i den topologiske model er kodet. Især dynamikken mellem **F** og **a** er interessant, men også de andre pladser som kan indeholde adverbialer, bliver berørt undervejs.

Tesen er at sætningsadverbialets plads (herefter kaldet: **SA**, jf. redegørelsen for topologi s.24) er strukturelt kodet som pladsen for subjektive, ikke-propositionelle tilkendegivelser. På denne plads

kan der også stå objektive, propositionelle og oven i købet referentielle led, men påstanden er at - om muligt - vil et givet adverbial på denne plads fortolkes abstrakt og subjektivt snarere end konkret og objektivt.

Nogle adverbialer er så at sige 'født' som subjektive tilkendegivelser. Det gælder især visse epistemiske adverbialer (*muligvis, sandsynligvis, formentlig, formodentlig, tilsyneladende*) som er udsprunget af leksikalske enheder der har med formodning, tvivl etc. at gøre, men også ord som *desværre, heldigvis* og *beklageligvis*. Disse adverbialer kan tilsyneladende uden betydningsforskel stå både på **F** og på **SA**.

Andre kan slet ikke placeres på **F**, men kan som udgangspunkt kun stå på **SA**. Det gælder ord som *jo, gerne, ikke, bare, kun, også, skam, sagtens, søreme, fandme, sgu, ligegodt* m.fl.

En tredje gruppe skifter betydning alt efter placering. Det gælder, foruden *da, nu, ellers, altså* som er vist ovenfor¹, ord som *vist, vel, nok, godt, dårligt, rigtig(t), virkelig(t)* m.fl.

F	v	subj	SA	Vinf...
desværre bussen er	er	bussen	desværre	kørt kørt
muligvis den	står står	den	muligvis	stille nu stille nu
godt jeg jeg	har har har	jeg	aldrig aldrig godt	hørt hørt godt hørt nyheden
dog	kan kan	det det	ikke dog ikke	ses ses?
*gerne vil det	jeg vil	jeg	gerne	det
*skam stod hun	hun stod		skam	op i god tid op i god tid

At finde ud af hvad der er udslagsgivende for de forskellige læsninger i den tredje gruppe, er et

---

¹ Andersens eksempel *også* kan ikke stå alene på **F**.

af hovedformålene med undersøgelsen.

Som redskab bruges en topologisk analysemodel (sætningsskema). Den topologiske analysemodel kan bruges til både at bestemme sætningsled og til at anskueliggøre informationsstruktur. **F** er for eksempel en plads for fri variation. I princippet kan alle sætningsled (undtagen det finitte verbal) stå her, men hvis noget andet end subjektet - sætningsadverbialer for eksempel - står her, er der tale om tekstuel markering. Sætningsadverbialers umarkerede plads er **SA**. En mere udførlig fremstilling af den topologiske feltanalyse og en præsentation af netop den model jeg gør brug af, er at finde i kapitlet om topologi, s.24.

Som den senere redegørelse for 'the state of the art' (jf. s.10f[^]) vil vise, har adverbialforskningen hidtil især taget udgangspunkt i synkrone beskrivelser. Man hæfter sig netop ved sådanne distinkte forskelle i betydning og funktion som Torben Andersens eksempler ovenfor illustrerer, og overvejer - synkront - efter hvilke regler disse forskelle manifesterer sig. Man noterer sig eventuelt at der er disse forskelle og undrer sig over dem, men forsøger ikke at forklare hvordan man har fået så forskellige varianter af *godt* som eksemplerne på forrige side fremviser.

I nærværende afhandling vil det blive søgt påvist at sådanne forskelle i betydning og funktion ofte er et resultat af en sproghistorisk udvikling, og at disse adverbialers distributionelle forskelle er fuldstændig forklarlige og ikke engang særlig underlige når man iagttager vejen-adhvilken en udvikling har taget. Afhandlingen vil altså ikke kun beskæftige sig med betydningsforskelle, men også med betydningsforandringer. Derfor ses der nærmere på nogle af de teorier som handler om dette.

Det drejer sig især om grammatikaliseringsteorier som har prominens i nyere sproghistorisk forskning (jf. Traugott, Heine, Hopper etc). Hos Traugott finder man blandt andet forestillingen om **subjectification**, dvs. de processer hvorved sproglige størrelser med oprindelig konkret og objektiv betydning, over tid kan overgå til at blive mere abstrakte og mere subjektive. Denne ide viser sig at være nøglen til forståelsen af de danske sætningsadverbialers udviklingshistorie, og dermed også central for forståelsen af hvordan for eksempel de to forskellige varianter af *altså* som Torben Andersens eksempler (4a) og (4b) viser, er beslægtede.

Afhandlingen forsøger at afdække præcis hvordan disse udviklingsprocesser gør sig gældende ved danske sætningsadverbialer, og hvilke sproglige faktorer der kan medregnes som væsentlige for en reanalyse af en given størrelse. I praksis vil dette ske ved en række studier af enkelte leksikalske enheder, og blandt andet hvordan den leksikalske semantik et givet udtryk

rummer, har indflydelse på hvordan det udvikler sig.

Vi er alle sprogbrugere. Vi formår ikke at ytre os uden at sætte små blinkende neonlys og røde flag op ved de dele vi finder særligt interessante. I vores iver for at modtager skal forstå ikke bare **hvad** vi mener, men også **hvordan** vi mener det vi mener, og hvad vi mener modtager mener, og hvordan vi mener modtager bør mene om det vi mener, gør vi os alle mulige sproglige krumspring for at tydeliggøre dette. Og her er sætningsadverbialerne til stor hjælp. Derfor inddrages også teorier om sproghandlinger og modalitet. Blandt andet skal det vise sig at et antal sætningsadverbialer er blevet sproghandlingsangivende, og at visse sætningsadverbialer har indflydelse på realitetsværdien i en ytring.

Semantik, sproglig forandring og ordstilling

Et eksempel

Som en forsmag på den type analyser man kan møde i denne afhandling, gengives her hovedpunkterne i mine analyser af *godt* (og *vel*).

I moderne dansk kan man møde udtryk som (1) og (2):

1. hun synger **godt**
2. jeg har **godt** hørt det

De to *godt* udtrykker noget forskelligt. I det første tilfælde er *godt* et mådesadverbial som står på mådesadverbialpladsen (herefter kaldet: **MA**), og som siger noget om hvordan *hun synger*. I det andet tilfælde er *godt* et sætningsadverbial som står på **SA**, og som udtrykker det modsatte af *ikke*, dvs. affirmation.

3. ja, jeg har **godt** hørt det
4. nej, jeg har **ikke** hørt det

I en artikel fra 1997 (E.S.Jensen 1997a) har jeg foreslået at man kan finde nøglen til de to forskellige betydninger i moderne dansk (jf. (1) og (2) ovenfor) ved at foretage en diakron analyse. En sådan analyse viser for eksempel at *godt* undergår en udvikling fra mere konkret mådesadverbial til mere abstrakt affirmativ markør (sætningsadverbial), og at denne udvikling blandt andet er betinget af de semantiske og syntaktiske omgivelser som ordet forekommer i.

I eksempler fra reformationstiden finder man nemlig primært den affirmative markør (på det tidspunkt bruges leksetet *vel*²) i sætninger hvor man ellers ofte finder negationen *ikke*. Dette viser sig blandt andet ved at i alle de eksempler fra Gammeldansk ordbogs seddelsamling som indeholder modalverbet *gide*, finder man et overvældende antal med *ikke*, et mindre antal med *vel* og stort set ingen eksempler uden *ikke/vel*. Dette kan ses som et tegn på at *gide* i høj grad er blevet associeret med negering, og at man derfor som sprogbruger har følt behov for at fremhæve

---

² Her, som senere, bruger jeg udelukkende de moderne stavemåder når jeg refererer til de enkelte leksikalske størrelser. I citaterne gengives selvfølgelig forlæggets ortografi.

ordets positive valeur i de få tilfælde *gide* er blevet brugt uden negering. Til dette har man brugt *vel*. Siden hen overtager *godt* denne funktion som 'dobbeltnegation' = affirmation.

Polysemi og homonymi

Hvilken semantisk status har *godt* i (1) og (2)? Man kan overveje to³ muligheder: 1) der kan være tale om et leksem med flere betydninger (polysemi), eller 2) der kan være tale om to leksemer som staves og udtales ens (homonymi).

Traditionelt skelner man mellem homonymi og polysemi ved at inddrage det diakrone perspektiv: to forekomster med samme udtale og stavemåde er homonyme hvis de sproghistorisk set stammer fra forskellige ord, og polyseme hvis de har fælles ophav (se fx Levin 1968:32-34; Lyons 1968:405-6; Cramer et al. 1996:59, 118). Dette lyder umiddelbart let og metodisk forsvarligt, men det kan dog i høj grad være problematisk at afgøre i de konkrete tilfælde hvornår der er tale om fælles ophav, og i endnu højere grad hvornår der **ikke** er tale om fælles ophav. Kan man for eksempel være sikker på, når man nu har støvet sproghistorien igennem og fundet to forskellige ophav til de to verber *male* og *male* (*male kaffe/mel* vs. *male billeder/træværk*, se Nudansk ordbog), at disse to forskellige ophav på intet endnu tidligere tidspunkt har haft noget med hinanden at gøre? Det som umiddelbart ser ud som et klokkeklart og sikkert kriterium - nemlig det diakrone perspektiv - er pludselig ikke så klart og sikkert alligevel.

Nogle vælger at bruge formelle kriterier som for eksempel ordenes grammatik til at skelne mellem ord som staves og udtales ens. I Nudansk ordbog kan man således finde to ordbogsartikler som handler om *nu*. *Nu I* er et substantiv (*i samme nu*), *nu II* klassificeres som adverbium (*nu er jeg snart færdig*). Der er ingen tvivl om at de to betydninger er beslægtede, men de har forskellige syntaktiske muligheder og får derfor hver sin artikel.

Forskellen på homonymi og polysemi er som sagt ikke så entydig som man skulle tro, og frem for alt er diakroni som kriterium for en distinktion mellem homonymi og polysemi mere problematisk end man umiddelbart skulle tro.

---

³ En tredje mulighed ses hos Sweetser i et foredrag fra 1986 (Sweetser u.å.). Her diskuteres forskellen mellem negation (*not*) og konjunktioner (*and, or*) på den ene side, og modalverber og præpositioner på den anden. Den første gruppe betegner meget abstrakte relationer og er applicerbar ved alle aspekter af en sproghandling ("propositional content, epistemic structure, and speech act force" p.537), den anden gruppe repræsenterer polyseme betydninger som har udviklet sig over tid. Det diakrone aspekt bruges som kriterium til at holde de to grupper adskilt.

Hovedformålet med afhandlingens diakrone undersøgelser er da heller ikke at afgøre i de konkrete tilfælde, om der er tale om homonymi eller polysemi. Formålet er i stedet at vise at størrelser, som i moderne dansk fremviser distinkte forskelle i betydning og funktion, ofte i diakront perspektiv viser sig at være beslægtede. Det kan endvidere iagttages at disse forskelle tit hænger sammen med topologisk placering.

Bevægelsen fra mere konkret og objektiv til mere abstrakt og subjektiv betydning

Man kan i dansk og andre sprog iagttage en generel tendens til at sproglige udtryk med mere konkrete betydninger over tid har forandret sig til sproglige udtryk med mere abstrakte betydninger, i første omgang som med-betydninger (konnotationer), siden hen som alternative betydninger. (Jf. fx de to forskellige varianter af *godt* ovenfor, (1) og (2)).

Denne bevægelse bliver af en bestemt gruppe lingvister kaldt for **unidirectionality**. Forskere som Elisabeth Closs Traugott, Eve Sweetser, Ekkerhard König, Bernd Heine m.fl. demonstrerer at sproglige udtryk med meget abstrakt betydning ofte ved en diakron undersøgelse kan føres tilbage til sproglige udtryk med mere konkrete betydninger.

Et ofte citeret eksempel er hvordan *be going to* over tid forandrer sig fra at betyde *fysisk at bevæge sig mod en fysisk lokalitet* til med tiden at fungere som et hjælpeverbum betegnende fremtid (og intention), ofte udtalt *gonna* (se fx Traugott 1995b). Det som førhen betød noget ganske konkret i den reelle virkelighed, har i moderne engelsk antaget en mere abstrakt betydning som en markering af aspekt og modus på linje med andre hjælpeverber. Sideløbende med denne abstrakte betydning kan man dog stadig finde den konkrete i udtryk som *I'm going to London, do you want anything?*

Et andet eksempel fra Traugotts hånd finder man i et foredrag (Traugott, u.å.) hvori det blandt andet vises hvordan *since* fra udelukkende at kunne betegne tid (dvs. have en mere konkret betydning), efterhånden også kan bruges til at betegne årsag (dvs. en mere abstrakt betydning), og således i moderne engelsk er polysemt. I dansk kan man i øvrigt iagttage de selv samme betydningsforskelle ved ordet *siden*:

5. **siden** i går er der ikke sket noget nyt (temporal)
6. **siden** hun flyttede ind, har intet mere været det samme (temporal/kausalt)
7. **siden** du spørger så pænt, kan jeg da godt tage opvasken (kausalt)

Et tredje eksempel på bevægelsen fra mere konkret til mere abstrakt ser man i Heines bog "Possession" (Heine 1997). I dette arbejde foretager forfatteren en omfattende typologisk undersøgelse af et stort antal ikke beslægtede sprog, og foreslår at grammatiske elementer, der angiver aspekt og altså er meget abstrakte, typisk kan føres tilbage til udtryk der i mere konkret betydning har med besiddelse at gøre. Jf. for eksempel at det danske verbum *have* dels kan bruges til at betegne besiddelse, dels til at fungere som hjælpeverbum ved de perfekte tider.

Samtidig med at der sker en udvikling af sproglige størrelser fra mere konkret til mere abstrakt betydning, kan man i mange tilfælde iagttage at der sker en sideløbende udvikling fra mere **objektiv** til mere **subjektiv** betydning. Denne udvikling kaldes af de samme forskere (Traugott, Sweetser, König etc.) for **subjectification**, og den ytrer sig ifølge Traugott således:

"It is a gradient phenomenon, whereby forms and constructions that at first express primarily concrete, lexical, and objective meanings come through repeated use in local syntactic contexts to serve increasingly abstract, pragmatic, interpersonal, and speaker-based functions." (Traugott 1995:32)

Som eksempler på denne proces gives blandt andet det engelske modalverb *must*. Den deontiske betydning anses for at være mere objektiv (og konkret) end den epistemiske betydning som til gengæld kan betegnes som mere subjektiv (og abstrakt). Dette illustreres ved følgende eksempler:

8. They must be married. (meaning 'some external force requires them to be married')
9. They must be married. (meaning 'It is obvious that they are married, I conclude that they are married')

De engelske modalverber har været genstand for intense studier, og blandt andet er det gentagne gange blevet påvist at den deontiske variant sproghistorisk set ligger forud for den epistemiske (jf. fx Bybee and Pagliuca 1985; Traugott 1989; Sweetser 1990).

Bevægelsen fra mere konkret og objektiv til mere abstrakt og subjektiv ser altså ud til at udgøre en generel tendens i betydningsudvikling som ikke begrænser sig til nogle enkelte leksikogrammatiske områder og enkelte sprog. De nævnte forskere hævder da også at denne udvikling er universel, og de kalder den som sagt **unidirectional**. For dansks vedkommende kan

man se en tydelig tendens til at enkelte leksikalske enheder kan skifte betydning over tid ved en bevægelse der går fra mere konkret til mere abstrakt. Denne tendens gælder i princippet alle mulige forskellige sproglige størrelser, som for eksempel betydningsudviklingerne af modalverberne (*jeg vil have den bog*, betegnende *vilje*; *det vil tiden vise*, angivende *fremtid*), propositionelle adjektivers og adverbialers statusskift til gradsangivelser (*kassen er enormt stor*; *jeg er lidt stolt af det her*; *den sang er vildt god*), det efterstillede personlige pronomens (**hinn*) udvikling til enklitisk bestemt artikel (*-en*) m.m.

Af interesse i nærværende afhandling er især tendensen i den danske adverbialsemantik til at sproglige udtryk med oprindeligt mere konkrete og objektive betydninger giver stof til sproglige udtryk med mere abstrakte og subjektive betydninger, og at disse varianter (konkrete og objektive, såvel som abstrakte og subjektive) i visse tilfælde forekommer side om side i moderne dansk (jf. eksemplerne med *godt* ovenfor), mens man i andre tilfælde kan se at varianten med oprindeligt mere konkret betydning går tabt, mens den udviklede variant - den med mere abstrakt betydning - lever videre i bedste velgående og på egne præmisser. Dette sidste gælder for eksempel for sætningsadverbialet *gerne* som ikke mere danner makkerpar med et mådesadverbial *gerne*, mådesadverbialvarianten er nemlig forlængst forsvundet ud af dansk sprogbrug.

Især hvad angår adverbialerne kan sådanne udviklinger i betydning og funktion ofte forklares som skift i en given størrelses skopus (rækkevidde). Mens *egentlig* i (10) er et adled til nominalkernen og som sådan fungerer objektivt og konkret på propositionelt niveau, har ordet en langt mere abstrakt og subjektiv betydning i (11). I det sidstnævnte eksempel fungerer *egentlig* nemlig som sætningsadverbial hinsides sætningens (ytringens) propositionelle indhold som afsenders subjektive evaluering af det ytrede:

10. De har ikke en **egentlig** anke mod sagsforløbet
11. De har **egentlig** ikke en anke mod sagsforløbet

En sådan beskrivelse af skopusskift fra 'propositionelt niveau' til 'hinsides ytringens propositionelle indhold' forudsætter en forestilling om at sproget består af flere niveauer. Senere vil vi derfor se lidt nærmere på hvilke niveauer en ytring kan antages at indeholde (jf. s.34).

Før vi når så langt, skal vi dog se på adverbialforskningen hidtil.

Om sætningsadverbialer, neksusadverbialer og andre adverbialer

Få sproglige enheder har fået så mange forskellige navne som sætningsadverbialerne, og alene at danne sig et overblik over alle disse navne og kriterierne bag dem er et studie værd. Der er mange, mange forskellige aspekter ved sætningsadverbialerne og andre adverbialer man kan tage fat på, og netop den faglige synsvinkel, som et givet arbejde har haft, smitter af på efterfølgende termer. Resultatet er blandt andet at en del af forskningen på området kommer til at blive en diskussion om terminologi, og det er i sig selv interessant. Også for andre sproglige størrelser vedkommende er der uendelig mange aspekter man kan undersøge, men man møder ikke det samme behov for hele tiden at lade undersøgelsernes resultater slå igennem som et krav om terminologiændringer. Man kan for eksempel finde undersøgelser af substantiver i alle mulige sammenhænge, men sjældent den påstand at substantiver slet ikke bør hedde substantiver, men i stedet noget helt andet. Sådan er det ikke for sætningsadverbialer og andre adverbialer, og det er der flere grunde til.

'Ordklassen' adverbier er traditionelt blevet negativt defineret som alle de ord der ikke hørte til i nogen af de andre ordklasser. På samme måde er det gået med adverbialerne - de er sætningsled "der har Funktion i Sætningen, men ikke er hverken Verbaler, Substantialer eller Prædikativer" (Diderichsen 1946: Elementær Dansk Grammatik (herefter EDG) §69). Adverbialerne har altså i sig selv aldrig været tilfredsstillende defineret, og mange har derfor gjort sig umage for at finde netop de afgørende egenskaber ved adverbialerne som kunne lede til en positiv definition med dertil hørende terminologi.

Derudover skyldes den store terminologirigdom at adverbialerne - negativt defineret - på ingen måde udgør en homogen gruppe, men snarere udgør en række forskellige grupper af sproglige enheder, som i alle henseender (syntaktisk, topologisk, semantisk og pragmatisk) har forskellige egenskaber.

Desuden er **adverbial** en syntaktisk bestemt størrelse, mens visse dele af forskningen af de såkaldte sætningsadverbialer tager udgangspunkt i helt andre dele af sprogvidenskaben end den sætningsbaserede grammatik, nemlig i de mere kommunikative, pragmatiske, diskursanalytiske tilgange til faget.

Endnu en grund til den store terminologirigdom er disse størrelses mange funktioner i og uden for sætningen, teksten, ytringen, kommunikationssituationen osv. Kort sagt: deres

multifunktionalitet. Også andre sproglige størrelser er multifunktionelle, men det er især ved adverbialerne man har lagt mærke til dette træk. Som noget særligt for især sætningsadverbialernes vedkommende, ses deres evne til at fungere metalingvistisk.

I det følgende følger en kortfattet oversigt over nogle af markedets mange termer og synspunkterne bag dem.

Overbegreber

Om termen sætningsadverbial

Sætningsadverbialerne har ikke altid heddet sætningsadverbialer. Termen ses allerede i Diderichsens disputats (Diderichsen 1941:34), men vinder tilsyneladende for alvor indpas i den danske sprogforskning i løbet af 1970'erne hos den generation af unge sprogforskere, der som en del af deres sproguddannelse har lært transformationsgrammatiske analysemetoder og tankegange. Se for eksempel John E. Andersen (J.E.Andersen 1987:46), Henning Nølke (Nølke 1989a:45), Lars Heltoft (Heltoft 1990:36; 1993:126), Ole Togeby (Togeby 1993:143 og 466), Henrik Jørgensen (Jørgensen 1991:21) og Frans Gregersen (Kristiansen et al. 1996:115 og 116).

Forestillingen bag termen er at denne type adverbialer har skopus over hele sætningen og ikke kun over enkelte led inden for sætningen, som for eksempel andre frie⁴ adverbialer betegnende tid, sted, måde og årsag har. Forestillingen at sætningsadverbialernes særkende er bundet til deres virkeområde, finder man også hos Diderichsen i Elementær Dansk Grammatik (Diderichsen 1946). Han kalder disse størrelser for **nekususadverbialer**, og siger om dem at de kan "karakterisere hele Sætningen" (EDG §69 b), og at de kan "angive, i hvilket Omfang den hele Neksus siges at finde sted" (EDG §69 Tillæg 1). Det er altså sætningsadverbialernes skopusforhold der bliver lagt til grund for fagtermerne **sætningsadverbialer** og **nekususadverbialer**.

Den væsentligste kritik imod denne tankegang, og følgelig mod termene, er knyttet til sætningsbegrebet. Det første og grundlæggende kritikpunkt retter sig mod sætningen som analyseenhed. "Sætningen er sprogforskerens konstrukt", hedder det for eksempel hos John E. Andersen, "en abstraktion fra ytringen og alle dens eksterne pragmatiske relationer" (J.E.Ander-

---

⁴ De faste adverbialer (verbalpartiklerne) (*gå hjem; stå op; slå til; springe over*) har ingen interesse i nærværende afhandling. De indgår i syntetisk forbindelse med verbet og er således komponenter i komplekse prædikater.

sen 1987:46). I virkeligheden taler og skriver vi slet ikke i sætninger men i **ytringer** (**meninger** og **meningshelheder** hos Diderichsen, EDG §53 Tillæg 2). Den sætningsbaserede grammatik er derfor i bedste fald mangelfuld, i værste fald direkte misvisende.

Et mere specifikt kritikpunkt for sætningsadverbialernes vedkommende er at de ikke bidrager til sætningens propositionelle indhold. Dette viser sig blandt andet ved at de ikke kan negeres, som alle propositionelle dele ellers kan. De befinder sig i stedet på ytringsniveau og signalerer tilstedeværelsen af og relationer mellem kommunikationspartnere og tekstuelle relationer mellem det sagte og den omgivende situation (inkl. tidligere ytringer). Det giver derfor ikke mening at tale om disse størrelses skopus i forhold til **sætningen**, og John E. Andersen konkluderer at de retteligen burde hedde **ytringsadverbialer** (J.E.Andersen 1987:47). Han introducerer i øvrigt termen **refleksionsadverbialer**, idet disse størrelser "markerer en handling i sproget der peger tilbage på sproget selv, og på det talende jeg i dets funktion som deltager i kommunikationsfællesskabet" (J.E.Andersen 1987:46).

Når der tales om sætningsadverbialer og ytringsadverbialer, refererer termene altså til adverbialernes skopus, henholdsvis i forhold til sætningen og i forhold til ytringen.

Topologi som udgangspunkt

Skopusforhold er som sagt et klassisk kriterium ved navngivning og definition af sætningsadverbialerne. Men der gives også andre kriterier for navngivning og definitioner. Erik Hansen (1977) inddeler således adverbialerne i tre typer efter deres topologiske placering: **centraladverbialer** står i centralfeltet (Diderichsens neksusfelt), **slutadverbialer** står i slutfeltet (Diderichsens indholdsfelt), og de **frie adverbialer** kan stå enten i centralfeltet eller slutfeltet. De **frie adverbialer** ses i øvrigt også hos Diderichsen (EDG §69 b; Diderichsen 1964:376) og hos Jørgensen (Jørgensen 1996:84).

Også Hans Götzsche bruger topologien som første skridt i sin adverbialanalyse, og kalder sætningsadverbialerne **centraladverbialer** og de slutstillede adverbialer for **finaladverbialer** (Götzsche 1993:100-101).

Syntaks som udgangspunkt

Skopusforhold og topologi er typiske og helt relevante kriterier ved karakteristikken af sætningsadverbialer og andre adverbialer i dansk. Erik Hansen foretager en adverbialinddeling

som tager udgangspunkt i skopusforhold i artiklen "Sætningsskema og verbalskema" (E.Hansen 1970b). Her inddeles de frie (dvs. ikke-valensbundne) adverbialer i tre grupper efter deres syntaktiske skopus. **Helkædeadverbialer** (a^h , fx *jo, måske*) har skopus over en helkæde (dvs. en helsætning), **delkædeadverbialer** (a^d , fx *atter, på torsdag*) har skopus over en delkæde (dvs. en syntaktisk enhed indeholdende ét valensverbum, finit såvel som infinit), og **verbaladverbialer** (a^v , fx *grundigt, pænt*) har skopus over et enkelt verbal.

De **frie adverbialer**, som vi så hos Diderichsen, Hansen (E.Hansen 1977) og Jørgensen, er frie med hensyn til topologisk placering. Men **frie** led kan også henvise til et andet aspekt af den sproglige analyse. Den inddeling vi ser hos Erik Hansen i 1970-artiklen sker for de **frie leds** (dvs. ikke-valensbundne leds) vedkommende.

Også Per Anker Jensen bruger valensgrammatikken som udgangspunkt for inddeling af sætningsled i sin bog "Principper for grammatisk analyse". Her finder vi i kapitel 6 (P.A.Jensen 1985:78-91) de **frie tilføjelser**, og disse omfatter alle ikke-valensbundne led inkl. adverbielle led. At disse led (Hansens a^h , a^d og a^v og Jensens frie tilføjelser) kaldes frie har altså ikke noget at gøre med topologisk placering, men med valensgrammatikkens skelnen mellem faste og frie led.

Foreløbig sammenfatning

De størrelser vi har med at gøre, er altså blevet defineret og navngivet ud fra deres skopusforhold, deres topologi og deres syntaktiske dependens. Men ingen af disse termer er helt tilfredsstillende: Sætningsadverbial er som sagt enten mangelfuld eller endda direkte misvisende. De topologisk baserede termer forudsætter at man bibeholder netop den topologiske model de er navngivet efter. De (valensgrammatiske) frie tilføjelser/led er sådan set den bedste, den mest præcise og metodisk forsvarlige karakteristik, men den dækker over en frygtelig masse forskellige slags led, nemlig propositionelle adverbialer betegnende tid, sted, måde og årsag, frie prædikativer, i andre sprog frie dativer, og endelig sådanne andre frie tilføjelser som i analysen viser sig at ligge uden for det propositionelle indhold (jf. karakteristikken af sætningsadverbialerne ovenfor). Desuden rejser sig det problem at man ikke kan slutte baglæns herfra og gå ud fra at for eksempel alle adverbialer betegnende måde dermed er ikke-valensbundne. Visse verber styrer netop denne type adverbialer:

12. Hun bor **pænt**
13. Han opfører sig **ordentligt**
14. Han ter sig **åndsvagt**

Så selvom valensgrammatikkens skelnen mellem faste og frie led er god i mange andre sammenhænge, duer den ikke rigtig til at give en samlende karakteristik af de størrelser vi har med at gøre i nærværende afhandling.

Modalitet og diskurs som udgangspunkt

Netop det forhold at der bag betegnelserne gemmer sig et meget forskelligartet materiale, har også afstedkommet en række andre forslag til definition og navngivning af sætningsadverbialerne som tager hensyn til disse syntagmers særlige semantiske betydninger eller pragmatiske funktioner. John E. Andersens **refleksionsadverbialer** er en sådan term, men oftere møder man termene **modalpartikel**, **modaladverbial**, **diskurspartikel** og **diskursmarkør**.

Modalpartiklerne stammer fra den tyske tradition (se fx Weydt 1977a; Zimmermann 1981; Harder 1975:108; T.Andersen 1982), og signalerer at vi her har en klasse af led der som deres fornemste opgave har med afsendertilkendegivelser at gøre. **Modaliteten** her er altså den pragmatisk definerede afsenderbaserede modalitet. Den samme definition af modalitet ligger bag Harders og Ebbe Grunwalds **modaladverbialer** og **modalord** (Harder 1975; Grunwald 1974) og ligeledes bag Henrik Jørgensens **modaladverbier** (Jørgensen 1991:6 og 10). Man kan dog også møde en anden definition af modalitet (se for eksempel Davidsen-Nielsen (1992)), nemlig en semantisk defineret der dækker over modsætningerne epistemisk vs. deontisk, og mulighed vs. nødvendighed (jf. næste side og senere i redegørelsen for realitetsværdi, modalitet etc. s. 145f).⁵

Diskurspartiklerne og **diskursmarkørerne** dukker op i den danske sprogvidenskab i slutningen af 1980'erne og indtager i løbet af 1990'erne en fast plads i den sproglige tekstanalyse (se fx Heltoft 1990; Davidsen-Nielsen 1992; Mey 1992; M.M.Hansen 1996). De kommer primært fra den angelsaksiske lingvistik (se fx Schiffrin 1987; Fraser 1988; Traugott 1995a), og signalerer at analysen af sætningsadverbialerne nu også inddrager diskursen, dvs. sprogets pragmatiske relationer. Ofte vil man se disse termer brugt synonymt med, eller simpelthen som en afløsning af, de pragmatisk definerede modalpartikler. Den angelsaksiske tradition hælder mest til den semantiske definition af modalitet, og skelner derfor skarpt mellem **modale** tilkendegivelser, som fungerer på semantisk niveau, og **diskurspartikler/diskursmarkører**, som fungerer på

---

⁵ De to forskellige opfattelser af modalitet, den pragmatisk og den semantisk definerede, kan man også læse mere om i artiklen "Modalitet og dansk" (E.S.Jensen 1997b).

pragmatisk niveau. Det mest konsekvente eksempel på dette kan man se hos Niels Davidsen-Nielsen (Davidsen-Nielsen 1992) som taler om diskursmarkører og diskurspartikler som overbegreber, og som eksplicit siger at disse størrelser skal kunne defineres i forhold til begreberne epistemisk og deontisk for at være kvalificerede som modale markører. Og ved at benytte sig af disse parametre kommer han frem til at *nok, vel* og *vist* er modale (epistemiske), mens *sgu, jo, da, dog, skam* og *nu* ikke er modale (Davidsen-Nielsen 1992:22-25).

Fininddelinger

Neksusadverbialer, centraladverbialer, frie tilføjelser, sætningsadverbialer, refleksionsadverbialer, modalpartikler, modaladverbialer, diskurspartikler og diskursmarkører er alle overbegreber som peger på et enkelt aspekt af den sproglige analyse. I mange tilfælde kan man ligesom ved Davidsen-Nielsen og hans undergruppe af modale markører finde fininddelinger som henviser til andre aspekter af den sproglige analyse.

John E. Andersens **refleksionsadverbialer** underinddeles således i fire grupper ud fra universalpragmatiske kriterier: 1. **kriteriemarkører** (fx *givetvis, utvivlsomt, selvfølgelig*), 2. **adverbialer med vurderende funktion** (fx *desværre, heldigvis, ærgerligt nok*), 3. **engagements- og distancemarkører** (fx *ærlig talt, faktisk, i virkeligheden; groft sagt, som bekendt, i og for sig*), og endelig 4. **kompositionsmarkører** (fx *alligevel, med andre ord, i forlængelse af det der blev sagt*).

Per Anker Jensen laver et trædiagram over de frie tilføjelser (P.A.Jensen 1985:79, 80-88), og nede ad den gren som omfatter adverbialerne, skelnes mellem pragmatiske og ikke-pragmatiske led. Den første gruppe omfatter de ikke-propositionelle led (**modale**, fx *desværre, måske* og **konnektive**, fx *imidlertid, altså*), den anden gruppe omfatter alle propositionelle adverbialer, og disse inddeles yderligere efter deres semantiske indhold i adverbialer som betegner **tid** (*ofte*), **sted** (*i Nordsjælland*), **årsag** (*fordi det regnede*), **måde** (*i sneglefart*), **betingelse** (*hvis denne skæring slår an*), **indrømmelse** (*selvom han havde lovet at blive væk*), **sammenligning** (*mens Knud faldt helt igennem*).

Henning Nølke (Nølke 1989a) analyserer to hovedtyper af franske sætningsadverbialer og sammenligner dem med tilsvarende adverbialer i tysk, engelsk, dansk, italiensk og russisk. Han skelner mellem **lokutionære** adverbialer (*peut-être; selvfølgelig, sikkert*) og **illokutionære** adverbialer (*franchement; ærlig talt, rent ud sagt*), og disse antages at have samme grund-

læggende egenskaber på tværs af sprogene. Navngivningen tager udgangspunkt i de behandlede adverbialers skopus. Den første type, de lokutionære, er knyttet til afsender (fransk: **locuteur**) og siger noget om afsenders forhold til sandhedsværdien af det propositionelle indhold. Den anden type, de illokutionære, henviser til selve ytringen (illokutionen), til samspillet mellem afsender og modtager og til universalpragmatiske vellykkethedsbetingelser som ærlighed, vederhæftighed etc.

Hos Ole Togeby (Togeby 1993:98-101) finder vi en karakteristik som grupperer adverbierne efter deres mest prominente træk såsom leksikosyntaktisk semantik (**mådesadverbier**, fx *hurtigt, smukt*), pragmatik (**attitudeadverbier**, fx *beklageligvis, jo, åbenbart*), formel semantik (**operatorer**, fx *ikke, næppe, kun*), og noget man kunne kalde 'tekstuel semantik' (**relationelle adverbier**, fx *snart, længe, her*).

Lars Heltoft opererer i foredraget "Revision af indholdsfeltet" med tre typer frie adverbialer: **sætningsadverbialer** karakteriseret ved skopus, **tids- og stedsadverbialer** karakteriseret ved semantisk indhold, og **t-adverbialer** (dvs. mådesadverbialer) karakteriseret ved bøjning (Heltoft 1993:126-8).

Hans Götzsches overbegreber er som sagt de topologisk bestemte **centraladverbialer** og **finaladverbialer**. Som centraladverbial fungerer de **alment specificerende adverbialer** (pa), de **kvalificerende/kvantificerende adverbialer** (qa) og **negerende adverbialer** (na), som finaladverbial finder vi igen de **alment specificerende adverbialer** (pa) (Götzsche 1993:101)⁶. De alment specificerende (fx *i kælderens i dag, i flere år*), de negerende (*ikke*) og de kvalificerende/kvantificerende adverbialer (fx *virkelig, formodentlig*) svarer alle til Per Anker Jensens frie tilføjelser og har derfor interesse i denne afhandling. Det mest overraskende ved denne inddeling og kriterierne for den er at Götzsche om adverbialer i almindelighed undtagen de kvalificerende/kvantificerende siger at de specificerer verbalet, og det særlige ved de kvalificerende/kvantificerende adverbialer er at de ikke specificerer verbet men derimod lader sig specificere af verbet! (Götzsche 1993:101).

Aage Hansen foretager i *Moderne Dansk*, bd. III (Aa.Hansen 1967) en fininddeling af adverbierne. I hovedafsnittet, "Brugen" (III:227-287), indeles adverbierne i fire undergrupper:

---

⁶ De **kombinatoriske adverbialer** (va) og de **relativerende adverbialer** (ra) omfatter de størrelser som af andre kaldes valensbundne adverbialer, og som indgår som komponenter i komplekse prædikater.

A. Som **almindeligt adverbial** (fx *rundtom, derhenne, nu*), B. **Adverbier der angiver den realllogiske sammenhæng i den sproglige fremstilling** (fx *derefter, altså, så*), C. **Adverbier der angiver den talendes personlige forhold til (indholdet i) fremstillingen** (fx *selvfølgelig, formodentlig, måske*), D. **Adverbier der har henblik på forholdet til den tiltalte** (fx *jo, da, bare*). Her skal man særlig lægge mærke til grupperne C. og D. Adverbialerne i gruppe C. er afsenderorienterede, og dem i gruppe D. er afsender-/modtagerorienterede. Men gruppe D. ligner en tekstuel eftertanke. I hovedafsnittet, "Funktion" (Aa.Hansen 1967, III:220-226), beskriver han hvad grupperne A., B. og C. betegner, men han skriver intet om betydningen af adverbialerne i gruppe D., og har muligvis slet ikke tænkt på disse ords særlige egenskaber i tidligere redigeringer af manuskriptet. Denne udspaltning af de afsender-/modtagerorienterede adverbialer fra de afsenderorienterede, hvis det er en udspaltning der er foregået, ligner den tvedeling som vi også finder hos Nølke (se ovenfor s. 15).

Sammenfatning

Alt efter formål og lingvistisk synsvinkel, gives der altså forskellige kriterier at definere og navngive adverbialer (i ordets videste betydning) efter. Nogle forskere benytter sig af gængse termer og termer der er umiddelbart genkendelige og gennemskuelige uden at bekymre sig om om de kriterier der ligger bag navngivningen, er homogene (jf. Tøgeby 1993; Heltoft 1993), men mange forsøger sig med fælles kriterier for navngivningen. Nogle termer er dannet efter syntaktiske kriterier (jf. de faste og frie led hos E.Hansen 1970b og P.A.Jensen 1985). Nogle er dannet efter pragmatiske kriterier (jf. T.Andersen 1982, J.E.Andersen 1987, Nølke 1989a, Davidsen-Nielsen 1992). Nogle termer tager udgangspunkt i topologien (jf. Diderichsen 1946 og E.Hansen 1977). Nogle forsøger netop at skelne mellem forskellige måder at definere og navngive på, og denne skelnen resulterer som regel i en niveaudelt inddeling med over- og underinddelinger (jf. Weydt 1969; E.Hansen 1970b; P.A.Jensen 1985; J.E.Andersen 1987; Nølke 1989a; Davidsen-Nielsen 1992; Götzsche 1993; Heltoft 1990; Tøgeby 1994a). En sådan niveaudelt inddeling har ofte pragmatisk eller syntaktisk skopus som overordnet parameter, mens undergrupperne tit baseres på semantiske kendetegn eller på særlige kommunikative funktionsmuligheder.

Terminologi i nærværende afhandling. Kriterier og forbehold

Jeg vil i det følgende give mit eget bud på en karakteristik af tre forskellige slags adverbialer: **propositionelle, interpropositionelle og suprapropositionelle adverbialer**. Denne tredeling tager udgangspunkt i hvordan disse adverbialers status er i forhold til den abstrakte enhed som en sætnings propositionelle indhold udgør. Den er ikke udtømmende idet den blandt andet ser bort fra en række sproglige størrelser som også ofte bliver betegnet (sætnings)adverbialer, nemlig negationen og andre lignende størrelser.

De adverbialer som her forsøges karakteriseret, har det til fælles at de alle enten allerede er abstrakte og subjektive størrelser (de suprapropositionelle adverbialer), eller at de **kandiderer** til at blive abstrakte og subjektive under de rette omstændigheder (adverbialer på propositionelt niveau og interpropositionelle adverbialer). Sådant 'rette omstændigheder' er først og fremmest deres topologiske placering og derfor nævnes disse størrelses placeringssmuligheder ved hver af de tre grupper, og der vises et enkelt sætningsskema til illustration af disse placeringer. I næste kapitel s. 24f vil den topologiske feltanalyse få en nærmere præsentation.

Gennemgangen her viser de mellemregninger der ligger til grund for en sådan tredeling. Hen mod slutningen af kapitlet nævnes specifikt de konkrete termer som anvendes i praksis senere i afhandlingen.

Adverbialer på propositionelt niveau

1. **Derhenne** kan man se Jytte Abildstrøm **hver onsdag eftermiddag** **hvis man sørger for at bestille billet i god tid**
2. **Nu** går jeg hjem
3. Hun bor **rodet**
4. Hun løb **hurtigt** derhen

Adverbialer på propositionelt niveau betegner omstændigheder som tid, sted, måde, årsag, betingelse, indrømmelse og følge. De svarer nogenlunde til dem der hos Per Anker Jensen betegnes som "ikke-pragmatiske frie tilføjelser" (jf. P.A.Jensen 1985:79) og hos Aage Hansen som "almindeligt adverbial" (Aa.Hansen 1967:222, 227-265). Med undtagelse af mådesadverbialerne er de typisk ikke-valensbundne. Mådesadverbialerne er enten valensbundne (jf. (3)) eller

ikke valensbundne (jf. (4)) afhængigt af sætningens prædikat.

Deres tekstuel umarkerede pladser er de forskellige adverbialpladser til højre for negationen i sætningsskemaet. Mådesadverbialerne har egne pladser (**MA**)⁷, mens tid, sted og andre omstændigheder typisk står på pladsen længst til højre i skemaet (**TSA**). Alle disse kan som udtryk for en særlig tekstuel markering placeres på **F**, og i sjældne tilfælde på sætningsadverbialelets plads (**SA**). Som vi skal se er den sidstnævnte sjældne placeringsmulighed på **SA** dog stærkt begrænset, og kan kun forekomme under ganske særlige omstændigheder.

Interpropositionelle adverbialer

5. Hun var forfærdelig træt. **Alligevel** gik hun ikke i seng.
6. I går skulle jeg til tandlægen. Det var **derfor** jeg først kom efter frokost.
7. Peter råbte og skreg og skabte sig i det hele taget vildt, Jens lod sig **dog** ikke skræmme så let, men smak ham én lige i bærret.

De interpropositionelle forudsætter to propositioner, som de forbinder. De svarer groft sagt til Per Anker Jensens pragmatiske frie tilføjelser af den konnektive slags (jf. P.A.Jensen 1985:79) og til de adverbialer som hos Aage Hansen "angiver den real-logiske sammenhæng i den sproglige fremstilling" (Aa.Hansen 1967:223, 265-277). De bidrager ikke selv til sætningens propositionelle indhold, men forbinder propositionelt indhold mellem to sætninger (ytringer), og angiver ret præcist hvilken semantisk relation der består mellem disse forbundne propositionelle indhold. Deres mest prominente træk er således deres kohæsive egenskaber (kohæsion som fagbegreb bliver uddybet senere s. 46f).

Deres tekstuel umarkerede plads er sætningsadverbialelets plads (**SA**). De har typisk **F** som alternativ og tekstuel markeret placeringsmulighed. I visse tilfælde kan nogle af disse konnektive adverbialer placeres længst til højre på **TSA** (dette gælder især størrelser som *alligevel* og *ellers* m.fl.).

---

⁷ Som det vil fremgå af skemaet nedenfor, indeholder skemaet to pladser for mådesadverbialer. Om et mådesadverbial står på den ene eller den anden plads, kan kun afgøres i de tilfælde hvor prædikativpladsen (**P**) udfyldes.

Suprapositionelle adverbialer

8. Du har **vel** læst avisen i dag?
9. Der er **desværre** helt udsolgt frem til den tyvende.
10. Det er **egentlig** mærkeligt, at det der gør gulerødder gule hedder grønkorn.

De suprapositionelle adverbialer fungerer hinsides det propositionelle indhold på ytringsniveau, men er dog distributionelt betinget af sætningens syntaktiske opbygning og semantiske indhold. Hos Per Anker Jensen betegnes de som pragmatiske frie tilføjelser af den modale type (jf. P.A.Jensen 1985:79). Hos Aage Hansen som "adverbier der angiver den talendes personlige forhold til (indholdet i) fremstillingen" og "adverbier der har henblik på forholdet til den tiltalte", altså begge hans grupper C. og D. (omtalt tidligere s.17; jf. desuden Aa.Hansen 1967:223, 277-87).

Disse adverbialers tekstuel umarkerede plads er sætningsadverbialets plads (SA). Som en særlig tekstuel markeret placering kan man se en række af disse adverbialer på **F**, dog er der de særlige omstændigheder at nogle kan placeres på **F** tilsyneladende uden semantisk betydningsforskel (*muligvis, måske*), mens andre kan placeres her men med mere eller mindre forandret betydning (*vist, vel, nok*), og endnu andre slet ikke kan stå på **F** (*jo, skam, fandme*). Dette forhold vil blive grundigere uddybet senere i afhandlingen.

Fælles egenskaber

Både de propositionelle og interpropositionelle adverbialer kan siges at være mere konkrete og mere objektive i deres betydning. Mens de suprapositionelle snarere er mere abstrakte og mere subjektive. Både propositionelle og interpropositionelle adverbialer kan overgå til at fungere suprapositionelt under de rette omstændigheder, men gør det ikke nødvendigvis. Og det er netop disse skift fra mere konkret og objektiv betydning og brug til mere abstrakt og subjektiv betydning og brug og betingelserne for disse skift som nærværende afhandling drejer sig om.

Det faktum at de interpropositionelle og de suprapositionelle netop ikke er en tilføjelse på propositionelt niveau, ytrer sig blandt andet formelt ved den topologiske placering.

De interpropositionelle og de suprapositionelle adverbialer har den egenskab tilfælles at deres tekstuel umarkerede plads i den topologiske model er sætningsadverbialets plads - SA (Diderichsens lille-a). De propositionelle adverbialers tekstuel umarkerede pladser befinder sig

som sagt længere mod højre i sætningsskemaet - på pladserne MA (mådesadverbialer) og TSA (adverbialer betegnende tid, sted, måde, årsag, betingelse, indrømmelse og følge), altså til højre for negationen og dermed inden for dennes virkeområde (skopus). Herved viser forskellen mellem de propositionelle på den ene side og de interpropositionelle og de suprapropositionelle adverbialer på den anden side sig tydeligt, idet det netop er til højre for negationen i danske sætninger man skal lede efter fokus. Leddene til højre for negationen er således fokuserbare hvilket stemmer overens med at de er propositionelle. Detaljerne i forbindelse med disse topologiske udredninger følger senere (s. 24f), det vigtige her og nu er forskellen på de topologiske placeringer af henholdsvis de interpropositionelle og de suprapropositionelle på SA og de propositionelle på MA/TSA.⁸

F	Vf	Subj.	SA	Vi	O	MA	P	MA	BA	FA
Bussen	er		desværre	kørt						
Du	skal		bare	komme						når du vil i morgen
Han	vil		jo selvfølgelig	gøre	det	(godt)		godt		medmindre han bliver forstyrret
Nu	har	de	altså	tabt	spillet					
Derfor	blev	de	alligevel			stædigt	siddende			natten lang
Nu	går	hun				(normalt)		normalt		igen
Hun	går		normalt			(hurtigt)		hurtigt	derhen	
Det	fik	de	dog heldigvis ikke	forpurret						
Den	bliver		vist ikke	lavet			færdig			nu

Vi kan altså iagttage (mindst) to skel i opdelingen af de her beskrevne adverbialer. 1) Dels et skel mellem konkret/objektiv (propositionelle og interpropositionelle) og abstrakt/subjektiv (suprapropositionelle). 2) Dels et skel mellem adverbialer der er informative på propositionelt niveau (propositionelle) og adverbialer der er **ekstra**-propositionelle (interpropositionelle og suprapropositionelle). Denne sidste forskel viser sig som sagt blandt andet ved alternative placeringer i den topologiske analysemodel. De to skel kan skitseres således:

⁸ Yderst på skemaet, til venstre og til højre, er der pladser til interjektionaler (I^{v+h}) som på grund af pladshensyn ikke vises her.

ekstra- propositionelle (sætnings- adverbialer)	suprapropositionelle adverbialer	mere abstrakte, mere subjektive
	interpropositionelle adverbialer	mere konkrete, mere objektive
propositionelle (tid, sted, måde)	adverbialer på propositionelt niveau	

Grænserne mellem de tre forskellige grupper er dog ikke så knivskarpe som man her kan ledes til at tro. Der er snarere tale om et kontinuum, hvor stregerne mellem de tre grupper angiver det omtrentlige område hvor de forskellige betydninger og funktioner grænser op til og overlapper hinanden. Dette forhold vil blive belyst grundigere i senere analysekapitler.

En gruppe ord som muligvis falder uden for denne inddeling er negationer (*ikke, næppe, kun* etc.) og andre typer operatorer (*nemlig, næsten, simpelthen*).

Terminologibrug i praksis

Om sætningsadverbial - igen

De ekstra-propositionelle adverbialer er dem der typisk går under betegnelsen **sætningsadverbialer**. Et **sætningsadverbial** kan altså defineres som en størrelse der er en (syntaktisk) fri tilføjelse, som ikke bidrager til det propositionelle indhold, og som har det formelle træk at pladsen SA (Diderichsens lille-a) er dets tekstuel umarkerede placering. Det er i denne betydning termen oftest bruges, og den vil - i denne betydning - også blive brugt i nærværende afhandling. Det er der følgende grunde til:

Termen **sætningsadverbial** er umiddelbart genkendelig for en større skare. Kritikken af termen er ikke uvæsentlig (se ovenfor s. 11), og den har blandt andet ført til den meget store ordrigdom man kan se citeret i forrige kapitel. Mange forskere forsøger at finde termer som bedre afspejler de funktioner og de betydninger der ligger i de behandlede størrelser. Desværre lykkes det ikke at finde ordentlige afløsere for **sætningsadverbialerne**. **Ekstrapropositionelle adverbialer** er en meget klodset betegnelse og har ikke den fordel at være almindeligt kendt. **Modalpartikler** etc. er ikke det samme i den germanske og den angelsaksiske tradition. **Diskurspartikler** etc. dækker snart sagt hvad som helst der refererer til diskursen, og det er svært

at finde ordentlige formelle kendetegn ved dem. Desuden omfatter de ikke nødvendigvis konnektive (interpropositionelle) adverbialer. **Refleksionsadverbialer** er i og for sig en udmærket fællesbetegnelse, som angiver at sætningsadverbialerne på en gang peger på sproget selv og på den talendes bevidsthed om og i kommunikationssituationen, men den har aldrig rigtig slået an. Og således kunne man fortsætte.

Termen **sætningsadverbial** (og **neksusadverbial** for den sags skyld) har den styrke at der er en vis konsensus om hvad denne term dækker over. Nemlig ekstra-propositionelle størrelser der som formelt træk har at de står til venstre for negationen på pladsen **SA** i den topologiske analysemodel (jf. Kapitlet om topologi, s. 24).

Om mådesadverbialer og konnektive adverbialer

Desuden vil jeg bruge ordene **mådesadverbial** og **konnektivt adverbial**. Igen er motivationen for disse terminologiske valg at der er en vis konsensus i fagkredse for hvad netop disse ord dækker over, nemlig henholdsvis adverbialer på propositionelt niveau der betegner og karakteriserer verbalhandlingen (**mådesadverbialer**), og interpropositionelle sætningsadverbialer som virker som kohæsive midler mellem sætninger/ytringer (**konnektive adverbialer**). Desuden kan de formelt karakteriseres som sproglige størrelser der som umarkeret topologisk placering har henholdsvis mådesadverbialpladserne (**MA**) og - for de konnektive adverbialers vedkommende - sætningsadverbialets plads (**SA**).

Det topologiske kriterium vejer altså tungt i denne fremstilling, og efterhånden kommer mere udførlige analyser af adverbialpladserne og især af **SA** og dens strukturelle kodning. Nu er det først på sin plads at præsentere den topologiske feltanalyse og den specifikke udformning af den topologiske analysemodel (sætningsskemaet) som vil blive anvendt i denne afhandling.

Den topologiske feltanalyse

Topologiens opgave

Topologiens opgave er at kortlægge sætningsleddenes rækkefølge. Den topologiske feltanalyse er en analysemodel som udelukkende beskriver overfladestruktur, men som er dannet i samspil med analyser af indholdsstrukturer. Som analyseredskab kan den bruges til at anskueliggøre og illustrere forhold både på indholds- og udtryksniveau.

Diderichsen og sætningsskemaet

Allerede Høysgaard (1698-1773) arbejdede med at lave grammatiske beskrivelser af dansk på dansk sprogs egne præmisser. Mere end nogen anden markerer han indgangen til de nye tider da man bevægede sig bort fra en grammatikforståelse der 'blot' oversatte latinske grammatiske kategorier til danske.

Kendetegnende for dansk grammatikteori i begyndelsen af det 20. århundrede var at man nøje iagttog dansk sprog, og især lagde mærke til hvordan ordenes rækkefølge havde afgørende indflydelse ikke kun på stilen men også på betydningen af danske sætninger. (Se f.eks. Wiwel 1901: §66ff; Mikkelsen 1911: §11ff). Opmærksomheden om dansk ordstilling havde altså eksisteret i nogen tid, da Diderichsen på det ottende filologmøde i København i 1935 præsenterede den idé at man med fortjeneste kunne lave et skema som kortlagde sætningsleddenes rækkefølge, en topologisk analysemodel. Modellen havde den styrke at den netop tog udgangspunkt i at dansk er et ledstillingsprog.

I den topologiske analysemodel, populært kaldet sætningsskemaet, blev sætningens led analyseret ud fra hvilken placering de havde i sætningen, og ved hjælp af sætningsskemaet kunne man nu kortlægge rækkefølgen i "de fleste danske sætninger". Udgangspunktet for analysen var det delte verbal:

"... det [er] i de fleste danske Sætninger [...] Verbum finitum, der er det Element, der paa særlig Maade angiver Forestillingsindholdets "Forhold til Virkeligheden" og altsaa er det for Sætningen konstituerende Led; dette træder særlig klart frem i Sætninger med delt Sætningsverbum, hvor den infinite Form meddeler Verbets Forestillingsindhold, mens det som Regel mere abstrakte Verb. finit. ("Central-leddet") angiver dette Indholds Forhold til Virkeligheden (jfr. navnlig de engelske Sætninger med *to do*). Lægges vi nu disse (de tydeligst artikulerede) Sætninger til Grund, faar vi tre Pladser for de andre Led:

foran Centralledet, efter Verb. infinit. og mellem de to verbale Led, og det bliver da Deskriptionens Opgave at undersøge, hvilke Arter af Led der i et givet Materiale indgaar paa de paagældende Pladser." (Diderichsen 1936:44)

Denne opgave påtog Diderichsen sig, og det resulterede blandt andet i 1946 i Elementær Dansk Grammatik (EDG). Heri redegjorde han for sætningsskemaet, og for hvordan de forskellige sætningsled indtog deres pladser efter ganske bestemte regler.

For at anskueliggøre at danske sætninger var opbygget efter samme grundmønster uanset antal objekter, adverbialer etc., eksemplificerede Diderichsen dette ved at opstille en sætning som både havde et delt verbal, et direkte og et indirekte objekt foruden adskillige adverbialer (jf. EDG §59 om **maksimaludfyldningsprincippet** hvorfra følgende tre eksempler er taget):

Saa	havde	jeg	skam	ikke	givet	Peter	Nøglen	tilbage
-----	-------	-----	------	------	-------	-------	--------	---------

over for sætninger som havde knap så mange led:

Saa	gav	jeg	skam	ikke	-	Peter	Nøglen	tilbage
-	Kommer	Peter	-	-	-	-	-	-

Herved viste sig et mønster i dansk sætningsstruktur som Diderichsen herefter afbildede i sit sætningsskema. Han anså det dog for nødvendigt at lave to varianter⁹ afhængigt af om man beskrev 'hovedsætninger':

Forb. felt	Fund. felt	Neksusfelt			Indholdsfelt		
Konj.	Fund.	Finis	Sub-jekt	Neksusadv. 1. 2...	Hjælpeinfinit Fuldfinit	Obj. 1-2 ell. (Obj. +) Prædikat	Indholdsadv. 1,2...
og	saa	kunde	han	sikkert ikke alligevel	faa sagt	hende Besked	i Tide

eller om man beskrev 'bisætninger':

⁹ De to sætningsskemaer nedenfor inkl. eksempler er hentet fra EDG §71.

Forbinderfelt		Neksusfelt			Indholdsfelt		
sideordnet Konjunktion	underordnet Konjunktion	Subj.	Neksusadv. 1, 2...	Finit	Hjælpe- infinif Fuldfinit	Obj. 1-2 ell. (Obj.+) Prædikat	Indholds-adv. 1,2...
og	at	han	sikkert ikke alligevel	kunde	faa sagt	hende Besked	i Tide
eller	hvem	-	der ellers	vilde	- komme	-	-

Selve den grundlæggende idé at sætte danske sætninger ind i en lineær model, har åbenlyse pædagogiske og analytiske fordele, og feltanalysen kom til at danne skole. Diderichsens sætningsskema er dog ikke et uproblematisk analyseredskab, alt for mange kurante danske sætningskonstruktioner kan ikke passes ind i det og må i stedet betragtes som 'undtagelser'. Tænk bare på helt almindelige sætninger som *der kom en soldat marcherende ud ad landevejen og han ventes at ankomme kl. 17¹⁰*. Dette er selvfølgelig stærkt utilfredsstillende, og mange grammatikere har derfor forsøgt sig med reanalyser, justeringer og bearbejdelser (se fx E.Hansen 1970b; N.A.Nielsen 1975; Heltoft 1986a, 1986b, 1988, 1989, 1990, 1992a, 1992b, 1993; Togeby 1993; Jørgensen 1991, 1996; Hansen & Heltoft (under udarb.)).

Den udformning af sætningsskemaet som vil blive brugt senere i denne afhandling, er i alt væsentligt Lars Heltofts reviderede skema, og det er derfor på sin plads at resumere hvorved det adskiller sig fra Diderichsens.

Heltofts ambition er at lave en topologisk analysemodel som kan bruges til "alle danske sætninger" (1986a:114) og ikke kun til "de fleste danske Sætninger" (Diderichsen 1936:44). Han går derfor tilbage og undersøger selve det grundlag Diderichsen baserer sine analyser på, og når frem til at dette i én henseende er for snævert, i én henseende er misvisende. De næste to afsnit handler om Diderichsens og Heltofts analysegrundlag, og om hvordan Heltofts alternativ leder til en ny topologisk analysemodel.

Grammatikkens genstand

Lad os først se på hvad der menes med at Diderichsens analysegrundlag er for snævert. Dette punkt handler om hvilke sproglige registre der analyseres. Selv siger Diderichsen om dette:

¹⁰ Begge eksempler er lånt fra E.Hansen 1970b:117.

"Grammatikkens Hovedgenstand maa være det centrale, prosaiske Skriftsprog eller Foredragssprog, hvor de grammatiske Former optræder rene og faste. Talesproget saa vel som de højere og lavere Stilarter kan kun komme i Betragtning anmærkningsvis, hvor de frembyder særlige Forhold af væsentlig Interesse. Eksemplerne er formet ganske skematisk og uden Krav paa at være 'levende' Sprog." (EDG, forord til 1.udg. s.VII.)

Sætningsskemaet er altså dannet over skriftsprog. Til dette har Heltoft at sige følgende:

"Grammatiske beskrivelser, teorier og modeller må indfange forholdet mellem talesprog og skriftsprog, mellem standard og ikke-standard. Strukturel analyse af én af disse sprogformer forudsætter analysen af de andre. Sociolekter, dialekter, standard og non-standard, nutids og fortids sprogformer må forstås i forhold til hinanden. Der kan ikke skrives en teoretisk tilfredsstillende grammatik over det danske skriftsprog alene. (Man kan godt vælge at skrive en ren skriftsprogsgrammatik, men da må begrundelsen være en anden)." (Heltoft 1988:2).

I en række artikler (1986a; 1986b; 1988; 1989; 1990) argumenterer han for at talesproget har en vigtig rolle at spille i de topologiske analyser¹¹. I disse artikler tager han udgangspunkt i en række syntaktiske konstruktioner som 'normalt' går for at være undtagelser til sætningsskemaet, og som altså ikke passer i forhold til skemaets pladser. Det drejer sig for eksempel om 'bisætninger uden oversætning' (EDG §84, fx *Mon han ikke snart kommer*), 'bisætninger med hovedsætningsordstilling' (EDG §79, fx *jeg troede, han var ikke rigtig klog*) m.m. Når eksempler af denne type ikke passer ind i sætningsskemaet, må det være skemaet der er noget galt med - ikke omvendt.

Det er dels forekomsten og analysen af sådanne syntaktiske konstruktioner, dels analysen af konstituentrækkefølgen i danske sætninger (se næste afsnit, s. 28) som danner basis for den reviderede topologiske analysemodel.

Heltofts reviderede sætningsskema(er)

Lad os nu se på Heltofts anden anke, nemlig hvordan Diderichsens analysegrundlag giver et misvisende billede af dansk sprog. Dette punkt handler om hvordan **deklarativsætninger** er et uheldigt udgangspunkt for en analyse af konstituenternes rækkefølge i dansk.

---

¹¹ Især i begyndelsen er forholdet mellem tale- og skriftsprog af så dominerende karakter, at dette oven i købet afspejles i artiklernes titler: "Talesprogets topologi og syntaks" (1986b), "Talesprog og sætningsskema" (1988), "Talesprog og sætningsskema" (1989), "En plads til sprogvidenskabens hittebørn - om talesprog og sætningsskema" (1990).

Dansk er grundlæggende et SVO-sprog hvilket vil sige at det har den umarkerede konstituentrækkefølge: Subjekt - Verbal - Objekt. Men dette basale træk ved dansk kommer ikke frem i Diderichsens sætningsskemaer idet han tager deklarativsætninger som udgangspunkt for sine analyser, og i disse er placeringen af subjektet som bekendt varierende. Diderichsen siger ikke eksplicit at hans udgangspunkt er deklarativsætninger, men det kan læses ud af hans allerførste præsentation fra 1935:

"Lægger vi nu disse [sætninger med delt verbal] (de tydeligst artikulerede) Sætninger til Grund, faar vi tre Pladser for de andre Led: foran Centralledet, efter Verb. infinit. og mellem de to verbale Led" (Diderichsen 1936:44).

Denne karakteristik gælder kun for deklarativsætninger. Siden hen udbygges og justeres modellen så den kommer til også at omfatte imperativ-, interrogativ- og ledsætninger. Og de to kendte skemaer: 'hovedsætningsskemaet' og 'bisætningsskemaet' fremvises i 1946 (EDG §71ff).

Problemet ved at tage deklarativsætninger som udgangspunkt for analysen er dog, som allerede nævnt, at netop disse sætninger i dansk ikke viser den for dansk grundlæggende umarkerede konstituentrækkefølge SVO. Vi vender straks tilbage til hvor man så kan se SVO-rækkefølgen, men først skal vi dvæle ved hvordan ledstillingen i danske deklarativsætninger dels angiver **modal markering**, dels kan angive **tekstuel markering**. Se på følgende eksempler:

F	V	(S)		O
Lis	så			Per
Lis	så		jo	Per
Så	så	Lis		Per
Per	så	hun	altså ikke	

Alle fire eksempler er **modalt** markeret idet kombinationen: Udfyldt fundament (F) + Finit verbum på andenpladsen angiver den modale sætningsværdi: deklarativ.¹²

Foruden at være modalt markeret er de sidste to eksempler **tekstuel** markeret. Fundamentet er her ikke udfyldt af sætningens subjekt, men i stedet af henholdsvis et konnektivt,

---

¹² Kombinationen: Tomt fundamentfelt + Finit verbum på andenpladsen angiver realitetsværdien non-realis, dvs. imperativ eller interrogativ (inkl. spørgeformede konditionalsætninger *kommer hun, går jeg; havde jeg ikke ventet til sidste øjeblik, var dette aldrig sket*).

anatorisk adverbial (*så*) og et objekt (*Per*) hvilket placerer subjektet på pladsen efter det finitte verbal. Subjektets placering i forhold til det finitte verbal er altså afhængig af tekstuelle valg hvorimod det finitte verbals placering altid er fast i danske deklarativsætninger, nemlig på andenpladsen. Denne konstituent-rækkefølge, som altid placerer verbet på andenpladsen uafhængigt af subjektets placering, kaldes gerne **verb second** eller **V2** (se også Heltoft 1992b).

Men som påpeget af blandt andre¹³ Heltoft er den normale konstituentrækkefølge for tekstuel og modalt **umarkerede** sætninger i dansk ikke VSO og ikke V2, men i stedet SVO. I sin artikel fra 1986a giver han blandt andet følgende eksempler til illustration (jf. Heltoft 1986a:110):

Ledsætninger med rækkefølgen *nav...N*:

- at	han ikke	slog	sine børn
	S	V	O

Skjult neksus mellem indirekte og direkte objekt:

- Hun gav	ham	pengene
-	han	fik pengene
	S	(V) O

Såkaldte bisætninger med hovedsætningsfunktion:

- Bare	vi dog	når	toget!
	S	V	O

Fælles for alle disse konstruktioner er at det ikke er **ledstillingen** som angiver realitetsværdien. De givne konstruktioners realitetsværdi må findes på anden vis, i leksikalske midler som for eksempel konjunktioner, visse sætningsadverbialer eller i verbets/prædikates semantik.

Dansk ledstilling fremviser således en forskel mellem sætninger hvor **ledstillingen** angiver sætningens realitetsværdi (deklorative, imperative, interrogative sætninger), og sætninger hvor ikke ledstillingen men derimod **leksikalske midler** angiver sætningens realitetsværdi (jf. de netop viste eksempler).

Det er på baggrund af denne skelnen mellem de to ledstillingsprincipper at Heltoft

---

¹³ Se også Togeby 1993:143.

danner to¹⁴ nye sætningsskemaer: et for topisk realitetsangivelse, og et for leksikalsk realitetsangivelse. De to skemaer ser således ud:

Topisk realitetsangivelse (v på 2. plads)

Fund.felt	Realitet	Kernefelt								lok.felt
F	Vf	Subj.	SA	Vi	O	MA	P	MA	BA	TSA
Hvor	ville	det	dog	være	-	-	skønt	-	for dig	-
Den	kan	jeg	godt	lide	-	-	-	-	-	alligevel
Nu	skal	du	altså	opføre	dig	ordentligt	-	-	-	-
-	Sid	-	dog	-	-	stille	-	-	-	-
Derfor	vil	jeg	gerne	oprette	en konto	-	-	-	-	her i banken
Den	kan	du	bare	give	mig	-	-	-	-	i morgen
-	Har	du	-	læst	avisen	grundigt	-	-	-	i dag
Måske	vil	de	alligevel	tro	-	-	-	-	på mig	derhenne

Leksikalsk realitetsangivelse

Ø	Realitet	Kernefelt								lok.felt
	Konj/part.	Subj.	SA	Vf+Vi	O	MA	P	MA	BA	TSA
	at	de	vist	fandt	den	-	-	-	-	senere
	Mon	hun	-	har set	bogen	-	-	-	-	-
	hvis	det	ikke	kan blive	-	-	bedre	-	-	-
	fordi	jeg	sgu	er	-	-	træt	-	af det	-
	Hvor	det	dog	ligner	ham	-	-	-	-	-
	hvor	det	ikke	er	-	-	synligt	-	-	-
	selvom	hun	-	arbejder	-	ihærdigt	-	-	-	om morgenen
	Gid	jeg	-	havde gjort	-	grundigere	-	-	rent	forleden

Der er flere vigtige ting at kommentere ved disse skemaer:

¹⁴ I 1986a opererer han med kun ét sætningsskema, som skal kunne rumme "alle danske sætninger" (1986a:114). I de næste artikler opererer han nogle gange med et, nogle gange med to skemaer. Det er først i 1989 han eksplicit forlader idéen om kun ét sætningsskema: "Sætningsskemaet for talesprog har den styrke frem for skriftsprogskemaet (50), at det medtager ledsætninger med hovedsætningsledstilling. Det er derimod ikke muligt længere at gennemføre reduktionen til ét skema, men relationen mellem skemaerne er klar." (s.147)

1) I den mig bekendte seneste version af Hansen & Heltofts danske grammatik (GDS) kaldes de to skemaer henholdsvis **deklarativskemaet** og **det neutrale skema**. Jeg foretrækker dog i nærværende fremstilling at bibeholde termerne topisk og leksikalsk realitetsangivelse.

2) De to skemaer viser ikke skellet mellem **hovedsætninger** og **bisætninger** sådan som Diderichsens skemaer gjorde, men viser i stedet at dansk har to forskellige måder at angive realitetsværdi på: en topologisk og en leksikalsk. Som det ses af eksemplerne ovenfor, kan begge de to skemaer bruges til sætninger som i sig selv udgør henholdsvis **helsætninger** og **ledsætninger**.

3) Feltinddelingen er her anderledes end hos Diderichsen. Begge skemaer består af et realitetsfelt, et kernefelt og et lokaliseringsfelt.

Kernefeltet indeholder de styrede sætningsleds tekstuel umarkerede pladser, dog med dette forbehold: I det tilfælde et subjekt står på subjektsplassen efter det finitte verbal i skemaet for topisk realitetsangivelse, kan der være tale om både tekstuel og modal markering: a) enten er **F** tom, og sætningens illokutionære værdi er da non-realis (enten interrogativ eller imperativ), b) eller også er **F** udfyldt af et andet sætningsled end subjektet, og der er da tale om tekstuel markering.

Det er også i kernefeltet vi finder sætningsadverbialets plads (**SA**) skønt dette ikke er et valensled.

I lokaliseringsfeltet finder man ikke-valensbundne led, såsom frie tids- og stedsadverbialer (jf. også E.Hansen 1970b).

Foran kernefeltet ligger realitetsfeltet. Her finder man led som angiver sætningens realitetsværdi, nemlig det finitte verbal i skemaet for topisk realitetsangivelse, og konjunktioner og en lille gruppe subjektive partikler (*mon, gid, bare*) o.l. i skemaet for leksikalsk realitetsangivelse.

I skemaet for topisk realitetsangivelse består førstepladsen af fundamentfeltet (**F**). Denne plads er pladsen for fri variation. På denne plads kan alle referentielle og ikke-referentielle sætningsled (undtagen det finitte verbal og nogle få tryksvage sætningsadverbialer) stå. Pladsen er tekstuel og modalt markeret. Når pladsen er udfyldt, får sætningen den modale værdi **deklarativ**, og når pladsen er udfyldt af andre led end subjektet, angiver det led samtidig tekstuel markering (jf. Togeby 1993:110f).

4) Paralleliteten mellem de to skemaer fremgår meget tydeligt.

Bemærk for eksempel at verbalpladserne i de to skemaer nu befinder sig sammesteds, og at placeringen af det finite verbal i skemaet for topisk realitetsangivelse betragtes som en 'udflytning' fra kernefeltet og som en markeret ledstilling, i modsætning til hos Diderichsen hvor netop det finite verbals placering i deklarativsætninger gøres til den krumtap hvorom alle andre led placerer sig (jf. også citatet ovenfor Diderichsen 1936:44).

Bemærk også at **realitetsangivelsen** befinder sig parallelt i de to skemaer. I skemaet for topisk realitetsangivelse er det det finite verbals placering som angiver realitetsværdien af sætningen, mens det i skemaet for leksikalsk realitetsværdi er den semantiske værdi i konjunktionalet (og *mon, gid, bare*, jf. punkt 3) ovenfor) der er bestemmende for sætningens realitetsværdi: et *hvis* angiver for eksempel non-realis eller irrealis, et *fordi* realis, og et *at* at man skal lede i oversætningens prædikats semantik efter realitetsværdien (se også den senere redegørelse for realitetsværdi, faktivitet etc. s. 145f).

5) EDGs indholdsfelt er revideret (jf. E.Hansen 1970b; Heltoft 1993) så den oprindelige plads **N** (objektets plads) bliver opdelt i fire pladser: **O**, **MA**, **P** og **MA**. **O** reserveres til referentielle nominaler, **P** er pladsen for beskriverprædikativer, **MA** er mådesadverbialets plads før og efter beskriverprædikativet **P**.

6) Adverbialernes placeringsmuligheder er her udspecificeret og givet signaturer efter indhold: **SA** - sætningsadverbialer, **MA** - mådesadverbialer, **BA** - bundne argumentadverbialer, **FA** - frie adverbialer (typisk betegnende tid og sted og omstændigheder). (Jf. Heltoft 1993).

7) Uden på sætningsskemaerne - til højre og til venstre - er der pladser til interjektionaler (I^{v+h}) (se også E.Hansen 1970b; Heltoft 1990:38). På disse to pladser kan visse adverbialer flytte sig hen og således skifte syntaktisk ledfunktion. At interjektionaler har en grammatik, i modsætning til den traditionelle opfattelse (jf. fx EDG §107), er blevet påvist af Heltoft (Heltoft 1990), og af Hansen og Heltoft (Hansen & Heltoft, under udarb.).¹⁵

---

¹⁵ Desuden kan henvises til at Journal of Pragmatics har udgivet et temanummer om interjektionaler hvori man blandt andet finder bidrag om disse størrelses syntaktiske status og distributionelle muligheder (Journal of Pragmatics (1992)).

8) Flere forskere har påpeget at der i skemaet for topisk realitetsangivelse er en såkaldt 'letledsplads' mellem subjektsplassen og sætningsadverbialets plads. På denne plads finder man under særlige omstændigheder lette pronominer, jf. *så gav Lise hende alligevel bogen*. De 'særlige omstændigheder' er blevet debatteret grundigt de senere år. Jeg vil ikke her gengive hele denne diskussion men blot henvise til følgende fremstillinger: EDG §74; Diderichsen 1964:379; E.Hansen 1970b:121; E.Hansen 1973:27; Basbøll 1986; Jørgensen 1991; Togeby 1993; K.M.Pedersen 1993; Jørgensen 1996; Fællesforedrag i Selskab for Nordisk Filologi ved Togeby og Jørgensen 11/2-99, ventes at udkomme på tryk i selskabets årsberetning 2000.

Især skal man lægge mærke til Jørgensens arbejder som ikke kun beskæftiger sig med de lette pronominers alternative placering, men også visse adverbialers. Hos ham finder man for eksempel en beskrivelse af en adverbialplads mellem det finite verbal og subjektsplassen i skemaet for topisk realitetsangivelse, jf. *så var pludselig døren sprunget op og så måtte jo kongen bøje sig*.

9) Selv har jeg tidligere beskæftiget mig med den adverbialplads man kan iagttage i skemaet for leksikalsk realitetsangivelse mellem konjunkionalpladsen og subjektets plads, jf. *godt ikke vi kørte i grøften*. (E.S.Jensen 1994).

De særlige pladser som nævnes under punkterne 8) og 9), vil ikke blive yderligere beskrevet i nærværende afhandling. Til det foreliggende formål er det især nogle andre pladser og dynamikken imellem disse som har interesse. Her gengives sætningsskemaet i formelform. De for os relevante pladser er fremhævet med fed skrift:

Topisk

realitetsangivelse

I' K F Vf S SA Vi O MA P MA FA TSA I^h

Leksikalsk

realitetsangivelse

I' K S SA Vf Vi O MA P MA FA TSA I^h

Forestillingen om det niveaudelte sprog

Tidligere har jeg skrevet at de forskelle man kan iagttage ved visse sproglige udtryk, kan beskrives som en forskel i **rækkevidde** (virkeområde, skopus), og jeg illustrerede dette ved de to nedenstående eksempler hvoraf (1) viste en variant af *egentlig* fungerende på propositionelt niveau, mens (2) viste en variant af det samme sproglige udtryk (*egentlig*) fungerende på et niveau hinsides det propositionelle indhold.

1. De har ikke en **egentlig** anke mod sagsforløbet
2. De har **egentlig** ikke en anke mod sagsforløbet

Dette at beskrive et sprogligt udtryks **rækkevidde** i forhold til forskellige **niveauer**, forudsætter en forestilling om at sproget kan niveaudeles, og denne forestilling vil blive beskrevet over de næste sider.

Det er en gammel forestilling at sproget ved en abstraktion kan analyseres ud i flere niveauer (dele/lag/sider). Således er det i lingvistikken helt almindeligt at tale om en sætnings **propositionelle indhold**, og skønt præcise definitioner af hvad dette propositionelle indhold består af, kan være divergerende og også tit upræcise, er der dog konsensus om at der i en sætning ER noget som kan betegnes som dets propositionelle indhold. Hvordan restproduktet skal betegnes, er der til gengæld ikke almindelig enighed om. Denne mangel på konsensus skyldes for det første at sprogvidenskaben i lang, lang tid overvejende har været optaget af at undersøge og analysere netop det propositionelle indhold, mens 'resten' ikke har mødt samme videnskabelige interesse og intense studier. For det andet skyldes manglen på konsensus at dette 'resten' ses som særdeles 1) uhåndterligt og dermed praktisk umuligt at beskrive og 2) vilkårligt og dermed uden interesse for den systematiske videnskab.

Man kan dog finde et antal studier som undersøger netop abstraktionens 'restprodukt', dvs. det ikke-propositionelle og ikke-referentielle. Således ses **modalitet** i den germansk-romanske tradition som den indpakning et givet propositionelt indhold er pakket ind i (se også den senere redegørelse, s. 145f, for en mere detaljeret udredning af opfattelserne af modalitet). At man finder denne tvedelte skelnen netop i den kontinentale tradition, er næppe tilfældigt,

eftersom denne tradition blandt andet bygger på de overvejelser som de parisiske modister gjorde sig i det 13. århundrede (jf. Ducrot 1989:13-65). Disse lærde, modisterne, foretog abstrakte analyser af sproglige udtryk som delte alle sproglige udtryk i to: det der blev sagt (**dictum**, sv. til det mod. prop. indh.), og måden hvorpå dette sagdes (**modus**). De to dele var uadskillelige i empirisk henseende, men kunne studeres videnskabeligt ved en teoretisk abstraktion. Siden er dele af de teoretiske områder, modus og modalitet, blevet studeret grundigt (især studier af konjunktiv vs. ikke-konjunktiv etc.), men visse dele har undgået videnskabens almindelige opmærksomhed.

Selvom distinktionen mellem modus og dictum i sig selv er nyttig, har behovet for en finere inddeling af sproglige udtryk dog ofte været følt, og visse forskere har da også forsøgt med dels andre, dels mere nuancerede abstraktioner. Som resultat kan man finde adskillige inddelingsforslag. De klassiske strukturalistiske inddelinger i udtryk og indhold som de ses hos Saussure og Hjelmslev, er sådanne forslag. Andre inddelinger ser man fx hos Halliday som studerer sproget ud fra dets 1) ideationale, 2) interpersonale og 3) tekstuelle funktioner (jf. fx Halliday 1985, 1994). Harald Weydt taler i sin bog om Abtönungspartikel [sic!] om et 'Darstellungsebene' og et 'Intentionsebene' (jf. Weydt 1969:60f). Den Dik'ske lagdeling af sætningen i fem lag som antages at ligge inden i hinanden som lagene i et løg, er endnu et forslag til en nuanceret inddeling (jf. fx Dik 1989). Her skal især nævnes Hare og hans sprogfilosofiske inddelinger.¹⁶

I 1952 fik Hare udgivet en bog hvori man blandt kunne læse om en inddeling af sproglige udtryk som lignede den klassiske tvedeling i **modus** og **dictum**. Hare's analyser resulterede også i første omgang i en tvedelt model som inddelte alle ytringer i to lag - et **neustisk** og et **frastisk**. Om valget af termerne neustisk og frastisk skriver han som følger:

"'Phrastic' is derived from a Greek word meaning 'to point out or indicate', and 'neustic' from a word meaning 'to nod assent'. Both words are used indifferently of imperative and indicative speech. The utterance of a sentence containing phrastic and neustic might be dramatized as follows: (1) The speaker points out or indicates what he is going to state to be the case, or command to be made the case; (2) He nods, as if to say 'It is the case', or 'Do it'. He will, however, have to nod in a different way, according as he means one or other of these things." (Hare 1952:18)

---

¹⁶ Det følgende afsnit bygger på især de følgende værker: Hare 1952, 1970; Mortensen 1972; Lyons 1977; Glismann 1979; Durst-Andersen 1996.

Vi ser således at det frastiske groft sagt svarer til modisternes **dictum** og den moderne sprogvidenskabs **propositionelle indhold**¹⁷, og i det følgende skal vi ikke beskæftige os yderligere med dette. Interessant for os er derimod hvad neustikken går ud på. Umiddelbart kan man sammenligne neustikken med modisternes **modus** og altså med en bred, pragmatisk forståelse af modalitet - det neustiske lag er den **måde** afsender præsenterer/siger det som han eller hun siger.

Hare's oprindelige neustik strækker sig dog i sig selv over to niveauer, og i et senere skrift fra 1970 specificerer han hvordan:

"In that book [The Language of Morals, 1952, citeret ovenfor, ESJ], I used a particle called the *neustic*, which did two jobs, one of them that of the Frege-Russell assertion sign [...]; the other job that my neustic did was that of a sign of mood to differentiate imperatives and indicatives. I now think that, in the supposed interests of simplicity, I sinned against the light by blurring the distinction between sign of mood and sign of subscription. [...] For this sin I will now try to atone by using the term 'neustic' more narrowly for the sign of subscription to an assertion or other speech act, and inventing a new term '*tropic*' (from the Greek word for 'mood') for the sign of mood." (Hare 1970:90)

Hare præciserer således at det som han i 1952 kaldte for neustisk, i virkeligheden selv kan inddeles i to dele: den tropiske del - det er her man finder sætningens realitetsværdi, og den neustiske del som relaterer sig til en sætnings illokutionære værdi som sproghandling. Senere, hos Lyons 1977, Glismann 1979, Durst-Andersen 1996, ser vi dette parafraseret nogenlunde efter dette mønster:

NEUSTISK
I say so,

TROPISK
it is/be so,

FRASTISK
that p¹⁸

Hare bruger denne sin abstraktion til at beskrive forskellen 1) mellem forskellige sætningstyper som imperativ, interrogativ og indikativ (en forskel i tropik) og 2) mellem ytrings-/sprog-

---

¹⁷ I overensstemmelse med almindelig praksis vil jeg primært holde mig til termen **propositionelt indhold** når jeg refererer til denne del af et sprogligt udtryk, og ikke for eksempel **dictum** eller **frastisk**.

¹⁸ p = propositionelt indhold.

handlingstyper som det at give ordrer, det at anbefale noget, det at sige noget om noget etc. (en forskel i neustik).

Ifølge denne tankegang kan en ytring altid analyseres ud i tre abstrakte niveauer, et neustisk, et tropisk og et frastisk niveau. Det frastiske (dvs. det propositionelle indhold) udgør en form for konstant som man kan kvalificere på forskellige måder. Det propositionelle indhold i to forskellige ytringer som *kommer hun i morgen* og *hun kommer i morgen* er således det samme. I begge tilfælde nemlig *hun komme i morgen*. Men de to ytringer har forskellig tropik: i det første tilfælde er tropikken den der gælder for interrogativsætninger, dvs. non-realis, mens tropikken i det andet tilfælde betegner realis.

Hver enkelt **sætning** har altså både et frastisk niveau og et tropisk niveau, men ikke alle sætninger har et neustisk niveau. Ledsætninger har for eksempel ikke deres egen neustik. Den helsætning som ledsætningen indgår i, har ét fælles neustisk lag som gælder for den samlede helsætning, og som er det lag hvor man ser hvilken slags sproghandling helsætningen/ytringen gælder som. Dette skildrer Hare således:

"When we say that 'The cat is on the mat' is a typical indicative (when we mention its mood, that is), we identify the type of speech act which it is standardly used to perform. Thus mood signs or tropics classify sentences according to the speech acts to which they are assigned by the conventions which give meanings to those signs. When we take a categorical sentence, however, and transfer it into a conditional clause, what happens? As it occurs categorically, the sentence has (1) a sign of mood or tropic; but also (2) a sign of subscription or neustic (expressed or understood). When it goes into the cage [dvs. ledsætningen, ESJ], it takes its tropic with it, but loses its neustic." (Hare 1970:91)

I følgende helsætning:

kommer hun i morgen, laver vi lagkage

har de enkelte sætninger hver sin frastik og hver sin tropik, men de deles om en og samme neustik. Helsætningen tæller nemlig kun som én ytring, som én sproghandling.

Det neustiske niveau er altså det niveau hvor sætningens illokutionære værdi er at finde. Når man møder en interrogativ sætning, kan man dels beskrive denne sætningens frastik (dens propositionelle indhold), dels dens tropik (som non-realis), men når man skal beskrive dens

neustik, er man nødt til at se på hvilken status den har i forhold til omkringliggende sætninger. Måske udgør den en helsætning i sig selv. I så fald vil der være tale om at sætningen fungerer som et spørgsmål, men man kan også - som i eksemplet ovenfor - finde interrogativsætninger der fungerer som konditionalsætninger. I den slags eksempler er der netop tale om at sætningen "goes into the cage [dvs. ledsætningen, ESJ]" hvor "it takes its tropic with it, but loses its neustic", jf. citatet ovenfor.

Man kan altså beskrive sætninger i forhold til hvad de ER, og i forhold til hvad de FUNGERER SOM. En sætning kan for eksempel VÆRE en deklarativ sætning og have realitetsværdien realis, men den kan FUNGERE som en beskrivende handling eller en regulerende handling eller måske - med den rette prosodi (stigende tone) - som et spørgsmål osv. En sætning kan VÆRE interrogativ og have realitetsværdien non-realis, men FUNGERE SOM et spørgsmål, en konditionalsætning osv. Det er denne skelnen mellem hvad noget ER og hvad det FUNGERER SOM, som afspejles i Hare's distinktion mellem det tropiske og det neustiske. På det tropiske niveau fastlægges de enkelte sætningers realitetsværdi, og på det neustiske niveau finder man (hel)sætningens og ytringens illokutionære værdi som sproghandling.

På det tropiske niveau kan man som sagt se hvilken realitetsværdi der er tale om (realis, non-realis, irrealis), og hver enkelt sætning har sin egen tropik. Når man undersøger det neustiske niveau, har man derimod bevæget sig videre til ytringen og til hvilken slags sproghandling der er tale om. Vi skal nu se lidt nærmere på sproghandlinger og sproghandlingssystematik.

Sproghandlinger

Man kan se alle kommunikative handlinger som menneskelig adfærd, og i de enkelte tilfælde bestemme hvilken sproghandling der er tale om. En tale ved Socialdemokratiets landsmøde kan for eksempel være en bøn om et mandat fra forsamlingen til at gøre noget ganske bestemt, en prædiken i kirken kan være en formaning til menigheden om den rette moralske adfærd, en TV-reklame er en salgstale og en opfordring til køb. Man kan dog også gå mere systematisk til værks og lave en sproghandlingssystematik som inddeler alle sproghandlinger i et antal forskellige overtyper med hver deres karakteristika. Den slags inddelinger er der en del af. Den systematik jeg benytter mig af, er den man finder i GDS (GDS Kap.II.F., 6.foreløbige udg., 1999). Den bygger på Habermas' oprindelige tredeling i konstativer, regulativer og repræsentativer (plus kommunikativerne som udgør en særlig metasproglig gruppe). Konstativerne og regulativerne er ofte og indgående beskrevet. Repræsentativerne derimod har mødt mindre opmærksomhed, og da de får betydning ved adskillige af de senere analyser, bliver det nødvendigt at dvæle en kende ved dem.

Det er karakteristisk for repræsentativer at de tjener til selvfremsættelse, og i den henseende er de knyttet til subjektivitet. Men repræsentativerne selv kan opdeles i to distinkte grupper hvoraf den ene er omend endnu mere subjektiv end den anden. For at vise hvad der menes med dette, kan vi i første omgang tage udgangspunkt i Glismanns artikel i NyS 10-11 "Om vurderende udsagn og emotive prædikater" (Glismann 1979). I denne artikel bliver 'vurderende udsagn' underkastet en nærmere analyse, og Glismann giver blandt andet følgende to eksempler:

1. det er praktisk for mig at gøre sådan
2. det er dejligt for mig at gøre sådan

De to vurderinger ligner umiddelbart hinanden, men de adskiller sig grundlæggende ved at en samtalepartner i (1) objektivt/intersubjektivt kan diskutere med afsender om en given løsning er praktisk eller ej, mens en tilsvarende diskussion ikke er mulig i (2): man kan ikke diskutere om noget er dejligt for nogen andre eller ej. En ytring som (2) baserer sig på en subjektiv oplevelse som afsender har eneret til at udtale sig om på egne vegne.

Glismann mener at denne forskel er udtryk for en forskel på to forskellige typer

sproghandlinger, nemlig **konstativer** (jf. (1)) og **oplevelsesudsagn**¹⁹ (jf. (2)). Spørgsmålet er dog om ikke begge sætninger fungerer som repræsentativer, omend to forskellige slags - en mere objektiv/intersubjektiv og en mere subjektiv.

Knyttet til hver overordnet sproghandlingstype er nemlig en **sproghandlingsdimension**. For konstativernes vedkommende er denne dimension **sandhed**, mens den for repræsentativernes vedkommende er **vederhæftighed**. For at en sproghandling skal kunne gælde som konstativ, må den altså relatere sig til sproghandlingsdimensionen sandhed, og det gør (1) ikke. Det er ikke relevant at overveje hvorvidt *det er praktisk for mig at gøre sådan* er sandt eller ej, det er derimod relevant at overveje om afsender af denne ytring **kan stå inde for og give gode grunde for** hvorfor *det er praktisk for mig at gøre sådan*. Sagt på en anden måde om afsender er vederhæftig når hun ytrer (1). For (2)'s vedkommende gælder det ligeledes at ytringen relaterer sig til sproghandlingsdimensionen **vederhæftighed**. For både (1) og (2)'s vedkommende er der således tale om at ytringerne er forbundet med sproghandlingsdimensionen vederhæftighed. For begge ytringers vedkommende er der desuden tale om at afsender tager udgangspunkt i sig selv i den foreliggende vurdering, og begge ytringer tjener således til selvfremstilling. Begge ytringer er altså at regne for repræsentativer i overordnet forstand.

Glismann har ikke desto mindre ret i at (2) er mere subjektiv end (1), og som belæg for dette noterer han blandt andet at man uden videre kan spørge andre som i (3), mens (4) ikke giver mening:

3. er det praktisk for mig at gøre sådan
4. *er det dejligt for mig at gøre sådan

Hvordan man har det, er nemlig så subjektivt et forhold at man som afsender har monopol på denne viden, og det giver derfor ikke mening at spørge andre hvordan ens egen indre subjektive tilstand er - hvordan skulle de dog vide det?! I den forstand er (2) mere subjektiv end (1) - andre kan jo godt have en mening om for eksempel bus nummer 8 eller bus nummer 11 er mest *praktisk* til et givet formål.

Den undergruppe af de repræsentative sproghandlinger der er så subjektiv at andre ikke

---

¹⁹ Oplevelsesudsagn = repræsentativer, jf. Glismann 1979:136.

har adgang til vurderingsgrundlagene (jf. (2)), vil jeg fremover kalde **emotiver**, mens (1) hører hjemme blandt de almindelige repræsentativer. Både (1) og (2) tjener som sagt til selvfremstilling, og begge har sproghandlingsdimensionen **vederhæftighed**. Men mens indholdet af (1) stadig kan diskuteres med andre og i den forstand er forholdsvis objektiv/intersubjektiv, kan man ikke diskutere indholdet af (2) med andre. Både ved de emotive og de ikke-emotive repræsentativer tager afsender afsæt i sine egne subjektive vurderinger af dette og hint, men ved emotiverne unddrager vurderingsgrundlaget sig objektive diskussioner, for vurderingsgrundlaget består af afsenders meninger, følelser, psykologiske tilstand etc., og disse er netop ikke direkte tilgængelige for andre end den talende selv. Derfor kan man spørge som i (3), men ikke som i (4).

Det er endnu et karakteristisk træk ved repræsentativerne at de ikke omfattes af den traditionelle performativtest (*hermed*). Løfter, spørgsmål og andre sproghandlinger kan ofte testes med performativformlen:

5. jeg lover hermed at gøre det
6. jeg inviterer dig hermed til min fødselsdag
7. jeg erklærer hermed at mødet er hævet

Performative udtryk er en eksplicitering af hvilken sproghandling der er i gang. De er således **sproghandlingsangivende**, og dermed adresserer de det neustiske lag. Men man kan ikke *hermed opleve/mene/synes noget*. Ikke desto mindre har alle ytringer et neustisk niveau uanset om det ekspliciteres eller ej (jf. ovenfor s.37), og dette gælder også for emotiver/repræsentativer. Dog har man ved disse sproghandlinger andre måder at eksplicitere neustikken på end ved de klassiske performativer. For eksempel har man altid en underliggende parafrasemulighed ved disse sproghandlinger som er *jeg synes/mener/føler...* Herved angiver man eksplicit at indholdet af komplementsætningen, skal ses som en vurdering der er foretaget med udgangspunkt i ens egen subjektive opfattelse, men at man som afsender står inde for vurderingen i en sådan grad at man er parat til at begrunde denne sin vurdering (vederhæftighedsdimensionen). Ved at sige *jeg synes/mener/føler...* angiver man altså at sproghandlingen hører til blandt repræsentativerne, og derved adresserer man det neustiske niveau (jf. også Glismann 1979:136-7).

Ligesom imperativsætninger er en fast grammatikaliseret regulerende sproghandling, og interrogativsætninger (når vi ser bort fra konditionalsætningsmuligheden) er en fast grammatikali-

seret måde at stille spørgsmål på, kan man finde visse sætningstyper der er grammatikaliseret som emotiver. Her skal indtil videre kun nævnes den tydeligste type, nemlig *hv*-udbruddene. Disse udbrud (eksklamativer) er syntaktisk opbygget som *hv*-spørgsmål, men det initiale *hv*-ord (*hvad*, *hvor* etc.) udmærker sig ved ikke at være trykstærkt. Mens (8) nedenfor er et rigtigt informations-søgende spørgsmål, fungerer (9) som et subjektivt udbrud - som en emotiv sproghandling:

8.   ' hvor er der koldt?

9.   ' hvor 'er der koldt!

Afsender af (9) spørger ikke om på hvilket sted der er koldt, men giver i stedet sin egen subjektive emotive oplevelse af temperaturforholdene.

I nogle af de senere analyser vil det vise sig at det har afgørende betydning at et ord forekommer i netop denne emotive sproghandlingstype.

Indledning til analyser

Vi er nu ved at være fremme ved de enkelte analyser af faktiske adverbialforekomster i autentiske tekster. De følgende analysekapitler er delt op i tre grupper. Først behandles *på ... måde, sådan* og *altså*, derefter *ellers, dog* og *alligevel*, og til sidst *nok* og *vist*. Denne tredeling tager udgangspunkt i fælles træk mellem de forskellige leksikalske enheder i de tre grupper hver især, og disse fælles træk ville blive nævnt før gennemgangen af de enkelte grupper. Man kunne sikkert have foretaget andre snit som ville have resulteret i andre grupperinger - jeg har foretaget de snit jeg syntes materialet lagde op til.

Generelle metodiske overvejelser:

Analyserne er foretaget på baggrund af søgninger i mit standardmateriale (se 'Oplysninger om anvendte data' bag i afhandlingen), og herfra stammer belæggene også.

Når man foretager søgninger i korpora, er der selvfølgelig altid noget der ikke dukker op af sig selv. Det kan der være to grunde til: 1) visse særlige anvendelser og betydninger af de undersøgte størrelser forekommer ikke fordi de på det givne tidspunkt ikke **eksisterer** overhovedet, eller 2) visse særlige anvendelser og betydninger af de undersøgte størrelser forekommer ikke fordi de på det givne tidspunkt ikke er blevet **registreret**.

Når det sprog man undersøger, er moderne, talt såvel som skrevet, kan man i princippet 'bare' gå ud og indhente mere materiale i håbet om at det man leder efter før eller siden dukker op. Denne metode nytter dog ikke noget hvis det man er interesseret i, er det der **ikke** kan lade sig gøre, og i så fald kan man ty til acceptabilitetstest (jf. fx Muittari 1987)²⁰. Men når det sprog man undersøger, ikke er moderne, er denne metode ikke mulig: Man kan ikke gå tilbage til en informant i det 16. århundrede og spørge om dette og hint er sprogligt acceptabelt. Man må derfor i undersøgelser af ældre sprogrtrin regne med en temmelig stor usikkerhedsmargin på den konto.

Endnu en usikkerhedsfaktor at tage med i betragtning har at gøre med forholdet mellem

---

²⁰ I al korthed går denne afprøvningsmetode ud på at man blander en række eksempler af den type man er interesseret i med en række eksempler, hvis status/betydning/anvendelse etc. man er sikker på. Derpå præsenterer man sine eksempler for en række testpersoner som vurderer om eksemplerne er acceptable eller ej. Bagefter vurderer man testpersonernes svar, og sammenholder deres svar ved de 'sikre' eksempler med svarene ved de eksempler man ønsker oplysninger om.

talt og skrevet sprog. Af tekniske årsager har vi kun pålidelige registreringer af talt sprog fra og med slutningen af det 19. århundrede, derfor er alt ældre materiale nødvendigvis eksempler på skrevet sprog. Det er en almindelig antagelse at innovativ sprogbrug ofte tager sin begyndelse i talt sprog for med tiden også at blive brugt på skrift. Hvis denne antagelse er rigtig - at et givet udtryk først bruges mundtligt og siden skriftligt - er der således god grund til at tro at de novationer man kan iagttage på skrift, allerede har eksisteret i det talte sprog et stykke tid. Man kan aldrig - hverken ved ældre eller nyere sprogtrin - med sikkerhed sige noget om hvornår en bestemt sproglig variant **dannes**, det eneste man kan udtale sig om, er hvornår den første gang **bliver registreret**, og det vil for de ældre sprog sige hvornår den er blevet brugt i skriftsproget.

Man kan møde det synspunkt at talt og skrevet sprog ikke følger den samme grammatik, og at det dermed burde være futilt at beskrive én fælles grammatik som skal kunne gælde for begge typer sprog. Det er blandt andet fragmenter af talt sprog af nedenstående type der foranlediger dette synspunkt:

Lauring: Må jeg lige - nej det var det heller ikke. Må jeg nævne en ganske bestemt ting? Vi har jo altså en ting som vi ikke S Da vi gik ind øh vi stod jo øh. For at komme ind i EF stod Danmark øh Danmark som en lille hund på måtten i flere år og tiggede om at komme ind der.

(Charlotte Jørgensen et al. 1995, s.397, ll.44-47)

Det syn på talt og skrevet sprogs grammatik som den nærværende afhandling bygger på, er dog at talt og skrevet dansk deles om den samme grammatik, den samme sprogstruktur, og at valget af register (herunder valget mellem tale og skrift) er bestemmende for forskellige udnyttelser af sprogsystemet i sprogbugen. Palle Lauring i eksemplet ovenfor bruger ikke en anden syntaks end hvis han havde udtrykt sig skriftligt. Han går i gang med forskellige udkast til hvad han vil sige, og da han først har fundet sin vinkel, kommer resten af det han vil sige formfuldent og ubesværet.

Analyserne i nærværende afhandling må ses som undersøgelser af bestemte forekomster i et bestemt materiale (se 'Oplysninger om anvendte data' bag i afhandlingen), og ikke som en definitiv dom over sprogsituationerne fra ældre nydansk til moderne dansk. Når disse forbehold er taget, skal det siges at den tendens der er blevet omtalt ovenfor (bevægelsen fra mere konkret til mere abstrakt og bevægelsen fra objektiv til subjektiv), er en tendens der faktisk kan iagttages i det materiale jeg ligger inde med.

Indledning til PÅ ... MÅDE, SÅDAN og ALTSÅ

De første analyser behandler en gruppe adverbialer som har det til fælles at de bevæger sig fra at være størrelser på propositionelt niveau til at blive sætningsadverbialer og ydermere kunne fungere som interjektionaler. Det drejer sig om størrelserne *på ... måde, sådan* og *altså*. Formelt er de kendetegnet ved i moderne dansk altid at være propositionelle i positionerne **F**, **MA** og **TSA**, mens de altovervejende (om ikke altid) er ikke-propositionelle i positionerne **SA** og **I^{vh}**.

Størrelser som *på ... måde, sådan* og i et vist omfang *altså*²¹ kan henvise anaforisk eller deiktisk til referentielle størrelser²². Man kan for eksempel sige til sin søn som står og slår på en dims for at få den til at makke ret:

1. Lad være med at gøre **sådan**, prøv og drej på den i stedet for

I sådan et tilfælde henviser *sådan* deiktisk til *måden hvordan noget gøres*. Man kan også finde eksempler på anaforisk henvisning inden for en tekst:

2. "Hunde, der har fået herre, skal gå tre skridt bag herren," råbte Helios efter den, mens han samlede blomsten op. Firfarve stoppede, halen faldt lidt ned mod jorden, mens den ventede på, at Helios skulle komme forbi. Da de havde gået **sådan** et stykke tid, kunne Helios høre ham mumle noget om, hvor kedeligt det var at gå der bagude, og at det var sjovere at være herreløs og gøre som man ville. (DK87-90: Bog104.87)

Også her henviser *sådan* til *måden hvordan noget gøres*. Men derudover er der de andre måder at bruge *sådan* på:

---

²¹ Jeg har dog ingen belæg for *altså* brugt deiktisk til at beskrive noget i den referentielle virkelighed.

²² I en række studier af sætningsadverbialer, modalpartikler, diskursmarkører etc. kan man læse at disse er **deiktiske** idet deres betydning og funktion kun kan forstås i forhold til (kommunikations)situationen (jf. fx Harder 1975; T.Andersen 1982; Skytte 1999). Jeg foretrækker dog at forbeholde termen til beskrivelsen af referentielle størrelser.

3. Jeg har **sådan** ønsket mig en ny taske
4. nå, så, begynder han at smøre noget på ☺ på neglene uden på handsken ik', og **sån** det, er faktisk meget morsomt, øhm... (BEAN:DMB4)

Her er der ikke mere tale om at *sådan* anaforisk (eller deiktisk) henviser til noget som helst instantierbart. I det første eksempel (3) er *sådan* blevet til et neustisk (dvs. sproghandlingsangivende) sætningsadverbial som præciserer hvilken sproghandling der er tale om - nemlig en emotiv, og i det andet eksempel (4) er *sådan* blevet til et interjektional som fungerer som fatisk markør fra afsender til modtager.

Ydre og indre kohæesion

Halliday og Hasan bemærker i deres bog om kohæesion at kohæsive midler ofte kan angive både **ydre kohæesion** og **indre kohæesion**, og de giver blandt andet følgende eksempel (Halliday & Hasan 1976:239ff):

5. (First he switched on the light.) **Next** he inserted the key into the lock.
6. (First he was unable to stand upright.) **Next**, he was incapable of inserting the key into the lock.

I (5) er *next* et tidsadverbial der organiserer rækkefølgen af et antal ekstralingvistiske begivenheder. Denne form for sammenbinding af tekstsekvenser som afspejler et begivenhedsforløb i virkeligheden kaldes for **ydre kohæesion**. I (6) er *next* stadigvæk et tidsadverbial, men nu bruges det til at organisere et antal argumenter for en bestemt tese - nemlig at manden var fuld. I (6) fungerer *next* altså metalingvistisk **inden for teksten selv** og har ingen forankring uden for teksten. Teksten i (6) afspejler ikke et begivenhedsforløb hvor afsender først så at manden ikke kunne stå op, og derefter så at han ikke kunne få nøglen i døren. Disse to observationer kan for eksempel være sket i den omvendte rækkefølge eller de kan være sket simultant. *Next* fungerer i denne type eksempler udelukkende inden for teksten, og det er det forhold som af Halliday og Hasan kaldes for **indre kohæesion**.

Det er ikke videre vovet at foreslå at *next* i eksempel (6) er en udviklet form af *next* i eksempel (5), det er dog ikke forfatterens ærinde at beskrive de diakrone udviklinger der har resulteret i de to anvendelser af *next*, og det gør de da heller ikke. Nærværende afhandling

derimod prøver at vise hvordan vejen ad hvilken ytrer sig ved forskellige størrelser, og det vil blive illustreret ved *på ... måde, sådan og altså*. Beskrivelsen vil vise hvordan disse størrelser oprindeligt fungerer på propositionelt niveau, men efterhånden - under påvirkning af et antal faktorer - overgår til at fungere hinsides det propositionelle indhold som subjektive angivelser af forskellig art. I visse tilfælde vil vi se at de kommer til at fungere som ekspliciteringer af neustikken i emotive sproghandlinger. Denne overgang lader sig også beskrive som en bevægelse fra mere konkret til mere abstrakt betydning/funktion.

Den udviklingsvej de enkelte størrelser følger viser sig blandt andet at gå over først ydre og derefter indre kohæsion.

PÅ ... MÅDE:

Den første analyse gælder *på ... måde* (inklusive varianter som *på den måde, på en måde, på nogen måde, på* (adjektiv) *måde* osv.). Jeg behandler her det præpositionalsyntagma under et som formelt består af *på* som regens og et substantivhypotagma (med *måde* som kerne) som regimen. Adledet til kernen *måde* ligger ikke fast men kan være indefinitter som *en, en eller anden, nogen, ingen* etc., definittet *den*, eller forskellige former for beskrivende attributter (adjektiver, relativsætninger ol.). Som vi skal se, er det nemlig kun i særlige tilfælde at det leksikalske indhold på ...-pladsen har direkte indflydelse på om *på ... måde* har mere konkret eller mere abstrakt betydning. I 14- og 1500-tallet finder vi følgende eksempler som alle fremviser helt konkrete, propositionelle betydninger:

medio 1400-tallet:

1. Mæn koning Astrages ok awgudhis tæmpls høffthinge the wordhe besattæ aff dyæfflæne ok døthe **i ondæ modæ**. (Et Brudstykke... s.67-68)

medio 1400-tallet:

2. Forthy fynne wi screwit, at **j swodan mode** worthe sancti Bartholomei been kompne aff Indie land ok til fornæff[n]dæ øø, som hæær æffter følgher, forthy then samme time the hethninge, som waræ jnen j India land, worthæ maktigheræ æn the cristne menniskæ aff gudz tilladilsæ ok the fornomme the kostelige jærtegnæ, som gudh j hemmerighe giordhe widh sancto Bartholomeus, ok fornwmme the, at thet legemæ fyk swo stor hether ok æræ, thet hærmædæs fornæf[n]dæ hethningenæ widher ok giordhe een kiiste aff bly ok lathe ther wti ok kastæthe thet wdhy hawithet. Æffther gudhs tilladilsæ tha kom thet til fornæffnde øø **i swodænæ modæ** (Et Brudstykke... s.69)

1527:

3. Findis en nw nogre ther ere onde/ tha findis och mange merckelige gode/ ther saa ere gode/ ath the onde bør ath nyde thenom møghedt got och for theris sckylt sckonis **ij manghe mode** (Helgesen, s.133)

1543-44:

4. hans tunge skall skæres vdaff hans hals, om hand taler om for noget menneske, huad du **i saa maade** giffuer hannem tilkiende, saa fryt mott du bære din raad till hannem, at du gjør det iche forsilde (Peder Palladius: Visitatsbogen, s.67).

I alle disse tilfælde henviser *i ... måde* anaforisk og kataforisk tilbage og frem i teksten og fungerer som sådan som kohæsive midler. Senere ser vi også meget konkrete, propositionelle be-

tydninger:

1777:

5. Naboekongerne indbøde ham til sig **paa den forbindtligste Maade** og lode ham sige derhos: at de gjerne vilde drage ned for at se ham; men vare bange for at en alt for stor Sverm af deres Undersaatter skulde løbe med ogsaa for at see; og at disse da kunde foretage noget ham til Skade eller Fortræd. (Malling, s.63)

1777:

6. Denne sidste satte dem i saadan Bevægelse, at de paa nye begyndte at beraadslaae om det da ei **paa nogen Maade** skulde være mueligt at redde Skipperen, som nu eene var tilbage. (Malling, s.67)

I det sidste eksempel er der tale om at redde en skipper som er i fare, denne skipper kan muligvis reddes på en af flere måder, og disse måder omtales her som *paa nogen Maade*.

Små 80 år senere finder vi følgende eksempler hos Søren Kierkegaard:

1855:

7. Dette veed jeg **paa to Maader** af Erfaring. Deels deraf, at jeg egentligen ikke kan holde den Tanke ud, [...] deels deraf, at jeg **paa ganske særlig Maade** ved mit eget Livs Forhold maatte føres til at blive opmærksom herpaa; (Kierkegaard: Øjeblikket, Nr. 6, s.15)

1855:

8. At et Menneske, naar han **paa nogen Maade** har hvad man kalder Sag, Noget han for Alvor vil - og der da ere Andre, som sætte sig det til Opgave at modvirke, forhindre, skade, at han da maa tage sine Forholdsregler mod disse hans Fjender: er Enhver strax opmærksom paa. (Kierkegaard: Øjeblikket, Nr. 6, s.20)

Her er især det første Kierkegaard-eksempel interessant, fordi der her tydeligt er tale om helt konkrete betydninger af *på ... måde*, der er nemlig *to Maader* på tale her, og disse *to Maader* ekspliciteres i den efterfølgende tekst som 1) *deels deraf...* og 2) *deels deraf, at jeg paa ganske særlig Maade...*

Ved det andet Kierkegaard-eksempel bruges det indefinitte pronomen *nogen* til at udfylde pladsen mellem *på* og *måde*. Her ser man det, som i ODS ville blive beskrevet med vendingen "med overgang til" mere abstrakt betydning. Der er stadig hold i en konkret baggrund som *nogen* kunne antages at henvise til, men det er ikke Kierkegaards ærinde på dette sted at

opregne de mulige måder på hvilke et menneske kan have en sag. Den betydning *paa nogen Maade* har i teksten, svarer snarere til den betydning man finder i adverbialet *overhovedet*. Den mere abstrakte betydning i (8) understøttes af en placering på SA.

Denne betydning finder vi også sidst i 1800-tallet hos Viggo Hørup som blandt andet skriver:

1876:

9. men ogsaa dette hvilede paa den samme almindelige Følelse af, at vi ikke **paa nogen Maade** var tabt bag en Vogn, der overhovedet udmærkede den nationalliberale offentlige Mening. (Hørup i Skrift og Tale, Bd.I s.58)

Ligesom ved det andet Kierkegaard-eksempel har *på nogen måde* her antaget en meget abstrakt betydning og kan (næsten) uden videre udskiftes med *overhovedet*. Ordet *måde* henviser her ikke til en konkret størrelse, men indgår i stedet i et syntagma med abstrakt betydning.

Man kan også finde *på den måde* med mere kausal betydning. De to følgende eksempler kommer begge fra en samtale med en mandlig informant i Kundby sogn i 1973:

1973:

10. [informanten var som barn vred over at blive sat til at stave i skolen når han allerede kunne læse]

Interviewer: Hvor ha- havde du lært at læse?

Informant: Ja, det havde jeg herhjemme. Det havde jeg herhjemme. Mor havde jo lært mig at læse til at begynde med, selvfølgelig. Og - sådan noget, så havde (jeg da holdt), (således så kom jeg ned) til den gamle kone, så lærte j- da først jeg fik lært allerhøjest at læse lidt, så kom det sådan, så jeg kunne læse avisen, så sad jeg og læste avisen for hende, og det gjorde jeg hver dag. Og så på den måde så fik jeg lært at læse rigtigt, alle de her store forskellige bogstaver i avisen og det hele. Så kunne jeg hvad det skulle være. (Ikk') Og så **på den måde** så ville jeg (jo) ikke stave mere. For det var da hen i vejret, når jeg kunne læse avisen derhjemme og alt sådan noget, at jeg så skulle begynde at sidde der og stave, når jeg skulle i skole. (IDD: Kundby sogn)

1973:

11. Informant: Og - så havde de jo blæk og sådan noget stå inde i det her skab også. Og så var det sådan tit, når så nogle af drengene de ville ikke rigtigt, så blev de jo puttet ind i skabet, der var jo mørkt, og så lukke for dem (så) stod de derinde. Men - lige på en gang så var de fær- hun færdig med at lukke dem derind, for så var der en af drengene, det var sagtens sådan en udspekuleret en, det ved jeg itte, det kan jeg itte huske, men - så var han også derinde. Og så da så dagen - dagen efter vi skulle have vores skrivebøger og sådan noget, så var de fulde af blæk. De var helt - så var det ham der havde væltet

blækflasken derinde. Men at han sagde [udtalt: så] selv bagefter, det gjorde han med vilje, for det han vidste da ikke han skulle stå der og ikke lave noget. Så tog han proppen af flasken derinde og hældte ud alt sammen. Så **på den måde** så kom der ikke nogen derind mere. Ha ha. Men det var noget sådan at - at han sagde bagefter drengen til os, selvfølgelig, andre der, men - sådan var det altså. (IDD: Kundby sogn)

I begge disse eksempler antager *på den måde* en kausal betydning - noget i retning af *af den grund/derfor* - og har således ikke nogen tydelig forbindelse til den mere konkrete betydning som *på den måde* også kan have. Der er dog en svag rest tilbage af noget der har med en *måde* at gøre. Især i det sidste eksempel (11) kunne man argumentere for at *på den måde* anaforisk henviser til *måden hvordan* den situation opstod at skolebørnene ikke mere blev lukket inde i skabet. Men i det første tilfælde (10) er det svært at se nogen forbindelse til noget der har med *måde* at gøre. I dette tilfælde virker *på den måde* stadig som kohæsitivt middel i teksten, men er snarere gået over til at angive indre kohæsion i stedet for ydre kohæsion.

Den abstrakte betydning understøttes af placeringen på henholdsvis **SA** og **I'** i den topologiske model.

Næsten helt abstrakt er *på den måde* i det følgende eksempel. Den abstrakte betydning understøttes af den topologiske placering på interjektionalpladsen **I^h** og ved sammenhobningen af andre meget abstrakte størrelser på den plads:

1973:

12. Interviewer: Hvor stor var gården?

Informant: Ja, den var på omkring halvs- halvtøn- halvtres tres tønder land. Dengang. Såh - det var. Men det var altid sådan, husk på der skulle de lave alt arbejdet sådan med den ene og med det andet, og tærskede og sådan. Jeg har selv tærsket med plejl, det har jeg måtte jeg da også. Det lærte jeg da også mens j- Ja, det har jeg lært herhjemme hos far, med at tærskede med plejl, det vil jeg indrømme. Men så da jeg kom ud, så skulle jeg jo også. Derinde hos x Clausen, der tærskede vi vel ikke med plejl sådan - derinde, men - det gik da sådan alt muligt **på den måde** der, men (at) vi havde tærskemaskiner, så var jeg. Dengang med tærskemaskiner så havde de jo hest til at trække den. (IDD: Kundby sogn)

På den måde kan dog også have fuld konkret, propositionel betydning, som det for eksempel kan ses i det følgende eksempel:

1995:

13. Mr. Bean tager nogle sirlige hvide handsker på, og får overrakt et værdifuldt middelalder codex af bibliotikaren, som han så kaster sig glædestrålende over. Først placerer han et monstruøst stort og grimt bogmærke i bogen. Herefter placerer han sit medbragte smørrebrødspapir over en af tegningerne i bogen og begynder at tegne det af, men han er så uheldig at komme til at nyse således at papiret blæser væk. **På den måde** kommer han til at tegne i den antikke bog, og da han opdager det bliver han helt panikslagen og prøver at viske skaden væk med sit viskelæder. (BEAN: DSA4)

Her henviser *på den måde* anaforisk til den faktiske, konkrete måde hvorpå Mr. Bean kommer til at beskadige en antik bog. Denne konkrete, objektive betydning støttes af en placering på F.

Denne konkrete, propositionelle variant forekommer også med deiktisk henvisning:

1973:

14. Informant: Og det var sådan gammeldags altsammen dernede, der skulle jeg altså tærskede med plejl. Og -
Interviewer: Ja, hvordan forgår det?
Informant: Ja, det er jo, man har sådan en - jeg har den endnu derinde, det er sådan en man står og slår over hovedet og slår ned på sæden, og hamrer den af med det her **på den måde** - (IDD: Kundby sogn)

På den måde med den bestemte artikel *den* på ...-pladsen kan altså bruges både med mere konkret og mere abstrakt betydning. Ellers er det især i kombinationen med indefinitter at en abstrakt fortolkning slår igennem (*på en måde, på nogen måde, på en eller anden måde* etc.). Dog kan *på en måde* udvides med en specifikation, og i så fald fastholdes den konkrete fortolkning, hvilket ses i de følgende eksempler:

1995:

15. For at undgå at larme, sniger han sig afsted henover gulvet **på en dum slow-motion-måde**, som kun han kan gøre det. (BEAN: DSA8)

1995:

16. Men nu får han hikke så voldsomt at den anden mand løfter blikket fra sin bog og kigger på Mr. Bean der skynder sig at holde vejret. Det gør han **på en måde så hele hans ansigt er svulmet op som en ballon** alt imens han sidder og gestikulerer helt vildt med armene. (BEAN: DSA10)

Opsummerende kan man sige at *på ... måde* har en mere konkret betydningsvariant og nogle mere

abstrakte betydningsvarianter.

Den konkrete variant udmærker sig ved at indeholde en reference til noget konkret, enten anaforisk til noget faktisk forudgående i teksten eller kataforisk til noget efterfølgende, eller ved udvidelse med specifikationer til noget konkret i konteksten. Denne type har syntaktisk status som adverbial på propositionelt niveau.

De abstrakte betydningsvarianter slipper efterhånden taget til den propositionelle variant, og med tiden refererer de ikke til noget konkret, hverken i verden eller i teksten. De betydningsvarianter vi her har set, er som følger: En type har overgang til kausal betydning (svarende til *derfor/af den grund*), syntaktisk status = sætningsadverbial. Denne type er stadig til dels orienteret i forhold til teksten og har en (svag) kohæsiv funktion. En anden type (forekommer især på SA) fungerer som forstærkende subjektiv markør (svarende til *overhovedet*) og har syntaktisk status som sætningsadverbial. En tredje type slipper (næsten) helt taget til sætningen og fungerer som fatisk²³ markør, og får typisk syntaktisk status som interjektional. Denne sidste type befinder sig især på de to interjektionalpladser man finder før og efter sætningen (I^{v+h}).

---

²³ Ordet **fatisk** optræder hos antropologen Malinowski, som taler om at sproget har en **phatic function** (jf. Jakobson 1960). Denne sproglige funktion tjener til at holde 'kanalen åben' mellem afsender og modtager (se også Togeby 1993:689).

SÅDAN

En diakron undersøgelse af *sådan* involverer ordene *så* og *således*. Vi begynder vores undersøgelse i ældre nydansk, hvor man kan iagttage en skarp arbejdsdeling mellem *så* og *sådan*.

Adjektivet *sådan* indgår på dette tidspunkt udelukkende i nominalparadigmet og bruges således kun som beskrivende adled til substantiver. Dette viser sig blandt andet formelt ved kongruensbøjning med det substantiv det lægger sig til.

1515:

1. Thii maa han forware sig tilforn at **saadant** onth eller skade gonger hannem icke siden vdoffuer (Chr. P.: Postil, s.145)

1531:

2. Och der fore skulle de wden twil gerne hielpe och raade der til ath **saadanne** scoler rettelige skickis (Chr. P.: Om børn ath holde..., s.510)

1535:

3. fordi hijne Hebreische quinner ere icke **saadanne** som desse Egiptische (Tausen: Exodus kap.I)

1539:

4. Lige som en quinde kan nu ingen londe føde barn/ wden wed **saadan** nød/ med angst oc smerte/ saa gienføder oc Euangelium ingen wed troen wdi Gud/ att kiødet skal ey aff dø/ oc det gamle menniske vndertrædes/ huilket ey kan da andet end suiye oc giøre wee/ lige som en raaden oc forderffuelig lem kan icke skiæres fraa legomet/ med minde end det skal io giøre ont (Tausen: Postil, blad XXXIVv)

1539:

5. oc wiste dog ey hwad det wor de sielff sagde/ som (des werr) endnu mange ere **saadane** samme wijslinge/ huilke saa længe haffue lest oc hørd Euangelium (Tausen: Postil, blad XXXVIv)

Saa er i 1500-tallet det adverbial der bruges de steder man i moderne dansk ville bruge *sådan* i den mere konkrete betydning (svarende til den konkrete betydning af *på den måde*). Dette *saa* har formodentlig været udtalt trykstærkt (jf. i børnesangen: *han sagde 'så og spurgte 'så: "og hvor har du vel hjemme?"*):

1515:

6. Er det **saa** ati rettelige elske eth gaat oc helligt leffnid (Chr. P.: Postil, s.150)

1529:

7. Thi ath er det **saa** ath dw icke vaager/ da skal ieg komme til dig som en tyff (Chr. P.: Nye Test., s.507)

1535:

8. Oc det begaff seg **saa** wdi de dage som Mose wor nw bleffuen stoer/ att han gick hæden wd til sine brødre (Tausen: Exodus kap.II)

1539:

9. fordi Gud haffuer det sielff **saa** skicket oc befald (Tausen: Postil, blad XXXIIIv)

1543-44:

10. som i skammes icke ved at æde och driche, soffue oc vogne met huer andre, **saa** skulle i icke heller skammes ved at bede till sammen (Palladius: Visitatsbogen, s.60)

På dette tidspunkt følges *så* ofte af et *at* enten i umiddelbar forlængelse af *så* (*så at*), eller som indledning til den efterfølgende ledsætning (*så...at...*). Det er muligvis her *så at* som konjunktional i temporale og finale ledsætninger har sin oprindelse:

1535:

11. Men ieg wil **saa** forstocke hans hiærte **att** han skal wel icke lade folket faræ (Tausen: Exodus, kap.IV)

1539:

12. Men her ere nu Apostlene **saa** aldels wanwittige/ **att** de wide plat inthet her aff hwad han siger/ endog han lenge haffuer predicket for dennom/ oc offte nog kundgiord oc forkyndet dennom sin død/ oc hworledes han skulde igien opstaa (Tausen: Postil, blad XXXVIr)

1543-44:

13. Det andet som i schulle giøre udj eders sognekirche, skal eders prædiche stoell pominde eder, det er, at i skulle gierne luche eders øren op och flictelig høre gudz ord, ligget paa hiertet och merchet grandgiffuelig och eders børn med, **saa at** i tøgget altid om vgen igien med dem, som huer christen mand er ocsaa en evangelist och predicher vdi sit eget huus, at de kunde end komme til den forstand och vidskab om gudz ord, som ieg kiender gode bønder vdi Sielandtz land gud være loffuet at der ere end sadanne thill (Palladius: Visitatsbogen, s.61)

1575:

14. Thi den anden hug strax til hannem igien/ **saa at** hand der ved falt død ned paa Iorden. (Vedel: Rørick Slyngebaand, s.LII)

1575:

15. **Saa** lempede hand alle sine ord/ **at** hand bleff icke greben vdi dem/ oc ey heller sagde meget wsant. (Vedel: Rørick Slyngebaand, s.LV)

Denne brug af *så* - som komponent i noget der med tiden bliver til et konjunkional (*så at*) - bevirker muligvis at den mere konkrete betydning (svarende til *på den måde* i konkret betydning) svækkes, og af sprogbrugerne ikke mere opfattes som særlig konkret. I hvert fald dukker der tilsyneladende et nyt leksem op hen imod slutningen af århundredet, nemlig *således*. Eller rettere sagt: i mit materiale er der forekomster af *således* fra og med slutningen af 1500-tallet:

1575:

16. Der feste hand oc Beedzelet/ ligeruis som hand viste icke andet/ end Hesten skulde **saaledis** regeris. (Vedel: Rørick Slyngebaand, s.LV)

Det ser nu ud til at der er tre leksikalske størrelser på spil: 1) *sådan* som udelukkende bruges som adled til substantiver, og som kun har konkret betydning, 2) *så* som er det adverbial der dels bruges med konkret betydning (*på den måde*), dels med en mere abstrakt betydning og som mere og mere indgår som komponent i et konjunkional, og på den måde mister en del af sin selvstændige betydning til fordel for en ny betydning i forbindelsen med *at*. 3) Endelig er der så det nye adverbial som bruges med mere konkret betydning, nemlig *således*. Denne arbejdsdeling mellem de tre leksemer holder sig tilsyneladende et godt stykke tid, og kan blandt andet ses hos Holberg i 1700-tallet:

1733:

17. Han lod ham ogsaa nyeligen for sin Død rejse, **saa at** han udi det Aar 1558 bivaanede Keiser Ferdinandi I Kroning til Frankfort am Mayn (Holberg: Historie, Bd.II. s.404)

1733:

18. thi den højsalige Konge havde **saaledes** pyntet paa Rigerne baade udi civile og Kirke-Sager, at der fast var intet at forbedre. (Holberg: Historie, Bd.II. s.404)

1733:

19. og de gamle Misfornøjede vare enten bortdøde eller udi **saadan** Stand, at de ikke mere turde bevæge sig. (Holberg: Historie, Bd.II. s.404)

1748:

20. Hvad det angaaer, som udi eet af disse Breve findes *de futuris contingentibus*, som af mig tilforn ey haver været omtalt, da anfører jeg ikkun *historice* hvad som i den *Materie*

siges *pro* og *contra*, **sa** at jeg intet derudi *dedicerer*, men holder mig heller til den meest antagne Meening. (Holberg: Epistler, Fortale s.IV)

1748:

21. Thi Englenes Exempel viser, at GUD, for at tilkiendegive sin Retfærdighed og andre Egenskaber, haver holdet fornødent at danne alle fornuftige Creature, saavel Engler som Mennesker med fri Villie, og at det er ikke uden aflagt Prøve og Striid, som tiener til at vise **saadant** Guddommeligt Sigte, og at bestyrke Creaturene udi de Tanker de bør have om GUD, som en Regent, som en Lovgiver, og som en Dommer, at han omsider haver hindret samme Creature fra videre Fald (Holberg: Epistola I, s.4)

1748:

22. Forestill dig, at alle Creature vare **saaledes** dannede, at de aldrig kunde gaee ud af rette Vey (Holberg: Epistola I, s.5)

Bemærk at *sådan* stadig kongruensbøjes i overensstemmelse med det substantiv det lægger sig til, mens *således* er et adverbial der i det sidste eksempel lægger sig til *vare dannede* og ikke til *Creature*.

Og nu forlader vi *så* og *således*, som tilsyneladende har haft betydning for *sådan*'s historiske udvikling, og ser herefter udelukkende på *sådan*.

Så tidligt som hos Tausen i 1500-tallet finder man et eksempel på at *sådan* flytter sig ud af substantivsyntagmet i stedet for at stå inde i det:

1539:

23. **Saadan** en from oc dandness Herre er han/ att han wel kan oc gierne wil offuerbere med wor groffue plomphed (Tausen: Postil, blad XXXVIv)

Også senere i slutningen af 1600-tallet og i 1700-tallet ser vi denne brug:

1674-1700:

24. Jeg spurde hannem hvad det var der vigede bort? hand svarede at det var Satan. Da bleffve vi gandske forfærdede, at **saadan** en giæst var kommen til os. (Køge Huskors, s.113)

1776:

25. al den Virksomhed, som ikke engang ved Forraadnelsen ophører i det mindste Solegran, i det ringeste Frøe, hos hvilket der i **saadan** en Omskiftelse altid bliver en Kraft tilbage (Sneedorff: Tilskuer, s.44)

1776:

26. **saadan** en Stat er et virkeligt Monarkie, endskiønt den ey synes at være det. (Sneedorff: Regiering, s.210)

1776:

27. Men, dersom **saadan** en Forsamling ikke har den Magt (Sneedorff: Regiering, s.213)

1774-75:

28. Hvorledes alting er, saa er det vist, at jeg, som uroest besidder en af de varmere Sjæle, ved ingen Øvelse, ved ingen Vane, endnu har kundet bringe det til at taale meer - mine Concepter uskadte - end **saadan** en stakkels Flaske Viin fra Mayn-Strømmens Bredde eller fra RhoneFlodens Bredde; som Herr von ThundernTrunk drikker i to Drik for at væde sin Gane (Ewald: Levnet, s.43-44)

Man kan forestille sig at *sådan* er ved at miste sin mere konkrete betydning og i stedet er ved at antage en mere abstrakt betydning og at dette blandt andet viser sig ved at ordet formelt flytter ud af substantivsyntagmet og på den måde skifter status fra at være **beskriver** til substantivet inden i syntagmet til at blive **bestemmer** til hele substantivsyntagmet. Ordet skifter med andre ord skopus. Dette viser sig blandt andet ved at det ikke kongruensbøjes med det substantiv der indgår i substantivsyntagmet. Eftersom de forekomster i mit materiale som viser denne placering af *sådan* uden for substantivsyntagmet, alle har en substantivkerne i utrum, singularis, kan man ved disse eksempler ikke se at *sådan* ikke kongruensbøjes. Men i det følgende eksempel fra moderne dansk kan man se hvordan *sådan* er blevet ubøjeligt:

1987:

29. "Vi kan jo ikke have, de dør af sult," manden satte kasketten på igen, "der er så mange, der tager en killing til sig for et stykke tid, og når de ikke gider have den mere, efterlader de den **sådan** et sted som her," han nikkede hen mod det, der engang havde været et hus. (DK87-90: Bog104.87)

Sådan har nu to betydninger og to funktioner. 1) En mere konkret betydning knytter sig til *sådan*'s funktion som beskrivende adled (adjektiv). Og 2) en mere abstrakt betydning knytter sig til det *sådan* som nu er på vej bort fra de rene nominaler. Sideløbende med det mere konkrete *sådan* finder vi nu noget som i højere grad minder om et adverbial. Den første forekomst med rigtig abstrakt betydning finder vi hos Kierkegaard i midten af 1800-tallet. *Sådan* står her oven i købet på sætningsadverbialets plads (SA) sammen med andre adverbialer:

1855:

30. han vil altid forefinde et Vrøvle-Compagnie, der i gemytlig Hjertelighed nok **saadan** mener, at det er forkert (Kierkegaard, s.23)

De forskellige betydninger og funktioner, som man kan se i de ovenstående eksempler, holder sig helt op til moderne tid og moderne dansk.

Sådan har for det første en funktion som beskrivende adled og har i den funktion en konkret betydning. Formelt bøjes *sådan* i overensstemmelse med det substantiv det lægger sig til.

1987:

31. Fru Hansen var til konsultation hos en kendt plastikkirurg.
- Jeg vil forfærdelig gerne have en ny og pænere næse. Hvor meget vil et **sådan** indgreb koste? (DK87-90: Bog101.87)

For det andet har *sådan* funktion som mådes- eller sætningsadverbial: 1) som mådesadverbial har *sådan* en mere konkret betydning (svarende til den konkrete betydning af *på den måde*). Dette *sådan* fungerer på propositionelt niveau, og som (32) og (33) viser, kan det fungere kohæsivt mellem tekstsekvenser:

1987:

32. "Hunde, der har fået herre, skal gå tre skridt bag herren," råbte Helios efter den, mens han samlede blomsten op. Firfarve stoppede, halen faldt lidt ned mod jorden, mens den ventede på, at Helios skulle komme forbi. Da de havde gået **sådan** et stykke tid, kunne Helios høre ham mumle noget om, hvor kedeligt det var at gå der bagude, og at det var sjovere at være herreløs og gøre som man ville. (DK87-90: Bog104.87)

1987:

33. Da hun ventede Anna havde hun også drømt drømme om åndssvage børn. At hun fødte en kat uden ben. En baby der kun bestod af hoved. Og Anna havde været et perfekt barn. Hun følte at hun drømte **sådan**, fordi hun ikke vidste hvem hendes forældre var. Hvem var min mor? Og at hun på en eller anden måde regnede dem for syge og den arv ville gå igennem til barnet. Sagde man ikke at børn lignede deres bedsteforældre. Men Anna lignede Melissa. Bare kønnere. (DK87-90: Bog107.87)

2) som sætningsadverbial har *sådan* en mere abstrakt betydning som angiver afsenders subjektive vurdering af det ytrede. Dette *sådan* har mistet sine kohæsive egenskaber, og det fungerer nu suprapositionelt:

1973:

34. Informant: Og jeg ville ellers, da jeg blev konfirmeret, så ville jeg ellers have været i gartnerlære, men - for jeg havde **sådan** lyst til sådan blomster og sådan noget, kan jeg godt huske. (IDD: Kundby sogn)

1999:

35. Jeg har **sådan** glædet mig til du stod op (Frederik, 4½ år, dec. 1999)

Både (34) og (35) er eksempler på emotive sproghandlinger. I begge tilfælde ytrer afsender sig om en subjektiv tilstand der kun er kendt og tilgængelig for ham selv. Andre kan ikke diskutere med manden fra Kundby hvorvidt han havde lyst til blomster og sådan noget eller ej, ligesom det heller ikke er muligt objektivt at diskutere med Frederik i eksempel (35) om han har glædet sig eller ej. Manden fra Kundby understøtter oven i købet sin ytring med et subjektivt belæg, nemlig sin egen hukommelse. Samtalepartnerne i (34) og (35) må slå sig til tåls med at stole på at afsender er **vederhæftig** i sin fremstilling, for ved emotive sproghandlinger er det vederhæftigheden der er den gældende sproghandlingsdimension, ikke for eksempel **sandhed** som ved de konstaterende sproghandlinger. Vi har altså her at gøre med de mest subjektive af alle subjektive sproghandlinger, og *sådan* er med til at angive at det netop ER denne type sproghandling der er tale om. *Sådan* adresserer her ytringens neustik. Denne variant forekommer aldrig på **F** eller på de andre pladser der kan indeholde propositionelle led, men ses kun på **SA**:

Når *sådan* én gang er blevet brugt som sproghandlingsangivende sætningsadverbial, kan det derfra udvikle sig yderligere til at fungere interjektionalt i forbindelse med andre emotiver, fx *hv*-udbrud:

36. **Sådan**, hvor det går!

Foruden denne variant der fungerer som neustisk signal, kan *sådan* findes i en variant svarende til den betydning man også kan finde i visse fatiske markører som *ligesom* (udtalt *lissom*), og har da en stærk pragmatisk funktion som interagerende, dialogisk partikel. Når *sådan* bruges på denne måde - dvs. så abstrakt som muligt -, kan det skifte status fra sætningsadverbial til interjektional, hvilket formelt viser sig som en placering på interjektionalets plads(er) (I^{v+}). Interjektionalet *sådan* forekommer kun sjældent (om overhovedet) i skriftsprog, men i talt sprog forekommer det hyppigt, og da typisk udtalt *sån*.

1995:

37. hm vi så et klip fra Mr Bean som øh leger med et kry-spil- øh krybbespil, øh og- det er jo juleaften og **sån** noget (BEAN: DMA2)

1995:

38. og der er så også nogen altså, det sjove, altså altså det er jo selvfølgelig hans mimik og- så også det at at når den anden mand han nogle gange kigger så prøver han at- få det til at se ud som om han i virkeligheden laver noget andet for eksempel med stræberblækket, øh (rømmer sig) nå, så, begynder han at smøre noget på ☺ på neglene uden på handsken ik', og **sån** det, er faktisk meget morsomt, øhm... (BEAN: DMB4)

Men selv i sine mest abstrakte betydninger beholder *sådan* en rest af det oprindelige, mere konkrete indhold. Således betegner *sådan* noget som afsender regner med er kendt eller identificerbart for modtageren. Det være sig det substantiv, det substantivsyntagme, den skildrede situation, den sindstilstand hos afsender som *sådan* lægger sig til eller henviser til.

ALTSÅ

Altså dukker ret sent op i dansk. Mine tidligste eksempler er fra 1743. Fra dette årstal stammer et skrift af Jens Pedersen Høysgaard hvori han diskuterer Peder Syv og Henrich Gerners uenigheder om dansk retskrivning (jf. Syv 1663 + 1685 og Gerner 1678-79 + 1690). I denne tekst forekommer følgende passager:

1743:

1. Det som har det største Skin af Beviislighed imod dem, er det, han foregiver, at der er kuns saa faa Ord, hvor Vocalen i skilles fra den næst hos staaende Vocal, og ikke kommer i Stavelse dermed, hvilke derfor snart kunde læres, og **altsaa** ikke forvolde Dreje-Ord eller nogen U-forstaaelighed. Jeg tilstaaer gjerne at dette kand være sandt, i Henseende til lærde eller vittige Folk, men ikke i Henseende til Børn, eenfoldige og fremmede, for hvilke Syvs Regel vil, efter nøyere Overveyelse, befindes alle Dage bedre og beqvæmmere end Gerners (Høysgaard 1743a, 193,14-24)

1743:

2. for mig og de fleeste er Skrivningen nok saa let og net og flygtig, hvor der falder et lidet Sving, som hvor der er ingen, og **altsaa** skriver jeg nok saa gjerne j som i, hvorved jeg og bliver fri for de ommælte tvende Prikker. (Høysgaard 1743a, 196,3-7)

I et senere skrift fra Høysgaards hånd grupperes *altså* sammen med *da*, *så*, *derfor*, *hvorfor*, *hvorud over*, *påfølgelig* og *sluttelig*, og denne gruppe "Conjunctioner" kendetegnes som følger:

"Ratiocinativæ eller Conclusivæ, som gjør en Slutning af dèt, der er sågd i förvéjen"²⁴
(Høysgaard 1747, 365,10-11)

Denne karakteristik understøttes af den måde *altså* bruges på i de viste eksempler (1) og (2), og den er fuldstændig i tråd med den måde *altså* som oftest karakteriseres på. I en række af de mest almindelige fremmedsprogsordbøger i det 20. århundrede gives typisk et antal forskellige betydningsvarianter + eksempler på oversættelser. Den første af disse betydningsvarianter er næsten altid *følgelig*-betydningen, og de forslag der gives til mulige oversættelser er ikke

---

²⁴ Accenterne er Høysgaards. I 1747 udgav han "Accentuered og Raisonnered Grammatica..." hvori indgik et forslag til udtaleanvisninger i alm. retskrivning. Accenterne er sådanne anvisninger.

overraskende *consequently, therefore, so, donc, par conséquent, en conséquence, demnach, somit* (jf. Axelsen 1995; Vinterberg & Bodelsen 1966; Sørensen 1985; Blinkenberg & Høybye 1991; Bergstrøm-Nielsen, Lange & Larsen 1991; Bork 1996).

Det er nu min påstand at *følgelig*-betydningen er en **markeret** betydning som bruges under særlige omstændigheder, men at der er en **mindre markeret** betydning som historisk ligger forud for *følgelig*-betydningen, og at denne mindre markerede betydning ofte bliver oversat i teoretiske gennemgange netop fordi *følgelig*-betydningen er så iøjnefaldende. *Altså*'s oprindelige betydning er så vidt jeg kan se en *således*-betydning (*på den måde, sådan*) som har udviklet sig præcis på samme måde som vi netop har set det ved *på ... måde* og *sådan*: Først fungerer det fuldt propositionelt og beskriver verbalhandlingen, i denne iklædning kan det fungere som kohæsivt middel mellem tekstsekvenser og kan på denne måde være udtryk for **ydre kohæsion**. Efterhånden kan det fungere **interpropositionelt** og sammenkæde tekstsekvenser uden selv at være en del af sætningens propositionelle indhold, og der er nu tale om **indre kohæsion**. Siden hen udvikler *altså* sig til at fungere hinsides det propositionelle indhold overhovedet. Eksempler på disse forskellige anvendelser følger straks. Vi begynder med den fuldt propositionelle variant og *altså*'s første optrædender i dansk.

Altså er indlånt fra tysk. På tysk finder vi både den fuldt propositionelle variant som betegner en propositionel handling, jf. fx bogtitlen *Also sprach Zarathustra* (Nietzsche 1882/85) som henviser kataforisk til indholdet af bogen, thi dette indhold viser netop *hvordan Zarathustra talte*. På tysk finder vi også den variant som angiver sammenhæng inden for teksten selv, og som ofte angiver konsekvens eller følge jf. *er ist 1940 geboren und kann also nicht am Krieg teilgenommen haben* (jf. Bergstrøm-Nielsen et al. 1991). Man kan nu forestille sig at *also* har været kendt i Danmark i samtiden (dvs. midten af 1700-tallet), muligvis i begge varianter, men at det især er den variant der angiver indre kohæsion, og som tit kan betyde *følgelig*, der optages i dansk. Sagt på en anden måde - at det er den udviklede interpropositionelle form der primært indlånes. Man kan dog finde enkelte belæg fra den senere del af 1700-tallet og den tidligere del af 1800-tallet på det fuldt propositionelle *altså*:

1769:

3. Jesus talte det, og stod op. I hans Ansigt var Høihed
Og forbarmende Alvor og Roe, da han stod for Jehovah.

Men uørbær for Engle, kun sig og Sønnen forstaaelig,
 Talte den evige Fader, og vendte sit skuende Ansigt
 Mod Messias: i Himlene har jeg udbredet mit Hoved,
 Giennem Uendeligheden min Arm, jeg har sagt, jeg er evig!
 See, jeg sværger dig, Søn, jeg vil tilgive de Faldne!
Altsaa talte han, og taug. Da de Evige talte,
 Gik et andægtigt Bæven igiennem hele Naturen.
 [...] (Ewald: Adam og Eva, s.303)

Her henviser *altså* anaforisk til det som den evige fader netop har sagt. I et eksempel som dette kan det kun være den fuldt propositionelle variant af *altså* der gælder. Det er her ikke muligt at udskifte ordet med *følgelig* eller *derfor*. Et tilsvarende eksempel finder vi hos Baggesen:

1816-17:

4. Fortielsen
 "Du er ikke meer den glade Digter,
 "For hvis Latter Livets Kummer veg;
 "Selv det evig unge Lune svigter
 "I din Uskylds glade Børneleg;
 "Munterhed er vegen fra din Side;
 "Dybt i Hjertet er ei længer Fred;
 "Taus jeg seer dig meer og meer at lide -
 "Du er syg, min Ven, af Kjærlighed!
 "Men kan og min Ømhed ei dig læge,
 "Dølg dog ei den Piil, som saared' dig!
 "For med Haab maaskee dit Bryst at qvæge,
 "Nævn din Glædes søde Fiende mig."

Altsaa plager mig en huld Veninde,
 Kjærlig delende mit mørke Savn;
 [...]
 (Baggesen, s.43.)

Her henviser *altså* direkte til *måden hvordan veninden plager jeg-fortælleren*, og *måden hvordan* er illustreret i hele den foregående strofe: Det er netop således hun plager. Således henviser *altså* anaforisk til indholdet af de forudgående vers. Ligesom i eksemplet fra Ewald er en *følgelig*-betydning udelukket, til gengæld ville en udskiftning med *således*, både hos Ewald og Baggesen, være fuldt ud mulig.

Det interpropositionelle *altså* som sammenkæder tekstsekvenser, så vi allerede i eksemplerne fra

Høysgaard ovenfor. Her gives en række yderligere eksempler fra andre forfattere:

1760:

5. Noget Spor deraf findes endogsaa i de nyere Tider at have været tilovers; thi paa den Kiøbenhavnske Grund-Tegning, som Seuter i Amsterdam har udgivet, sees en Arm at udgaae fra hiin ferske Søe, Norden for Byen, og at bøye sig ind i Byens Graver, lige for Rosenborg, hvilket **altsaa** har haft Sted, længe før den under Kong CHRISTIAN IV. foretagne store Udvidelse mod Østen. (Erich Pontoppidan, s.22-3)

1776:

6. Den store Grundlov i et Monarkie er **altsaa** denne, at Monarken ene bør have al Ret til at befale, og al Magt til at tvinge; at der foruden ham ingen Person eller Selskab maae være i Staten, som ei dependerer af ham (Sneedorff: Regiering, s.217)

1777:

7. men og til at redde deres Minde, som ellers nu sielden nævnes, og med Tiden maaskee vilde reent gaae i Forglemmelse, fordi man ikke kiender dem uden af et og andet enkelt Træk, og finder ofte intet optegnet om dem uden det samme, og **altså** ikke nok til en Levnets-Beskrivelse. (Malling, s.20)

1777:

8. Han naaede sit Ønske, da han snart blev overbeviist om, at Luthers Lærdomme vare grundede i Biblen, og **altsaa** de rette. (Malling, s.42)

1784:

9. Forstand, Hr. Greve, og Vid, svarede jeg, ere to meget forskellige Ting, og uden at undersøge, om en Ober Hofmester burde lade en ung Prinds i sin Nærværelse drive Spot med Guds || Tienesten, førend han var vis paa, at han havde Indsigter nok til at skille Religionen fra dens Forkynderes Uvidenhed, saa er, efter mine Tanker, en spillende Vid meget farlig for een, der er fød til Thronen, ingen tør vove at angribe ham med sine egne Vaaben, han vil **altsaa** stedse komme som Seyer Herre af Striden, hans Forfængelighed tillader ham ikke at deele Æren med sin Fødsel, men tilskrive sig den allene, og dette vil bringe ham til at lægge saa aldeeles Vind paa Vittighed, at det bliver en stor Lykke, i Fald den ikke løber bort med Skiønsomheden. At denne Spaaedom traf ind, ere vi desværre overtydede om. (Biehl, s.2-3)

1784:

10. Den Dag, da hun efter sin egen Udtolkning bekom Tørklædet, benyttede han sig af den ham forundte Tête a Tête til at kaste hende i den største Snee Dyng, og for at være vis paa, at hun ret skulde føle det, var han saa mal adroit ved at hielpe baade sig og hende op, at hun til Slutningen paa det indstændigste maatte bede ham om at lade hende hielpe sig selv, som han da og, efter at han havde væltet hende saa længe om, at hun rystede baade af Kulde og Arrighed, tillod hende, saa vel som og at lade en Karet hente til at kiøre hende hjem i. Mange slige forefaldende Scener viiste tydelig, at Kongen bar Nag til hende, hun fandt det **altsaa** raadelig at forstærke sit Partie og bragte **altsaa** en Paarørende af hende i Forslag til Oberhofmesterinde for den forventede Arving, som og

strax blev antaget og var en Frue Perketin fra Holsteen. (Biehl, s.40-41)

Bemærk at de alle sammen ville kunne udskiftes med *således*.

I anden halvdel af 1700-tallet har man altså tilsyneladende kendt til begge varianter af *altså* fra tysk, og begge varianter er blevet forsøgt indlånt i samtiden. Af uvisse årsager har den fuldt propositionelle variant af *altså* dog ikke bidt sig fast. Måske har man haft nok i de allerede eksisterende *sådan*, *således*, *på den måde* ol., i hvert fald er eksemplerne fra samtiden sparsomme og i moderne dansk kender vi slet ikke til den måde at bruge ordet på. Den mindre propositionelle variant har derimod haft succes. Frem til 1743 viser mit materiale som sagt ingen eksempler, men derefter eksploderer antallet forekomster. Visse forfattere kan knap nok skrive noget som helst uden en god portion *altså*'er undervejs til at knytte enkeltdelene sammen med. Til illustration kan for eksempel siges at Høysgaard (Høysgaard 1743a+b; 1747) i løbet af 302 trykte sider bruger *altså* 24 gange, og at Biehl (Biehl 1784-85) bruger *altså* 29 gange i løbet af 164 bogsider.

Begge varianter har den underliggende grundbetydning *således*, og denne grundbetydning holder sig til moderne dansk.

I moderne dansk kan *altså* bruges på et antal forskellige måder. Dels kan det bruges interpropositionelt som kohæsivt middel mellem tekstsekvenser, for eksempel sætninger, og i denne funktion kan det under de rette kontekstuelle omstændigheder fortolkes som angivende en følge eller en konsekvens. Dels kan det bruges suprapropositionelt som subjektive tilkendegivelser. De følgende to eksempler tjener til at illustrere denne grundlæggende forskel:

1999:

11. Fordi informanterne i de første linjer har fortalt os, at vi har at gøre med Mr. Bean, kan det senere i genfortællingen være en selvfølge, at handlingen i Mr. Bean-videoen tager en ellers uventet retning: Med Mr. Bean må man være forberedt på uortodokse løsninger, **altså** bør man ikke overraskes af, at en engel i en helikopter redder den lille Jesus og flytter ham over i et yndigt soveværelse i lyserødt og lyseblåt, eller at Mr. Bean ikke kan holde fingrene fra julepynten. (E.S.Jensen, 1999 s.131)

1995:

12. Ingen tvivl, når man ryger er det en behagelig stimulans, der ofte tager toppen af stresset og får en til at slappe af. Men det kan man **altså** også opnå på andre måder, man skal "bare" finde ud af, hvad der virker for en selv. (ARG: DTB1)

I (11) angiver *altså* netop en følge. På grund af de argumenter som passagen begynder med (at informanten har fortalt at Mr. Bean er hovedperson osv.), kan det være en følge eller en konsekvens af disse argumenter at man ikke bør overraskes af de videre begivenheder, og dette sammenfattes af *altså*.

I (12) derimod bruges *altså* anderledes. Her er der snarere tale om at afsender med *altså* bedyrer at man kan opnå afstresning på andre måder end ved at ryge. Her har *altså* ikke en kohæsiv funktion på tekstniveau, men springer helt uden for teksten og peger i stedet på kommunikationssituationen og samtalepartnerne i den. I dette tilfælde indad i afsender og afsenders subjektive vurdering af rygning som afstresningsmiddel. Mens *altså* i (11) har en objektiv værdi som kan påvises bagud i teksten, har *altså* i (12) en subjektiv værdi som der ikke kan gives objektive belæg for - hvad afsender subjektivt synes, ligger hinsides objektive kriterier. Ligesom ved eksemplerne (34) og (35) i redegørelsen for *sådan* ser vi her at man ikke kan diskutere indholdet af ytringen objektivt. I stedet kan man kræve at afsender **står inde for** indholdet af ytringen. Igen har vi at gøre med sproghandlingsdimensionen **vederhæftighed**, og igen ser vi et eksempel på den mest subjektive af alle sproghandlinger - nemlig emotiverne. Som i gennemgangen af *sådan* ser vi hvordan *altså* kan bruges til at eksplicitere neustikken i ytringen.

Altså's subjektive valeur understreges af at ordet i (12) ikke kan stå på **F** men kun på **SA**. Det samme gør sig ikke gældende for *altså* i (11) som kan stå både på **F** og på **SA**.

Spørgsmålet er nu hvordan forbindelsen mellem de forskellige varianter af *altså* er.

I første omgang havde vi det fuldt propositionelle *altså* som betegnede *på hvilken måde verbalhandlingen udførtes*. Denne variant kunne i specifikke tilfælde (jf. (3) og (4)) udtrykke **ydre kohæsion**.

I anden omgang kan sprogbrugerne associere dette *altså* med kohæsion generelt, og derved opstår muligheden for at ordet udvikler sig til at fungere som kohæsionsskabende middel i sin egen ret. Det bidrager nu ikke til sætningens propositionelle indhold, men fungerer i stedet mellem propositioner. Det er blevet **interpropositionelt**. Det er denne anvendelse der vises i eksemplerne (1), (2) og (5)-(10).

Med *altså* angives det at indholdet i *altså's* sætning kan ses som den endelige sammenfatning af et forudgående ræsonnement. På denne måde bliver *altså* let associeret med betydningen *følgelig* eller måske oven i købet *derfor*. Iagttag følgende eksempel:

1889:

13. Vivian 25 Rotting. Han har ikke faaet sine Rotting for Optøjer i Fængslet. Som disciplinær Straf uden Dom kan der kun ikendes en Fange fra 3 til 15 Slag. Men unge Mennesker mellem 16 og 18 Aar kan der idømmes Rotting indtil 25 Slag. Hr. Vivian er **altsaa** en ung Mand, der omsider har faaet sin Dom og Dommen var 25 Rotting. (Hørup i Breve og Digte, s.223)

Det viser hvordan *altså* bruges til at angive at indholdet i *Hr. Vivian er altsaa en ung Mand, der omsider har faaet sin Dom og Dommen var 25 Rotting* er en slutning som kan udledes af det forudgående ræsonnement. I et sådant ræsonnement udgør *altså*'s sætning den afgørende dom - det sted hvor summen af tidligere beregninger lægges frem, og som derfor må fremstå med en særlig vægt eller prægnans. Det som siges med *altså*-sætningen kan dårligt tilbagevises, medmindre man går ind og begynder at stille spørgsmålstegn ved det som tidligere er skrevet eller sagt.

Her kunne *altså* sagtens have været udskiftet med *følgelig*, men læg mærke til at det også kunne have været udskiftet med *således*. Dette interpropositionelle *altså* kan stå på både **F** og på **SA**.

Nu er *altså* etableret som interpropositionelt, kohæsivt middel der angiver at sætningens propositionelle indhold ses som den endelige sammenfatning af et forudgående ræsonnement, og derfor det afgørende, vægtige argument i dette. Eksempel (13) er et møstereksempel på dette.

Næste skridt er så at *altså* bliver associeret med **vægtighed** og **slagfærdighed** i sig selv og således kommer til at blive en **prægnansangiver**. I denne skikkelse kan ordet *altså* bruges til at angive prægnans, også når prægnansen ikke kan påvises objektivt bagud i teksten. I stedet tilføjes en ny indholdskomponent som kan parafraseres noget i retning af:

14. jeg erklærer hermed (i og med **altså**) at det propositionelle indhold er vægtigt og prægnant

Vægtigheden erklæres således i og med at *altså* udsiges. Man har nu ikke belæg for prægnansen bagud i teksten, i stedet bruger man sig selv og sin egen subjektive holdning som indsats til at markere vægtigheden. Eksempler der viser dette er legio, især i talesprog. Her gives et udpluk:

1980:

15. Informant: Men - i fordums dage der ved jeg at der blev snakket om at - at der fik de faktisk kun lidt skråsæd og så ellers hø og halm. Der kendte de jo ikke noget til roer.
Interviewer: Nej, det er ret nyt.
Informant: Jah - nåh - jah, det ved jeg ikke. Jeg kan **altså** ikke huske andet end at vi har brugt roer. I min tid. (IDD: Lynge sogn)

1973:

16. Informant: Men det gik jo også godt, så efter et år, så var der aldrig noget hun sagde, så fik jeg lov at læse sådan i læsebog for mig selv. Nå ja, hun sagde, jeg skulle høre om jeg læste, sagde hun, der var ikke noget der. Jeg kom aldrig til xx sammen med de andre. Det gjorde jeg ikke. Nu var jeg selvfølgelig også et halvt år ældre, men det betød jo ellers ikke noget, for - Men det var sådan, jeg ville **altså** ikke. Det ville jeg ikke - være med til. Når jeg kunne læse, så skulle jeg ikke have noget af at sidde der og stave. Nøj, næ (tak) (IDD: Kundby sogn)

1973:

17. Informant: Og så var jeg ude, så spurgte ham manden om jeg ville blive hos ham. Ja, det vil jeg nok, sagde jeg, men jeg vil ikke tærskede med plejl, sagde jeg. Ja, så har jeg ikke noget at bruge dem til, sagde han til mig. Nå jamen, det er da ellers ligemeget, sagde jeg. x men jeg vil da ellers sige, at du får ingen til at tærskede med plejl mere, sagde jeg. For der ingen der gør det mere, sagde jeg til ham. Så du kan ellers, hvad det angår kan det være ligemeget, sagde jeg. Jamen, det skulle han nok få. Men det fik han **altså** ikke. Det havde jeg sagt til ham. Men han ville ikke på den måde, når itte jeg kunne tærskede med plejl. Og jeg ville ikke tærskede med plejl mere, for det - det var alt for kedeligt synes jeg at stå der. For det er alligevel sådan at stå der og hamre og hamre hele tiden sådan. Næaj, det ville jeg **altså** ikke. Der var ingen der gjorde det. De tog jo ud med tærskværker og - hvis itte de selv havde en maskine og sådan noget. (IDD: Kundby sogn)

1995:

18. der står en vagt fra Harrods varehus og nu vil han **altså** godt smide Mr Bean ud fordi nu har **altså** ligesom gjort nok her så får han udleveret sin plastikpose og så må han jo så gå igen... (BEAN: DMA4)

1995:

19. og en 'ansat kommer ind og betjyr??, viser på uret at nu er det **altså** lukketid (BEAN: DMB8)

1995:

20. og så ☺ han hikker og det forstyrrer selv sagt vældig meget indtil han så finder på jamen så kan han jo så holde vejret og gestikulere over til ham den anden herre for bordenden at nu vil han **altså** gøre en indsats for at stoppe sin hikke (BEAN: DMB3)

I disse tilfælde fungerer *altså* ikke som et kohæsivt middel mellem tekstsekvenser. Det angiver

at det som afsender siger (ifølge afsender selv) er prægnant og vigtigt. Derved bliver det til en subjektiv markør som signalerer at afsenderjeget anser det ytrede for at have en særlig prægnans og på den måde et signal om afsenders vederhæftighed: *det jeg siger nu, står jeg inde for*. Det viser eksemplerne (15)-(20) netop.

En række eksempler fra Ømålsordbogens båndoptagelser illustrerer en bestemt variant af dette subjektive *altså*. Disse båndoptagelser udgør en speciel genre. De har ofte karakter af faktuelle oplysninger pakket ind i en livshistorieramme. Informanterne er tit optaget af selve det at huske - hvad kan man huske, hvor meget kan man huske, er det man beretter, noget man selv har fået fortalt, eller er det netop noget man kan huske. Derfor er det ikke mærkeligt at der forekommer så mange eksempler af typen *det kan jeg altså (ikke) huske*. Informanten anser sin hukommelse og sin viden for at være relevant i forhold til den 'opgave' det er at fortælle om sit liv. Men man kan ikke henvise objektivt til sin egen hukommelse. Sin hukommelse har man monopol på, og hvis man vil bruge den som belæg for en påstand som for eksempel et bestemt begivenhedsforløb, er der ikke andet at gøre end at bruge sig selv og sin egen troværdighed som indsats.

1980:

21. Informant: Jeg kan sådan lige - netop huske ham, men det er heller ikke mere - Han gik også ud og slagtede, han var hjemmeslagter. Og det kan jeg **altså** huske, for det - ved jeg min moder hun har snakket om. (IDD: Lyngesogn)

1980:

22. Informant: Men - i fordums dage der ved jeg at der blev snakket om at - at der fik de faktisk kun lidt skråsæd og så ellers hø og halm. Der kendte de jo ikke noget til roer.
Interviewer: Nej, det er ret nyt.
Informant: Jah - nåh - jah, det ved jeg ikke. Jeg kan **altså** ikke huske andet end at vi har brugt roer. I min tid. (IDD: Lyngesogn)

1980:

23. Interviewer: Jeg tænkte på, der er nogle der har fortalt om at de havde en kagebrækker.
Informant: Ja ja, det har jeg **altså** også set, men jeg har ikke været nogle steder, hvor vi har haft den, men jeg har set en kagebrækker, ikke sandt. [Derpå følger en lang passage om hvordan man klarede sig uden en kagebrækker i informantens barndomshjem] Men - det har jeg **altså** ikke kendt ret meget til, men jeg har set en kagebrækker, det har jeg **altså**. (IDD: Lyngesogn)

1986:

24. Interviewer: Men han havde været regulær slagter, kan man godt - ?
Informant: Ja ja, det havde han da. Det havde han. Jeg kan ikke huske, om han havde

været i lære hos en der hed Christian (Scheyermann) eller her i Slagelse. Det det kan jeg **altså** ikke rigtig huske hvordan og hvorledes. Blandt andet - han var jo også med i fireogtres. (IDD: Slagelse landsogn)

1986:

25. Informant: Men se så - ved jeg i hvert fald, de- det han Valdemar Jensen, og det det er den eneste at - at jeg kan huske. Såh - så blev det sådan, at folk de kunne sende bud til ham. Og så havde han jo, til at begynde med så havde han jo (en) hest og vogn, altså en ladvogn og hest. Så så kom han jo o-og hentede det og - om folk fik noget videre for det, det ved det ved jeg **altså** ikke. (IDD: Slagelse landsogn)

1981:

26. Informant: Og hvis der var tykke stykker, ikke sandt, så blev det jo flækket, og blev sat op i - sådan nogle stabler, ikke sandt, og der skulle være en favn brænde i hver. Og - hvad de fik for det, det kan jeg **altså** ikke huske, og det har jeg heller ikke hørt de har fortalt i al fald, men det har min far jo nok, men det kan jeg **altså** ikke huske. Men - når de var på dagleje, så fik de halvanden krone om dagen. Og det var så på egen kost, ikke sandt, xxx, at de gik der. (IDD: Ørslev sogn)

1981:

27. [Informanten fortæller i detaljer om en oversvømmelse i 1902 med efterfølgende frostlag, og om hvordan man kunne køre med mælk under de forhold] Og så kørte han til mejeriet. Og så kom han jo tilbages sådan nogenledes til bestemt tid, det vidste de jo, og så stillede de derude igen, og når han nåede det her vand, så læssede de mælken af og så trak de den på slæder over til den anden side, og han kørte stadig inde på marken op og læssede, ja. Det kan jeg **altså** huske, ikke sandt jo. (IDD: Ørslev sogn)

At henvise til sin egen hukommelse er stærkt subjektivt, ligeledes er det stærkt subjektivt at henvise til sine egne antipatier og sympatier. Eksemplerne (16) og (17) ovenfor viser dette. Et tilsvarende eksempel har vi i (28):

1973:

28. Konen: xx fortælle, at du ville ikke spise skorperne om aftenen.
Informant: Nåh. Nej det var i Torslunde. (Det var nede hos) ham der ville tærskede med plejl der, så skar jo, manden og konen de var jo ældre folk, jo. Gamle, man må kalde det, ligesom nu jeg er, og - så så skar de skorperne af, og det lagde de hen på tallerkenen til mig. Og så var der også en dreng, og han var der om sommeren. Sålænge han var der, så spiste han alle skorper, for jeg tog skorpen og lagde hen på tallerkenen til ham. [...] Han spiste alle skorperne så. Og jeg tog lige fra min tallerken og lagde hen ved ham, når også de så på det. Det var jo lige meget. Det gjorde jeg. Men jeg fik dem alligevel hen på min tallerken hver gang, hvorfor det ved jeg ikke, men vi skulle have lige mange skorper. Så kunne jeg gøre ved dem, hvad jeg ville. Men det kunne jeg **altså** ikke med. Skorpe. (IDD: Kundby sogn)

Informanten har haft inderlig modvilje mod skorperne, og det understreges af det subjektive *altså* i sidste sætning. Denne subjektive brug er helt almindelig og det er ikke engang nødvendigt at have noget udtalt/skrevet som skal gå forud for at man kan udbryde:

- 29. hvor er den **altså** flot!
- 30. jeg gider **altså** ikke mere!
- 31. nu skal du **altså** holde op!

Fra at være interpropositionelt (fungere mellem propositioner) og fungere på tekstniveau, er det nu blevet suprapropositionelt og fungerer på kommunikations(situations)niveau. Når det har denne funktion, kan det ikke stå på **F**.

I eksempler som (29)-(31) bliver det særlig tydeligt at prægnansen erklæres subjektivt snarere end påvises objektivt bagud i en tekst. Det er **i og med** at *altså* siges at vægtigheden, slagfærdigheden og vederhæftigheden understreges. Derved kommer ordet til at adressere selve sproghandlingens illokutionære værdi og dens neustik:

- 29.' **jeg erklærer (hermed)** at jeg synes den er flot
- 30.' **jeg erklærer (hermed)** at jeg ikke gider mere
- 31.' **jeg erklærer (herved)** at jeg vil have du holder op

De objektive betydninger kan stå på både **F** og **SA**, mens de subjektive kun kan stå på **SA**.

Den subjektive variant kan udvikle sig til at fungere interjektionalt. Eksemplerne (29)-(31) ovenfor kunne sagtens have set ud som følger:

- 29." **altså**, hvor er den flot!
- 30." **altså**, jeg gider ikke mere!
- 31." **altså**, nu skal du holde op!

Også i disse tilfælde er *altså* tilkendegivelser som ekspliciterer sproghandlingens subjektive valeur, og også her adresserer ordet ytringens neustik.

Men hvad så med *altså*'erne i de følgende eksempler:

1995:

32. han starter med at, at komme ind der på det her fine gamle bibliotek, og han, han er sådan...øh...**altså**...han vil gerne opføre sig nøjagtig som man skal på et bibliotek, så han sådan...retter på slipset...og sådan, kigger sig omkring og han er meget spændt på situationen der (BEAN: DMB7)

1995:

33. så prøver han først med viskelæderet og det går ikke rigtigt og så får han fat i noget stræberblæk og, øh det ender med han smører det ud over det hele ☺, og så kommer øh bibliotekaren eller den off **altså** ham der skal holde øje med det han kommer så gående, og- øh så for at skjule alt det han har lavet så klapper han bogen sammen (BEAN: DMB4)

1995:

34. og så bladrer han videre om, og kommer så hen på næste side hvor han så ser et eller andet som han åbenbart er interesseret i og det, lægger han så et stykke papir oven på, og begynder og ligesom at lave et skrabe billede **altså** dem der man ka i gamle dage lavede med med 'mønter neden under, og så kommer han til at skrabe ved siden af så (BEAN: DMB8)

1986:

35. Informant: Men-e se det værste det var jo at midt (Ell: med) om vinteren, vi havde ikke det vi kaldte roehus. Der - kunne vi jo ikke have ret mange inde, og så når vi skulle ud og tage ind, så var det jo somme tider koldt og sneen føg og sådan, det var det var **altså** det var noget af det værste syntes jeg dengang at med at ikke vi havde plads til roer inde. (IDD: Slagelse landsogn)

1983:

36. Informant: Og så tog fi- damerne **altså** skal man vel sige, de dansede alle fire inde i rundkredsen og først. (IDD: Tibirke sogn)

1981:

37. Interviewer: Har du været med til skovauktion?
Informant: Ja, det har jeg været. Så det blev - når nu **altså** vi havde vi havde overstået, vi fik løn hver fjortensdag, så bl- kom skovfogeden ud, og så nummererede vi alle bunkerne, der var sat. For ellers så kunne de jo ikke holde for rede på det. (IDD: Ørslev sogn)

I eksempler af denne type, som er helt almindelige i dansk - især i talesprog -, kan det være svært at se hvor *altså* er placeret topologisk set. I alle tilfældene vil jeg dog mene at ordet står på den interjektionalplads som ligger til venstre for det normale sætningskema (I').

Altså fungerer her som det klister der forbinder en (ufuldstændig) førstesætning med en komplementerende og forklarende andensætning. 'Klister'funktionen ligner den kohæsive variant, men mens det kohæsive *altså* fungerer interpropositionelt mellem flere propositionelle indhold

som forbindes, fungerer dette andet *altså* som klister mellem de endnu ikke færdige dele i én proposition. Denne funktion bliver af nogle forskere kaldt for **reformulation** (jf. fx Skytte 1999b). Undervejs i selve tekstproduktionsprocessen skifter afsender retning simultant med selve udsigelsen af teksten. Dette resulterer ofte i halvfærdige og ufuldstændige sætninger/ytringer som derefter komplementeres og fuldstændiggøres af efterfølgende sætninger og ytringer. I traditionel grammatik bliver denne slags sætninger ofte kaldt for anakolutier osv., og ofte beskrives denne type sætninger ikke yderligere. Men det er bemærkelsesværdigt at eksempler af denne slags meget ofte viser sig at indeholde et *altså* strategisk placeret mellem det halvt begyndte og det komplementerende. Dette kunne dels tyde på at *altså* har en særlig funktion netop disse steder, og dels at denne form for retningsskift i tekstproduktionen følger et bestemt mønster angivet og signaleret ved *altså*. I det første eksempel (32) er det tydeligt at afsender er i gang med at fortælle noget om Mr. Bean og hvordan Mr. Bean opfører sig. Informanten går dog i stå efter *han, han er sådan...øh...* og skifter derpå retning til *han vil gerne opføre sig nøjagtig som man skal på et bibliotek*. Informanten **reformulerer** altså det som hun ville sige, og selve dette retningsskift angives ved det *altså* der står imellem de to ytringsdele. *Altså* kan på den måde betegnes som en **omstarter**. Ved at sige *altså* på netop dette sted angiver afsender:

1) at der er tale om en omstart (reformulation), og dermed kommenterer afsender sin egen tekstproduktionsproces,

2) at det der siges er relevant i forhold til det netop sagte, og at der dermed er en forbindelse - omend ikke kohæsiv i traditionel forstand - mellem det umiddelbart forudgående og det umiddelbart efterfølgende.

Også her ser vi at den underliggende leksikalske betydning er den umarkerede, den semantisk mindst komplekse, nemlig *således*-betydningen, ikke *følgelig*-betydningen. Det som afsender siger med sit *altså* kan parafraseres som følger:

38. jeg skifter hermed (i og med **altså**) retning (nemlig **således** som det efterfølgende viser)

Ligesom det suprapropositionelle *altså* er denne anvendelse af *altså* en metasproglig kommentar som placerer afsender i selve kommunikationsdelen, men mens det suprapropositionelle *altså* som vi så i eksemplerne (15)-(31) angiver subjektivitet i emotiv forstand, angiver dette sidst viste *altså* (32)-(37) at afsender reflekterer over sin rolle som tekstskaber.

Altså som omstarter er ganske udbredt og ikke kun som angivelse ved ufuldstændige ytringer. I (34) bruges ordet specificerende til at give en yderligere forklaring i forhold til det der allerede er sagt: vi har at gøre med *et skræbebillede altså dem der man ka i gamle dage lavede med med 'mønter nedent under*. Denne specificerende brug findes også i skriftsprog:

1995:

39. Idyllen bliver imidlertid en anelse forstyrret, da Mr. Bean laver sin helt personlige tolkning af budskabet om julefred. Josef hysser på de andre; på Jesusbarnet og da den ene af kongerne ganske ufrivilligt bøvser medfører dette straks en stor hyssen [...] Endnu bedre bliver det da han, Mr. Bean **altså** fører en stor frådende Tyrannosaurus Rex ind fra venstre til at angribe de sidste overlevende, der ikke var blevet kanonføde. (BEAN: DSB3)

1999:

40. I skal undersøge jeres børn for lus, så vi kan slippe af med dem (lusene **altså**) (Opslag i Tryllefløjten, maj 1999)

1999:

41. Jeg mener nok, at det vil være mest hensigtsmæssigt at fastholde etymologien som læren om ordenes oprindelse. Men det kan ikke nægtes, at denne sidste definatoriske begrebsudvidelse, etymologien som ordhistorie, har tilført disciplinen nogle synspunkter, som har været til gavn for etymologien i snævrere forstand, **altså** ordoprindelseslære. (Kousgård Sørensen 1999:12)

1999:

42. - Kaere Eva [...] Kan det passe dig, hvis jeg passer de to smaa hele dagen tirsdag [...] i stedet for at hente dem paa onsdag? Kaerlig hilsen Minna
- [...] Ja, det kan vi godt arrangere. Saa skal du bare holde dig til ved ottetiden. Jacob plejer vist at aflevere dem paa det tidspunkt. Har du lyst til at spise med? Kaerlig hilsen Eva
- Ja tak, det vil jeg gerne. Spise med, **altsaa**. [...] Kaerlig hilsen mor (E-brevveksling 24.-25. juni 1999)

Fælles for eksempler af denne type er at der er flere mulige fortolkninger af hvad der tales om. I (39) og (40) er der flere mulige diskursreferenter som *han* og *dem* kan henvise til, og denne flertydighed ophæves ved det specificerende led angivet ved hjælp af *altså*. (41) er et uddrag af en videnskabshistorisk redegørelse for disciplinen etymologi. Der kan være flere meninger om hvad etymologiens opgave er, om der lægges vægt på ordenes oprindelse eller på deres udviklingshistorie. Udviklingshistorien ses som en begrebsmæssig udvidelse, og i forhold til denne begrebsmæssige udvidelse kan man tale om *etymologien i snævrere forstand, altså*

ordoprindelseslære. I (42) er der tale om flere mulige fortolkninger af hvad det er moren siger ja tak til, og dette entydiggøres ved at hun udpeger dette specifikt, nemlig *spise med*. Hun kunne have stoppet her, men det gør hun ikke. Hun skriver et efterhængt *altså* og angiver dermed at hun er bevidst om sin egen rolle som tekstskaber, at hun reflekterer over selve tekstproduktionen. Med *altså* siger hun

42.' **jeg mener** spise med (og ikke holde mig til)

ligesom forfatteren til opslaget i Tryllefløjten siger

40.' **jeg mener** lusene (og ikke børnene)

og informanten DB3 siger

39.' **jeg mener** Mr. Bean (og ikke Josef, jesusbarnet eller den ene af kongerne)

og Kousgård siger

41.' **jeg mener** ordoprindelseslære (og ikke ordhistorie)

Altså forekommer således i følgende varianter i dansk:

1) Ældst er det konkrete, objektive, propositionelle adverbial (jf. (3) og (4)). Dette ords leksikalske betydning er *således*. Det KAN men behøver ikke at fungere som kohæsivt middel mellem tekstsekvenser. Når det gør det, angiver det ydre kohæsion. Dette *altså* kan stå på pladserne **F**, **SA** og **MA**²⁵.

2) Det propositionelle *altså* giver grobund for det **interpropositionelle** adverbial *altså*. Dette fungerer som kohæsivt middel mellem tekstsekvenser og betegner da indre kohæsion. Dette ords underliggende leksikalske indhold er også *således*, men kan ofte - ud fra konteksten - fortolkes

---

²⁵ Jeg har dog ingen belæg for denne brug på **SA** og **MA**, og også **F**-placeringen må tages med forbehold eftersom belæggene herfor (3) og (4) manifesterer sig i metriske vers hvilket kan have haft indflydelse på ordstillingen.

som *følgelig/derfor*. Det signalerer i så fald den endelige sum af et ræsonnement som objektivt kan påvises bagud i teksten. Dette *altså* kan stå på pladserne **F** og **SA**.

En særlig funktion ses i den variant der fungerer som omstarter. Den fungerer som klister mellem tekstdele, men er dog ikke kohæsiv i gængs forstand. Den forholder sig på en gang til det objektive tekstuelle niveau og til det subjektive afsenderjag. I forhold til topologisk placering kan den ses på interjektionalpladsen til venstre (**I'**), men ellers placerer denne variant sig typisk ikke på en plads i sætningskemaet men har snarere en (fokus)operatorfunktion og lægger sig op ad den sproglige størrelse den særligt udpeger på samme måde som kvantorer og nægtelser. Derved viser denne variant sig at have det som Nølke kalder paradigmatiserende egenskaber, idet den udpeger én mulighed ud af et paradigme af muligheder (jf. fx Nølke 1999:48f).

3) Det interpropositionelle *altså* åbner mulighed for videre udviklinger til et **suprapropositionelt** *altså*. Dette *altså* fungerer ikke som kohæsivt middel, men bruges af afsender som subjektivt signal om engagement i det ytrede. Det som ytres i *altså*'s sætning kan typisk ikke eftervises objektivt, men understøttes kun af afsenders subjektive satsning. Det ses især i emotive sproghandlinger og er her med til at eksplicitere at der ER tale om en emotiv sproghandling, og derved relaterer det sig til ytringens neustiske lag. Dette *altså* kan kun stå på **SA** - aldrig på **F**.

Det suprapropositionelle sætningsadverbial kan bruges interjektionalt (jf. (29)-(31)), og i denne funktion fungerer det også som sproghandlingsangivende ved emotive sproghandlinger.

Den første variant eksisterer ikke mere i moderne dansk, men det gør begge de næste. Varianterne 1), 2) og 3) ses som en successiv udvikling af den leksikalske størrelse *altså*.

Foreløbig opsamling

Vi har nu set hvordan en række beslægtede leksikalske enheder alle kan påvises at følge en bestemt udviklingsvej, nemlig en vej der går fra en mere konkret, objektiv betydning og funktion til en mere abstrakt og subjektiv betydning og funktion.

Samtidig med at udviklingen går i den samme retning for alle disse leksemers vedkommende, ser vi dog også at mange af udviklingerne fortløbende kan vises at være under påvirkning af en række - og for de enkelte størrelses vedkommende forskellige - faktorer.

På ... måde:

Hvad angår *på ... måde* gør sproget her brug af en fast formel (*på ... måde*) som kan have helt konkret betydning og henvise til helt konkrete måder, eller kan have en meget abstrakt betydning som ikke nødvendigvis henviser til nogen som helst *måde*. Om betydningen er mere konkret eller mere abstrakt afhænger af en række forhold. Dels har udfyldningen af ...-pladsen betydning for læsningen af hele syntagmet. Men som vi har set, er det ikke så enkelt at man kan regne med at definitter på ...-pladsen automatisk medfører konkret betydning (jf. (10)-(12)), og at indefinitter på ...-pladsen automatisk medfører abstrakt betydning. Tværtimod ser det ud som om det er andre forhold der spiller ind på udfaldet af syntagmet som mere konkret refererende til en konkret *måde*, eller som mere abstrakt signalerende afsenders tilstedeværelse i ytringen.

I de tilfælde hvor *på ... måde* udvides med attributter, som beskrivende adjektiver og relativsætninger, entydiggøres betydningen til fordel for en konkret læsning (jf. (15)-(16)), og dette er tilsyneladende den eneste syntaktisk-semantiske faktor der er udslagsgivende til fordel for en bestemt fortolkning. I andre tilfælde må man ud fra pragmatiske vurderinger af ko- og kontekst afgøre hvilken betydning *på ... måde* har. *På ... måde* bruges efterhånden så ofte i mere abstrakt betydning at man - medmindre noget i ko- og kontekst entydiggør en mere konkret betydning - vil læse *på ... måde* abstrakt. Således er der ikke noget i den omgivende tekst i eksemplerne (10)-(12) som understøtter en konkret betydning, oven i købet bliver *på ... måde* topologisk placeret sammen med en række andre leksemer med abstrakt betydning på interjektionalets plads i eksempel (12). Denne form for klyngedannelse med andre meget abstrakte ord understøtter her fortolkningen af *på ... måde* som abstrakt.

Sådan:

Ved beskrivelsen af *sådan* og dette ords udvikling fra mere konkret til mere abstrakt, har vi set at der er flere ord der undervejs har indflydelse på *sådan*'s betydningsudvikling. Således har både *så* og *således* betydning for hvilken betydning og hvilken ledfunktion *sådan* har på et givet tidspunkt i historien. I 1500-tallet er det ordet *så* der står for den mere konkrete betydning som adverbial på propositionelt niveau, mens det samtidige *sådan* udelukkende fungerer som adled med dertil hørende kongruensbøjning. Senere, efterhånden som *så* i højere og højere grad tillægger sig mere abstrakt betydning blandt andet som komponent i et konjunktionel, opstår behovet for et nyt adverbial til brug ved de tilfælde som det mere konkrete adverbial *så* førhen dækkede. Til den ende kan man bruge *således*.

Sideløbende med denne udvikling sker der en udvikling af adjektivet *sådan*. Dette ord begynder at kunne bruges som bestemmelse til et helt substantivsyntagme (hvilket formelt viser sig ved en placering **uden** for dette) snarere end et beskrivende adled til kernen **inden i** substantivsyntagmet. *Sådan*'s nyvundne mobilitet bevirker blandt andet at ordet ikke mere kongruensbøjes - et tegn på at det ikke mere opfattes som en del af nominalparadigmet. I stedet kan ordet nu bruges som adverbial, dels i mere konkret betydning som mådesadverbial, dels i mere abstrakt betydning som sætningsadverbial, sætningsadverbialet kan også bruges interjektionalt. I moderne dansk kan *sådan* dog stadig bruges som beskrivende adled til kernen i et substantivsyntagme. Dette viser sig formelt ved placering inden i syntagmet og ved kongruensbøjning med kernen.

Altså:

Brugen af *altså* er forholdsvis ny i dansk. Mens *på ... måde* og *sådan* har gamle rødder, kommer *altså* først til Danmark i løbet af 1700-tallet. Det bliver formodentlig forsøgt indlånt i to forskellige varianter fra tysk, nemlig en propositionel variant og en interpropositionel variant. Den propositionelle variant har trange kår i dansk og bider sig aldrig rigtig fast. Den interpropositionelle derimod har kronede dage i dansk og udvikler sig i overensstemmelse med de udviklingsveje dansk tilbyder. Dvs. vejen fra konkret til abstrakt, vejen fra objektiv til subjektiv, og vejen fra interpropositionelt kohæsiivt til suprapositionelt ikke-kohæsiivt adverbial. Denne udviklingsvej er blandt andet knyttet til de topologiske placeringer af ordet. Således kan det abstrakte, subjektive *altså* kun stå på **SA**, mens det konkrete, objektive *altså* er mere mobilt. Det abstrakte, subjektive *altså* kan dog også bruges interjektionalt, og i så fald står det enten helt alene

som en et-ords-ytring, eller det står foran sætningen på I'.

For alle tre analyser gælder det at det som i moderne dansk kan ses som helt forskellige og indbyrdes uforenelige varianter af *på ... måde, sådan* og *altså*, kan føres tilbage til et fælles oprindeligt ophav, og at de manifestationer man kan se i moderne dansk, således kan ses som forskellige stadier af sproghistoriske udviklinger. Moderne dansk indeholder altså ikke bare 'spor af ældre sprogrtrin', men må i det hele taget ses som en dynamisk størrelse som hele tiden trækker på både hvad der er med i bagagen og hvad man kan finde på af novationer.

Hvad angår leksikalsk betydning, kan det stort set altid betale sig at gå tilbage til ældre forekomster og der se på betydningen for at kunne forstå de moderne udviklinger. Et glimrende eksempel på dette ses i ordet *altså*. Hvis man tager udgangspunkt i den mest markerede interpropositionelle variant, den som betyder *følgelig*, er det komplet umuligt at se hvad denne variant har at gøre med det subjektive *det mener jeg-altså*. Hvis man i stedet tager udgangspunkt i en mere umarkeret *således*-betydning, kan man nu se at det er denne umarkerede betydning som under bestemte betingelser kan betyde henholdsvis *følgelig* eller *det mener jeg altså*.

At alle tre leksikalske enheder bevæger sig i den samme retning, nemlig fra mere konkret og objektiv til mere abstrakt og subjektiv, betyder dog ikke nødvendigvis at de alle følger præcis den samme vej og ender det nøjagtigt samme sted. For eksempel udvikler både *sådan* og *altså* meget abstrakte og subjektive varianter der fungerer som sproghandlingsangivende ved de emotive sproghandlinger, men dette gør sig ikke gældende for *på ... måde*. Det er med andre ord ikke sådan at bevægelsen fra mere objektiv og konkret til mere subjektiv og abstrakt SKAL ende i neustikken ved emotive sproghandlinger. Denne udviklingsvej er blot én vej fra mere objektiv og konkret til mere subjektiv og abstrakt.

Indledning til ELLERS, DOG og ALLIGEVEL

Vi har nu set et antal leksikalske enheder som *på ... måde, sådan* og *altså* bevæge sig fra at være fuldt propositionelle med mulighed for at blive brugt kohæsivt, til at blive kohæsive størrelser i deres egen ret, for siden at kunne fungere ikke-kohæsivt.

En gruppe ord der ligner disse størrelser kan repræsenteres ved *ellers, dog* og *alligevel*. De ligner forrige kapitels ord ved i hvert fald i visse funktioner at være kohæsive midler mellem tekstsekvenser, for eksempel sætninger, men de adskiller sig fra forrige kapitels ord ved at have overmåde nær affinitet til konjunktionerne. Ofte slår man ord som disse sammen med konjunktionerne og kalder dem alle under et for **konnektiver** eller **konnektorer** eller lignende. En sådan fælles behandling ser man blandt andet i et værk som Halliday og Hasans bog "Cohesion in English" hvori kohæsive adverbialer og konjunktioner behandles sammen i kapitlet "Conjunction" (Halliday & Hasan 1976:226-273), og i en artikel af Johan Pedersen hvor **konnektorfunktionen** i spansk beskrives ud fra et semantisk og ikke syntaktisk kriterium (J.Pedersen 1999:285-308). Dog er der adskillige forsøg på at holde de to grupper adskilt. Således taler Gunver Skytte om **konnektorer** (fx *og, men, for, så*) og **parakonnektorer** ("de sætningsadverbialer, der medvirker til at eksplicitere den interpropositionelle konnexion, og som i de fleste fremstillinger medregnes til klassen af konnektorer" Skytte 1999b:420). Et lignende skel finder man i en fransk grammatik. Her skelnes også mellem **konnektorer** og **konjunktioner** og følgende forklaring gives:

"Der er altså en funktionel analogi mellem konjunktioner og Konnektorer, således som vi har defineret dem i dette arbejde, og dette forklarer, at termen 'konnektor' i sprogvidenskabelig litteratur ofte benyttes rent funktionelt og dækker både konjunktioner og det, vi her kalder Konnektorer. Der er imidlertid en afgørende grammatisk forskel på de to ledtyper. Hvor Konnektorer er fakultative ekspliciterende elementer, er konjunktioner konstruerende elementer, som signalerer en egentlig grammatisk sammenknytning. Denne forskel har nogle syntaktiske konsekvenser." (Nølke 1999:60)

Disse syntaktiske konsekvenser har blandt andet med topologi at gøre: De franske konjunktioner står for eksempel obligatorisk på førstepladsen (konjunktionspladsen) i sætningen, mens "Konnektorer i store træk har samme syntaks som (de andre) Sætningsadverbialer" (Nølke 1999:60). Denne karakteristik gælder altså for fransk, og for dansk kan man lave et fuldstændig tilsvarende skel og sige at:

Konjunktioner kendes formelt ved topologisk at placere sig på konjunkionalpladserne **k^s** og **k^u**.

Konnektive (kohæsive) sætningsadverbialer kendes formelt ved topologisk at placere sig på sætningsadverbialets plads **SA** eller (som en række andre sætningsadverbialer) på **F**.

Dette er for så vidt ukontroversielt i dansk grammatiktradition hvor den formaliserede topologiske model er så indarbejdet, og hvor netop distributionen af henholdsvis konjunktioner og (konnektive) sætningsadverbialer er fuldstændig uproblematisk: den første slags placerer sig som sagt på konjunkionalpladserne, den anden slags på de pladser som adverbialerne har som mulige pladser. Således finder man for eksempel nemt frem til om *så* i de følgende eksempler fungerer konjunktionalt eller adverbielt:

k	F	V	Subj	SA
	hun	gad		så ikke alligevel
	så	gad	hun	ikke alligevel
så	hun	gad		ikke alligevel

Når der alligevel kan være stor forvirring med hensyn til hvor grænsen mellem disse ordklasser går, skyldes det for det første den funktionelt semantiske lighed disse ord har som kohæsive midler, for det andet det som illustreres af de netop viste *så*-eksempler, nemlig at et og samme leksem kan fungere både konjunktionalt og adverbielt. Dette er ikke noget nyt fænomen. Her skal blot gives nogle få eksempler fra ca. 1500 som viser at *fordi* (jf. *for det*) og *da* fungerer både konjunktionalt ((1) og (2)) og adverbielt ((3)-(6)), og at den adverbielle funktion - ligesom i moderne dansk - har to placeringsmuligheder **F** ((3) og (4)) og **SA** ((5) og (6)).

1531:

1. **Fordi** naar tw siger oss att kunne selffue aff vor egen magt oc fry vilie giøre gode gerninger, Huad er thet andet sagt, end at wij icke haffue ther noghen serdelis Gudz naade oc then helligandtz hielp behoff till. (En kort forklaring, s.6)

ca.1480:

2. **Tha** k war mætther folde pawen hannum i sengh (Karl Magnus, s.408 l.30)

1531:

3. Gudtz helgen ere oc saa vore meglere, taalke, talsmendt och patroner til Gud, oc **fordi**

maa wij oc saa vel haffue indfluct til thennom (En kort forklaring, s.5)

1531:

4. Siger tw at een partt gjør gudt vedt sin naade och en partt wij, **tha** viltu io haffue en partt wdaff gudtz loff oc icke at hannom eene skal tillæggis alt loff heder oc ære (En kort forklaring, s.6-7)

1531:

5. thj aff hannom vedt hannom oc vdy hannom sker thet altsammen Hannom være **fordi** ære loff oc priss til euig tiidt Amen. (En kort forklaring, s.7)

1531:

6. Thu siger atth presten offerer hannom for vore synder, haffuer icke **tha** Christus selff offret seg for vore synder? (En kort forklaring, s.10)

Som vi skal se i de kommende analyser af *ellers*, *dog* og *alligevel*, er der netop nære bånd diakront og synkront-funktionelt mellem konjunktioner og de konnektive (kohæusive) sætningsadverbialer.

I hundredvis af år har analyserne af konjunktioner og konnektive adverbialer handlet om semantisk-logiske relationer mellem de forbundne størrelser (typisk sætninger eller propositioner). Imidlertid er der i det 20. århundrede kommet fokus på at disse størrelser kan signalere andre relationer end de strengt semantisk-logiske.

Således har man opdaget at konditionalsætninger kan bruges til andet og mere end blot at give en præmis for en slutning. Førhen har man mest været interesseret i eksempler af typen *hvis det regner, bliver den våd* og *den bliver flad hvis du sætter dig på den* hvor konditionalsætningen netop udgør en betingelse for at den proposition der fremsættes i den overordnede sætning kan være sand. Eksempler som (7) og (8) nedenfor har man gerne afvist, med den begrundelse af de skulle være ulogiske: Maden er i køkkenet uanset om man er sulten eller ej, og jeg har alle krimierne uanset om du er interesseret eller ej.

7. der er mad i køkkenet, hvis du er sulten
8. hvis du er interesseret, så har jeg alle Agathe-krimierne

Det har dog vist sig at *hvis*-sætninger i eksempler som (7) og (8) har en særdeles velafgrænset funktion som meget let lader sig beskrive: De er nemlig relevansgarderinger. I forhold til den

overordnede sproghandling (her tilbud) tjener de som afsenders subjektive angivelse af at sproghandlingen (tilbudet) gælder under forudsætning af at det er relevant at tilbyde netop mad eller krimier. Jf. J.E.Andersen 1987; GDS Kap.II.F.; Sweetser, u.å.

Man har også opdaget at konjunktioner kan sammenbinde mere end propositioner. For eksempel kan en konjunktion som *eller* sammenbinde størrelser på propositionelt niveau, men også hele sproghandlinger:

9. Vil du have den grønne eller den blå pyjamas?
10. Lad os spise på Taj, eller vi kan tage ind på Shezan

I (9) sammenbinder *eller* to størrelser på propositionelt niveau, mens det i (10) sammenbinder to forslag/opfordringer. Jf. fx. også Schiffrin 1987; Sweetser u.å.

Man har med andre ord erkendt at grammatikken ikke blot er et logisk baseret system, men må ses som et samspil mellem syntaktiske, semantiske og pragmatiske faktorer.

Ellers, dog og alligevel:

Allerede ved analyserne af *sådan* og *altså* så vi hvordan disse ord kunne optræde i sammenhænge som rene subjektivitetsangivere i ytringer som nærmere sig eller var emotive sproghandlinger (jf. *sådan* (34), (35), *altså* (29)-(31)). I analyserne på de næste sider af *ellers*, *dog* og *alligevel* vil vi blandt andet se at disse ord kan blive så abstrakte og subjektive at også de kommer til at fungere som sproghandlingsangivende i emotive sproghandlinger og derved adresserer ytringens neustiske niveau.

ELLERS

Peter Skautrup behandler i en artikel fra 1959 samspillet og udviklingen af to leksemer *æth* (*æthæ*, *æthær*, svarende til vestnordisk *eða*, *eðr*) og *ællær*. Han undersøger blandt andet de forskellige håndskrifter af Skånske lov og kommer frem til følgende resultater:

I gammeldansk har man haft en konjunktion *æth* (*æthæ*, *æthær*, svarende til vestnordisk *eða*, *eðr*) som semantisk og syntaktisk har dækket de områder som moderne dansk *eller* nu står for, dvs. som sideordnende konjunktion i syntagmer og mellem sætninger, med henholdsvis "disjunktiv" og "alternativ" betydning.

ultimo 1200-tallet:

1. huat hældær minnæ ær meræ ("disjunktiv"; Skånske Lov, Håndskrift A¹, 8.11²⁶)

ultimo 1200-tallet:

2. tua grannæ ær þre ("alternativ"; Skånske Lov, håndskrift A³, variant til *ællær* angivet i note til A¹ 127.1)

Desuden har der i gammeldansk eksisteret et adverbial *ællær* som semantisk og syntaktisk har dækket de områder som moderne dansk *ellers* nu står for:

ultimo 1200-tallet:

3. for þy at ællær cumbær þæn illæ wipær (Skånske Lov, håndskrift A¹, 53.9)

Skautrup argumenterer for at *ællær* har udkonkurreret *æth*. Det skulle være sket således:

"Ud fra ovenstående [opregning af manifestationer af de to ord i håndskrifter af Skånske lov, ESJ] turde det ikke være dristigt at fastslå følgende udviklingsgang. Ordet *ællær* er et oprindeligt adverbium med betydningen "ellers", og som sådant forekommer det stadig i Skånske Lov, navnlig i forbindelsen *oc ey ællær* (fx. 37.3, 160.8, 162.5), men også ellers: *for þy at ællær cumbær þæn illæ wipær* 53.9. Og som alternativ konjunktion har man oprindeligt haft **æth(æ)r*, tidligt udviklet til *ær* (jf. dog ndf.), eventuelt *æ* (jf. Stockholm B 77 ovf.: *e*). Der sker nu dette, at *ællær* med - oprindeligt - "adverbial"

---

²⁶ Henvisningen her og i de andre eksempler fra Skånske Lov er til Danmarks gamle Landskabslove, bd.I.

funktion ("ellers") trænger ind i de alternative forbindelser og her næsten fuldstændigt fortrænger *ær* (i A¹ kun et svagt spor 99.8, i A² 145.2). Og herfra trænger *ællær* som normal alternativ konjunktion ind i de disjunktive forbindelser, men har dog i de ældste håndskrifter (jf. at A³ nu sættes til ca. 1250) ikke overalt og især ikke ved det rytmisk lettere andetled helt fortrængt det ældre *ær*." (Skautrup 1959:59)

Skautrups ærinde er blandt andet at tilbagevise den påstand, man for eksempel finder hos Feilberg (Feilberg 1886-1914) og Jacobsen (P.Jacobsen 1933), at den jyske konjunktion [ø] og [ɔ] i talforbindelser som i *hen ved Klokken tier elleve* og *A var fæm-e-seks O'r* skulle være en udvikling af det gammeldanske *ællær*. Denne konjunktion er i stedet udviklet af det gammeldanske **æth(æ)r*, og vi skal ikke dvæle mere ved hans artikel men blot afslutningsvis skitsere sprogd udviklingen som den ifølge Skautrups udredning kunne se ud - især i dialekterne øst for Lillebælt²⁷:

	stadium 1	>	stadium 2	>	stadium 3
adverbium	<i>ællær</i>		<i>ællær</i>		(<i>ællær-s</i>)
alternativ konjunktion	<i>æth</i>		<i>æth/ællær</i>		<i>ællær</i>
disjunktiv konjunktion	<i>æth</i>		<i>æth</i>		<i>æth/ællær</i>

Det interessante for os er hvad der som følge af denne udvikling sker med adverbialet *ællær*. Hvis ordet overgår til også at fungere konjunktionalt, bliver den syntaktiske funktion destabiliseret og som følge heraf lader adverbialet *ællær* sig lettere påvirke af novationer. En sådan novation finder man i *-s*-afledning, en tilsyneladende særlig produktiv adverbialafledning som i stor udstrækning finder sted i overgangen mellem ældre og yngre middeldansk. Sporene af denne afledningsform kan blandt andet ses i moderne danske ord som *afsides*, *allesteds*, *andetsteds*, *hinsides*, *jævnside*s, *langvejs*, *undervejs*, *indvortes*, *langs*, *skrås*, *tværs*, *fluks*, *forgæves*, *straks*, *morges*, *aftes* (jf. N.Å.Nielsen 1966). *-s*'et bliver i Dansk etymologisk ordbog og Nudansk ordbog forklaret som et

---

²⁷ Skitsen er for overskuelighedens skyld stærkt forenklet. Detaljerne i udviklingen af de enkelte leksikalske enheder og de forskellige semantiske indhold er en kompleks proces som foruden fonetik, leksikalsk betydning, sprogbrug, omfatter pragmatiske, semantiske og syntaktiske sammenhænge.

genitiv-s, og der henvises blandt andet til Fr. Tamm som i sin afhandling om adverbialendelser forklarer at udbredelsen og betydningen af dette adverbielle genitiv-s er gængs:

"enligt en gammal allmänt germansk sed att låta genitiver fungera såsom adverb av olika slag, särskilt t. ex. rums- o. tidsadverb (i det genit. synes hava övertagit den forna lokativens funktion), men även adverb med annan, t. ex. partitiv eller modal, betydelse." (Tamm 1899:24)

Som sagt er et ord, som tidligere udelukkende fungerede adverbielt - nemlig *ællær*, i ældre middeldansk begyndt at varetage en funktion som konjunkional, og sprogbrugerne kan have følt behov for at understrege den adverbielle funktion hvilket kan være sket med det -s som i forvejen har været brugt til at danne adverbialer med. Herved opstår en ny form, et nyt leksem *ellers*²⁸. Der er nu to former (*eller* og *ellers*), to syntaktiske funktioner (adverbiel og konjunkional), og to betydninger ("alternativ" og "disjunktiv") på spil, og i et vist omfang har disse varianter i form, funktion og betydning blandet sig på kryds og tværs mellem hinanden op igennem 13- og 1400-tallet, indtil situationen stabiliseres i ældre nydansk. Således kan man se skrivemåder med og uden -s hele vejen igennem yngre middeldansk, hvilket blandt andet eksemplerne i Kalkars ordbog demonstrerer. Her bliver både adverbialet og konjunktionalet skrevet med og uden -s. Blandt Kalkars kilder finder man "Udvalg af hidtil utrykte Danske Diplomer og Breve fra det XIVde, (XVde og XVIde) Aarhundrede". I denne udgivelse fremlægger redaktørerne (Chr. Molbech og N.M.Petersen) 240 diplomer fra 1354-1408. Af disse åbnes de 100 med en indledning af denne type:

1396:

4. Alle men thetta breff höræ **ællas** see helsar iæk Gunnar Gylta euærtheligha meth Gudh. (diplom nr.35)

1403:

5. Allæ men thettæ breff see **æller** hörer hølser jæk ... (diplom nr.118)

1405:

6. Alla men thetta breff see **elläs** höra læsæ, helsar iag ... (diplom nr.144)

---

²⁸ Herefter refereres kun til moderne normaliserede former *eller* og *ellers*.

I syv af disse 100 skrives *eller(s)* med *-s*, i resten uden. Som det kan ses af de citerede eksempler, er det underordnet om ordet *se* eller *høre* følger efter konjunktionen, og der kan altså ikke blot være tale om afsmittende påvirkning af forlyds-*s*'et i *se*. Selv i en standardiseret formel af denne type, som skriverne må have været vant til, er der altså tvivl om ortografien og måske dermed også om udtalen. De syv eksempler er pænt fordelt især kronologisk, geografisk er der dog flest fra de østlige egne, så der er en vis sandsynlighed for at denne usikkerhed med hensyn til *eller(s)* er en generel sproglig tendens i tiden²⁹. I tre (nr. 35, 119, 144) af de syv diplomer bruges konjunktionen senere i teksten, i nr. 35 med varierende skrivemåde mens skrivemåden i nr. 119 og 144 er konsistent med skrivemåden i åbningssekvensen:

1396:

7. ok sta the mik ey for pant **ællar** pænningæ (nr.35)

1403:

8. e hwar thet ær skykæt j Siæland **ællæs** annærstedh (nr.119)

1405:

9. Item hwat han her om gör, **ellas** om Dægthingan, **ellas** annat hwat thenne sak ær arörande (nr.144)

I det sidste eksempel understreger brugen af de to *ellas*³⁰ den betydning som af Skautrup kaldes "disjunktiv", svarende til moderne dansk *enten/hverken - eller*.

Som sagt er det ikke kun ved konjunktionen at der er usikkerhed om ortografi (og udtale). Kalkar giver følgende adverbialeksempler:

1480:

---

²⁹ De syv eksempler er følgende (der henvises til årstal, diplomnummer i Molbech & Petersens udgave, rækkefølge af *høre* og *se*, og geografisk provinens): 1396 (35), *höræ ællas see*. Halland; 1402 (100) *hörær ællas seer*. Skåne; 1403 (119) *hörær ællæs seer*. Sjælland; 1404 (132) *hörær, læsit ællæs seer*. Østre Flakkebjerg Herred, Sjælland; 1405 (144) *see ellas höra læsæ*. Skåne; 1406 (154) *see ællers höræ læsis*. Skåne; 1407 (214) *se ellers höre lese*. Jylland.

³⁰ Det første *ellas* er fakultativt, ligesom *enten/hverken* i mod. dansk (*enten/hverken -*) *eller* er fakultativt når man vil opnå en "disjunktiv" betydning.

10. Otuel wort vredh oc hiøg till Rolandh, war *Herre* halp, ath swærdet hwalff i hannen, **eller** hadde Roland fonget stor skade. (Karl Magnus (v/Brandt) s.135-6)

Uvis dato:

11. **allers** scal han veriaē segh enæ met eed (Ancher, Om Gilder.118. Cit. efter Kalkar)

1676(?):

12. huad hannem **ellis** bewist war om Griffenfelds penge (Vaupell, aktstk.84. Cit. efter Kalkar)

1531:

13. at hans n(ade) werdes at besøge samme herredag, **eller** bliffuer han wden nytthe (N.D.Mag.VI131. Cit. efter Kalkar)

Det sidste eksempel er fra 1531, men på trods af dette kan man dog se at situationen stabiliseres i løbet af 1500-tallet. De følgende eksempler illustrerer dette. Det er blandt andet værd at bemærke at i et skrift som *Køge Huskors* (jf. (19)-(21) og (31)-(33)) (nedskrevet og gennemskrevet på forskellige tidspunkter i løbet af 1600-tallet, se nærmere omtale s.126) er sondringen mellem konjunktionalt *eller* og adverbialt *ellers* helt sikker:

Konjunktionalt *eller*:

1543-44:

14. ui maa uel stiele oss en glad stund til och dricke en schaalle øll med huer andre endochsaa offuer uor tørst, om ui **eller** icke slemme och demme **eller** fortale huer andre (Palladius: Visitatsbogen. s.55)

1543-44:

15. Ieg seer ingen aff eder nu lenger vdi denne klar evangelij liusse dag vanbruge sin ugudelige psalterbond, rosenkrantz, hemmell trap, **heller** huad mand kalder det, effterdi at i ere underviiste och vide at det haffuer inthet paa sig (Palladius: Visitatsbogen. s.58)

1543-44:

16. derfor maa eders sognedegen intet latine siunge her paa landzbyen, uden paa paaske, pintze och iuull dag, at hand da bekiender sin skollegang och kand loche børn till skole, oc j derfor giffue hannem bog penge, **heller** huad j ellers pleye aff arildz thid (Palladius: Visitatsbogen. s.70)

1543-44:

17. Det er andet scheel med dem som aldrig haffuer lærdt at siunge fra deris barndom, **heller** haffue icke røst at siunge med, **helder** kunde ellers vere saa ilde tillpass, at de gide icke siunget (Palladius: Visitatsbogen. s.71)

1575:

18. Ieg vil giffue mig selff til it veluilligt Pant/ at ieg i dag enten skal fri mit Fæderne land fra den languarende Trældom/ **eller** oc føre det videre der vdi. (Vedel: Rørick Slyngesbaand s.LI)

1674-1700:

19. Oc deraff seer mand oc, at intet land breider det andet, at Pestilentze eller andre sygdomme hos dem gaa i svang, **eller** at folk døde derudi: fordi saadant findis alle steder, oc kand ikke mere katis det ene folk i næsen, end det andet. (Køge Huskors, s.96)

1674-1700:

20. Effterdi da saadant allevegne dissværre findis, da kand den **eller** den sted i sær oc frem for andre, ikke derfor høre ilde. (Køge Huskors, s.96)

1674-1700:

21. Holder mand dem, siger jeg, saadant fore, da bruge de strax denne udfluct, at saadant er kun en abusur eller missbrug, oc skier ikke med allis **eller** de flestis samtykke. (Køge Huskors, s.101)

Adverbielt *ellers*:

1535:

22. lad mit folk fare hæden oc tiæne meg/ **ellers** wil ieg nw denne sinde sende alle mijne plager [...] att dw skalt forfared/ att mijn lige er icke til offuer all iorderig/ dij ieg wil nw wdrecke mijn hand (Tausen: Exodus kap.IX)

1539:

23. Fordi det er en naade/ der som nogen med en samwittighed for Gud fordrager nogen drøffuelse/ om han **ellers** lider med vreet (Tausen: Postil. s.XXXIIv)

1539:

24. oc lære wdi oss hwad de skulle gjøre/ att der som de icke **ellers** tro ordet/ [...] mue aff wore gode gudelige gierninger [...] lære at tro oc tacke Gud (Tausen: Postil. s.XXXIIIr)

1539:

25. oc att hun beskaffer en ewig oc offuer al maade mechtig herlighed/ naar wij wille **ellers** see till de vsiunlige ting (Tausen: Postil. s.XXXVIIv)

1543-44:

26. Iaa somme giffue ochsaa tilkiende, at dj erre gladhiertige, och sidde och siunge eller quæde en deylig wiise, giffuer en uiise for i dantzen, dricke huer andre til med it erende aff en uiise, som ui maa, dersom ui **ellers** kunde fare uel dermed (Palladius: Visitatsbogen. s.55)

1543-44:

27. huer haffuer jo sit kaars at bære, om hand er **ellers** en christen (Palladius: Visitatsbogen.

s.58)

1543-44:

28. som der er skeell paa glæde i himmerig, at du iche æder och dricher dig till en stør fordømmelse, end du skulle **ellers** faa (Palladius: Visitatsbogen. s.68)

1543-44:

29. derfor maa eders sognedegen intet latine siunge her paa landzbyen, uden paa paaske, pindtze och iuull dag, at hand da bekiender sin skollegang och kand loche børn till skole, oc j derfor giffue hannem bog penge, heller huad j **ellers** pleye aff arildz thid (Palladius: Visitatsbogen. s.70)

1543-44:

30. Det er andet scheel med dem som aldrig haffuer lærdt at siunge fra deris barndom, heller haffue iche røst at siunge med, helder kunde **ellers** vere saa ilde tillpass, at de gide iche siunget (Palladius: Visitatsbogen. s.71)

1674-1700:

31. Om aftenen som vi finge nadvere stod hand til bords oc skulde faa sig mad. Da sagde jeg til hannem: Jacob (hand berettis **ellers** egentligen at haffve hedt Jacob Brede) Faa dig mad, oc gak i din seng oc leg dig oc befal dig Gud i vold. (Køge Huskors, s.112)

1674-1700:

32. Peder lademagere, oc andre atskillige vidnede om en guldsmed svend som haffde ligget en nat til Voldborgs at hand har beklaget, samme nat var hannem en ond nat, oc at Voldborg oc hendis pige haver ført hannem over trætoppe ind paa en kierkegaard [...], oc der gravet en torv som de vilde have ham der ned. Oc at hand i nogles paa-llhør har sagt til Voldborg, GUD forlade eder for nat i have gjort mig fattige karl. I have gjort mig en ond nat, i oc eders pige er ligegode: I burde at være brendt paa en ild, for thi aar siden. Disligeste at hand samme nat barbenet oc i skiorten med et draget verge i haanden er kommen udaff Voldborgs gaard, oc til hendis Naboe Peder Lademager oc bedet for Guds skyld at de vilde lade hannem ind, **ellers** sagde hand, tager de livet aff mig. (Køge Huskors, s.147-48)

1674-1700:

33. Naar nu den ll gode mand gjorde i sin enfoldighed hvad hand kunde, fornemligen offte brugte JEsu Christi naffn, rasede oc romsterede den arrige gast offte saaledis, at det hørdis nogle gader langt.

Ellers forstyrrede hand hannem ved allehaande aberi. (Køge Huskors, s.154-55)

Vi er nu næsten rede til at forlade konjunktionen *eller* og koncentrere os om adverbialet *ellers*, men først skal vi se på det semantiske indhold af konjunktionen (ældremiddeldansk *æth(æ)r* og moderne dansk *eller*) eftersom dette semantiske indhold føres videre til adverbialet *ellers*.

Skautrup skelnede som ovenfor nævnt mellem en "alternativ" og en "disjunktiv"

betydning. Som eksempler på konjunktion med "alternativ" betydning anføres for eksempel:

ultimo 1200-tallet:

34. galdæ han, **ællær** hans arfæ, um han ær døþær, hænnæ ællær hænnæ arfum, um hun ær døþ (Skånske Lov, håndskrift A¹, 8.2)

ultimo 1200-tallet:

35. Takær man grannæ sins øk, en **ællær** tua (Skånske Lov, håndskrift A¹, 136.2)

og med "disjunktiv" betydning:

ultimo 1200-tallet:

36. Alt þæt, ænnæt barn uindær **ællær** tapær i fælahe (Skånske Lov, håndskrift A¹, 11.1)

ultimo 1200-tallet:

37. skiliæs þe siþæn ællær døþ **ællær** kuik (Skånske Lov, håndskrift A¹, 5.10)

I det sidste eksempel ses *ællær* foran begge de to størrelser som modstilles. Denne *ællær* - *ællær*-konstruktion er forløberen for moderne dansk *enten/hverken* - *eller*.

De to forskellige betydninger er altså dels en "alternativ" hvor de to sammenstillede størrelser er betydningsmæssigt ligeværdige alternativer, dels en "disjunktiv" "hvor de forbundne led nærmer sig eller ligefrem er kontrære modsætninger" (Skautrup 1959:58). Man kan ikke både vinde og tabe (jf. (36)), ligesom det ikke er muligt på en gang at være død og levende (kuik) (jf. (37)).

Denne betydningsforskel har holdt sig til moderne dansk i både konjunktionen (*enten/hverken*) - *eller* (som vi nu forlader) og adverbialet *ellers*. I det følgende vil jeg bibeholde Skautrups term **alternativ** men afholde mig fra **disjunktiv**, da man nu i visse dele af adverbialforskningen kalder særlige typer sætningsadverbialer som *måske*, *kort sagt*, *desværre* etc. for **disjunkt**³¹. Denne betydning, som modstiller direkte modsætninger, vil jeg i stedet kalde **adversativ**. Disse to betydninger, den **alternative** og den **adversative**, giver hver især grobund for nye udviklinger. Før vi ser nærmere på disse udviklinger, skal først nævnes bare et enkelt eksempel på den **alternative** og den **adversative** betydning af *ellers*.

---

³¹ Således for eksempel hos Greenbaum som skelner mellem **adjuncts**, **conjuncts** og **disjuncts** "a term suggesting their lack of integration within the clause to which they are subordinate" (Greenbaum 1969:25).

1905:

38. Hun hed Mariane med Tilnavnet Per Søvrems efter sin afdøde Mor. **Ellers** kaldtes hun af Byens Folk mest for Mariane Husar. (Pontoppidan. Fra Hytterne, 2. Udg. s.53-54. citeret efter Aage Hansen 1967:271)

Der er ikke noget inkompatibelt imellem sætningsindholdet i de to sætninger. Mariane kan sagtens på en gang *hedde Mariane Per Søvrems* og *kaldes Mariane Husar*, og *ellers* kunne uden videre have været udskiftet med *i øvrigt*.

Anderledes forholder det sig med næste eksempel:

1981:

39. Informant: Der lå et hus, og der boede en gammel mand ude, og jah der har kanske også været et par unge hos ham, det ved jeg ikke, men der boede altså en gammel mand. Og ham kan jeg huske, for der var jeg ikke andet end dreng, og han hed (Nis Snikken), og når han kom gående, de hed jo Bjergene derude hvor han boede, men når han kom gående ude fra huset af og op og skulle op til til byen, som de kaldte det, så sagde vi altid, nu kommer (Nis Snikken) fra Bjergene (udtalt: Bierne). Det kaldte de det dengang, og det hedder **ellers** Bjergene derude, ikke sandt jo, ja. Og så var der jo for eksempel noget derude der hed (Skaksø) og der var noget der hed (Sandkær) og der var noget der hed Den salte Vanding, ikke sandt jo. (IDD: Ørslev sogn)

I dette eksempel stilles *hedde* også over for *kaldes*, men til forskel fra i (38) er der her tale om en **modsetsning** mellem de to ord. Mens Mariane snildt både kan hedde en ting og *i øvrigt* kaldes noget andet, får vi i (39) de oplysninger at én ting er hvad stedet *hedder* (nemlig *Bjergene*), en anden ting er hvad det *kaldes* (nemlig *Bierne* - dialektal udtale af *Bjergene*). Og disse to oplysninger står ifølge afsender i modsætning til hinanden. Informanten skelner her imellem det rette proprium (*det hedder ellers Bjergene derude, ikke sandt jo, ja*), og så det som nogen bare *kalder* stedet, og som altså ikke rangerer lige så højt som *hedde*.

Der er ikke tale om vandtætte skodder mellem disse to betydninger, den alternative og den adversative. Tværtimod må man snarere se disse betydninger som yderpunkter på en graderet skala, for eksempel er der masser af eksempler som kan udlægges på den ene eller den anden måde, men der er dog tale om to kernebetydninger som kan isoleres i eksempler som (38) og (39).

adversativ	-	<i>kaldes Bierne</i>
betydning		<i>hedder ellers (i modsætn. til kaldes) Bjergene</i>
^		
v		
alternativ	-	<i>hedder Mariane Per Søvrems</i>
betydning		<i>kaldes ellers (i øvrigt) Mariane Husar</i>

Nu er grunden således lagt til at kunne beskrive de måder *ellers* kan udvikles på. Allerede i de tidlige eksempler ser man en tendens til at den **alternative i øvrigt**-betydning kan bruges til noget ganske bestemt, nemlig til at afsender kan strukturere sin tale/tekst og signalere på hvilken måde i den samlede meddelelse en given sekvens (for eksempel en sætning) passer ind. Se for eksempel følgende uddrag:

1543-44:

40. Iaa somme giffue ochsaa tilkiende, at dj erre gladhiertige, och sidde och siunge eller quæde en deylig viise, giffuer en uiise for i dantzen, dricke huer andre til med it erende aff en uiise, som ui maa, dersom ui **ellers** kunde fare uel dermed (Palladius: Visitatsbogen. s.55)

Peder Palladius ærinde er at belære menigheden om hvordan man opfører sig i kirken, og inden han i detaljer fortæller hvordan dette gøres, illustrerer han hvad han mener med opførsel ved at henvise til at man uden besvær ved hvordan man opfører sig hvis man for eksempel er til gæstebud hos sine naboer. Den ovenfor citerede sekvens stammer fra denne del af teksten. Dette mindre tekststykke handler om hvordan visse folk gerne synger af glæde, og en for en nævnes de forskellige situationelle kontekster sang kan indgå i, men alt dette syngeri er kun i orden forudsat at *ui ellers kunde fare uel dermed*, med andre ord, *hvis vi gør det på den (moralsk) rette måde*. Fortsættelsen lyder nemlig:

1543-44:

41. dieffuelen schicker oss saa mange unde stunder der til, ui maa uel stiele oss en glad stund til och dricke en schaalle øll med huer andre endochsaa offuer uor tørst, om ui eller icke slemme och demme eller fortale huer andre, eller bruge nogen anden wgudelighedt, med løsachtige noder, boeluiiser eller wgudelig gildminde och helgens paakald [...]

I mue ingen anden gildminde siunge vdi eders gildehuse, end som i siunge vdi eders sogne kircke (Palladius: Visitatsbogen. s.55-6)

I den første del af tekstpassagen bliver vi altså præsenteret for et generaliseret billede af opførsel i forbindelse med gilder, og i særdeleshed hvad angår sang. Alt dette præsenteres i berettende form, men ved *dersom* skifter teksten, og denne konditionale ledsætning (angivet leksikalsk ved *dersom*) tjener på dette sted som afsenders kommentar til selve sin egen tekstproduktion:

42. Alt det som nu er sagt om sang og dans er helt i orden, men jeg (Palladius) siger at en sådan adfærd kun er i orden under bestemte betingelser, nemlig at I (menigheden) opfører jer moralsk forsvarligt.

Derpå følger den næste passus (jf. (41)) som tjener til at retfærdiggøre indholdet af *dersom*-sætningen, nemlig en påmindelse om hvor tilstedeværende djævelen og alle hans gerninger er. Hele sekvensen slutter med et eksplicit påbud:

1543-44:

43. I mue ingen anden gildminde siunge vdi eders gildehuse, end som i siunge vdi eders sogne kircke

Sekvensen slutter altså med en eksplicit regulerende handling, men hele stykket indgår naturligvis i en større samlet handling, som også er regulativ og som gives i overskriften til hele denne prædiken: "Den fjerde **formaning** til folckit huad de **skulle gjøre** udj deris sognekirke".

Men lad os vende tilbage til konditionalsætningen og *ellers'* betydning. Sætningen indgår i en tekstpragmatisk sammenhæng og er nært knyttet til afsender og modtager. I den igangværende konstative sproghandling udgør den et brud, og med *ellers* signalerer afsender at dette ER et brud:

44. Jeg er i gang med at fortælle jer om dette og hint, men **i øvrigt** har jeg en sidekommentar, nemlig at I skal opføre jer ordentligt

Her slår den **alternative i øvrigt**-betydning af *ellers* igennem.

Et fuldstændigt tilsvarende eksempel udgør følgende tekststykke fra Køge huskors som består af tre passager:

1674-1700:

45. Jeg spurde hannem hvad det var der vigede bort? hand svarede at det var Satan. Da bleffve vi gandske forfærdede, at saadan en giæst var kommen til os. Jeg spurde hannem videre ad om hand ikke hafde besoret sig med hannem. Da svarede hand mig, græd hiertelig oc sagde: kiære moder i haffver stoer synd at i tænker mig der til: mine kiære forældre hafve icke saa optuctet mig. Som hand det sagde, kom der et stort bulder i gaarden, ligesom det hafde været en røst, hvilken dog ingen kunde forstaae. Men drengen sagde hand talde med hannem. I det samme kommer der en gloendis [...] ild oc skiød sig fra den ene side i gaarden til den anden. Da sagde drengen at den onde fiende skiød ild aff sin hals. Saa finge vi hannem ind i stuen, oc læste for hannem indtil kloken var to om morgenen. Da kom hand i rolighed indtil kloken var elleve om Dagen.

Der effter kom hand atter til hannem: oc bleff det saa dag fra dag jo længere jo større forfærdelse udi det gandske huus. Her giffver jeg en hvær ærlig mand oc qvinde at betenke mine vilkor, hvordan de haffver været: jeg med mine smaa børn motte stedse leffve i stoer fryct oc redsel: min Salig mand var ikke hiemme, men forreist til ll Tyskland: oc jeg torde ingen lade vide min store nød, for end hand sielff kom hiem igien.

Ellers sagde Satan til drengen, at hand haffde gaaet effter hans hosbonde i fiorten aar, oc icke maat for den store mand (GUD i himmelen) gjøre hannem noget ont, fordi hand ligger ham i ørne dag oc nat. Men nu haffver jeg loff aff den store mand at plage dig for hannem. Saa græd hand oc vænede sig meget oc bad Gud bedre sig, at hand nogen tid skulle haffve kommet til Dannemark i sine dage. (Køge Huskors, s.114)

Den første passage handler om hvad Satan sagde til drengen. Den anden passage er en ekskurs hvori fortælleren dvæler ved nogle særlige omstændigheder ved hendes situation som sådan. Og den tredje passage genoptager temaet: hvad Satan sagde til drengen. Denne tilbagevenden til et tidligere tema angives med et *ellers* i den **alternative** i *øvrigt*-betydning.

I skriftsproget (men også i talesproget) indlejres dette *ellers* ofte i en ledsætning sådan som vi så det hos Peder Palladius. Ordet bliver i så fald typisk syntaktisk integreret i en parentetisk relativsætning, eller som set hos Palladius, i en konditionalsætning, sætningstyper som i sig selv ofte angiver at dets indhold er 'af vejen' (en digression/exkurs) i forhold til meddelelsens stringente forløb, og typisk angiver *ellers* at der er tale om et brud i forhold til den igangværende sproghandling. Ofte vendes der tilbage til den igangværende sproghandling (tænk blot på de prototypiske parentetiske relativsætninger), men ind imellem lader afsender sig for alvor afbryde i det igangværende, sådan som vi netop har set det hos Peder Palladius, som i direkte forlængelse af sin *ellers*-sætning begynder at retfærdiggøre denne sætnings berettigelse.

Her gives nogle yderligere eksempler. Bemærk at *ellers* hver gang befinder sig i parentetiske relativsætninger, eller (som hos Brandes) i *når*-sætninger som beskriver noget

generisk³²:

1855:

46. Vov saa afgjørende ud, at Du bryder med hele Timeligheden og Endeligheden, med Alt hvad **ellers** et Menneske lever for og i (Kierkegaard, s.18)

1871:

47. Vi have ikke givet Stødet til de store Forandringer, vi have undergaaet dem, *naar* vi **ellers** have undergaaet dem (Brandes: Hovedstrømninger, s.10, forfatterens kursiv)

1871:

48. Det tredie betydningsfulde Træk i denne Bog [Rousseaus *Héloïse*, ESJ] er dette, at som Lidenskaben træder istedenfor Galanteriet og Standsforskjelligheden istedenfor den aristokratiske Kaste-Lighed, således træder den moralske Følelse, en af sædelig Overbevisning udsprungen Hævden af Ægteskabet istedenfor den Ærbarhed, hvis eneste Aarsag var en aristokratisk Stolthed, en Respect for sig selv, der i den aristokratiske Litteratur tjente som Dyd, naar der **ellers** fandtes nogen Dyd. (Brandes: Hovedstrømninger, s.44)

1995:

49. og- der er en hel masse, både dyrene og menneskene si, dyrene siger en masse lyde og- øh Josef og Maria og- og hvad de **ellers** hedder de står og og tysser på, på dyrene, (BEAN: DMA8)

Denne specifikke brug af *ellers* findes næppe i anonyme genrer som for eksempel love, forordninger og brugsanvisninger. Afsender kommenterer sin egen tekst løbende og bliver derved meget synlig.

Denne brug af *ellers* som en angivelse af afsenders refleksion over egen tekstproduktion, leder til det man kan kalde **reformulation** (se også gennemgangen af *altså* s. 74). I moderne dansk ser vi således at ordet kan bruges på denne måde i talesproglige genrer som for eksempel i beretningerne fra Ømålsordbogens materiale. Bemærk at informanten i (50) og (51) viser adskillige øvrige tegn på at være i gang med at komponere tekst. Teksten forløber gerne mere eller mindre flydende hvorpå der i forbindelse med forekomsten af *ellers*, er adskillige tøvemekanismer og gentagelser som tyder på at afsender sporer sig ind på i hvilken retning teksten nu skal gå:

---

³² Generiske *naar*-sætninger har nær affinitet til konditionalsætninger.

1980:

50. Interviewer: Hvor spiste I, havde I en vogn?

Informant: Ude i vejgrøften. Jah. Var det sådan som jeg siger, der lidt halvkoldt, så kiggede vi lidt, jah, der er en høj skrænt der, og der står en busk, der kan vi sidde lidt i læ derhenne, ikke sandt. Og så var det jo rart med sådan to snapser til frokost, ikke sandt. Det gav jo lidt -

Konen: kulør.

Informant: Lidt kulør på tilværelsen. Så at - ved jeg såmænd **ellers** ikke, jah, så ved jeg ikke, så imidlertid såh - jeg kan ikke huske, hvad årstal det egentlig var. Jo, vi var nået ind i i i fyrrene, ja det var måske otte eller niogtredive der begyndte vi med det første pulverasfalt ude i (landskabet). Og så blev der godt nok tjæret lidt, men nu bliver der jo ikke tjæret med varm tjære i dag. (IDD: Lynges sogn)

1980:

51. Informant: Jeg var den yngste af - af tre, ikke sandt? Min ældste søster hun var tolv år, så var der en - den mellemste hun var ni, og så var jeg så de der godt tre et halvt år da fader han døde. Men - så snakkede hun jo om at - så kom jeg jo sommetider ind, jeg var jo en stor knægt, ikke sandt, kunne komme ind og spørge efter om Ole Hansen han var hjemme, "jo, for jeg ville gerne høre om han kunne komme og slagte et par grise." Men **ellers** så kan jeg ikke huske ret meget om ham. Jah - det er jo ikke store sager sådan en knægt han kunne huske og gengive. (IDD: Lynges sogn)

Det er primært (om ikke udelukkende) den **alternative** i *øvrige*-betydning der ses i denne funktion. Den **adversative** betydning giver grobund for helt andre udviklinger, som vi skal se i det følgende.

Den adversative betydning blev illustreret ovenfor i (39). Her gives et par yderligere eksempler:

1983:

52. Interviewer: Jeg siger, det har vel betydet at de fik lidt flere penge.

Informant: Ja, da københavnerne kom. Det var først da københavnerne kom, der kom penge. For **ellers** var der skam ingen penge. Det var der ikke. Næh, så hjalp de hinanden, så godt de kunne. Ja. (IDD: Tibirke sogn)

1995:

53. den anden mand der sidder ved bordet han skæver lidt til ham sådan... ha hvad foregår der der... men sådan prøver **ellers** at ignorere ham... øhm... så sker der det frygtelige at Mr Bean han får hikke... på biblioteket... og-øhm... den anden mand han kigger op sådan... (BEAN: DMB7)

Vi ser i disse eksempler at *ellers* fungerer kohæsivt mellem flere dele af en tekst. Ordet angiver

nøjagtig hvilken leksikalsk semantisk relation der består mellem de forbundne tekstdele: nemlig en relation hvor de forskellige tekstdele står i modsætning til hinanden, dvs. en adversativ relation. I (52) omtales den økonomiske situation for befolkningen på Nordsjælland i tiden før og tiden efter de københavnske landliggere kom. Den økonomiske situation FØR københavnernes komme var pauver, mens den i tiden EFTER var langt bedre, og disse to økonomiske tilstande står i komplementær modsætning til hinanden. I (53) får vi at vide at der er en modsætning mellem hvad den anden læser i Mr. Bean-sketchen GØR (nemlig *skæver lidt til ham*) og hvad han PRØVER AT GØRE (nemlig *ignorere ham*). Også her står oplysningen til venstre for *ellers*-sætningen i modsætning til oplysningen i *ellers'* egen sætning.

Denne adversative betydning kan (som eksemplerne (52) og (53) viser) forekomme både på **F** og **SA**. I mange tilfælde vil et sådant adversativt *ellers* på **F** blive fortolket i betydningen *hvis ikke ... så*. Når sætningen før *ellers* for eksempel er en imperativ eller en interrogativ, kan man stort set altid fortolke *ellers* som *hvis ikke ... så*:

54. Skynd dig! **Ellers** kommer vi for sent.
55. Spis din mad! **Ellers** får du ingen dessert.
56. Gå nu i seng! **Ellers** er du alt for træt i morgen.
57. Tag bare den sidste kartoffel! **Ellers** smider vi den ud.
58. Stil mælken i køleskabet! **Ellers** bliver den sur.

59. Vil du have den sidste kartoffel? **Ellers** gemmer vi den bare til madpakken i morgen.
60. Har du set det store runde fad? **Ellers** bruger vi bare det aflange.
61. Bruger du mælk? **Ellers** stiller jeg den ud.

I alle disse eksempler kan *ellers* omskrives med *hvis ikke (du vil have den sidste kartoffel), så...*, og på den måde indgår *ellers* i en særlig slags kompleks semantisk forbindelse der har med betingelser, årsag og virkning at gøre. Denne kausalt-konditionale betydning af *ellers* er en særlig **markeret** betydning som fremkommer under særlige omstændigheder (som for eksempel ved en placering på **F** efter en imperativ). Det er således også en meget synlig og iøjnefaldende betydning, og derfor er det ikke mærkeligt at det netop er denne betydning forskningen beskæftiger sig med (jf. fx T.Andersen 1982; Hansen & Togeby 1991), snarere end den umarkerede betydning der 'blot' angiver et modsætningsforhold mellem to størrelser.

Som de næste eksempler viser, kan denne markerede betydning iagttages allerede i de ældste nydanske tekster (jf. (62)), og i eksempel (63) og (64) ses at denne betydning også kan

fremkomme efter deklarativer sætninger:

1535:

62. lad mit folk fare hæden oc tiæne meg/ **ellers** wil ieg nw denne sinde sende alle mijne plager [...] att dw skalt forfared/ att mijn lige er icke til offuer all iorderig (Tausen: Exodus kap.IX)

1835:

63. det var dog godt for den gamle Mutter, hun allerede var død, **ellers** havde han taget Livet af hende! (H.C.Andersen: Claus, s.36)

1983:

64. Interviewer: Hvad vil det sige at være hegnsmand?
Informant: Det var at gå i skoven og så nogen kom og skulle hente brænde, så måtte han være med og vise dem det. For det at de kunne jo ikke selv køre ind. **Ellers** så tog de jo mer end de skulle. Ja. (IDD: Tibirke sogn)

Denne kausalt-konditionale betydning er altså et særtilfælde af det adversative *ellers*' betydningspotentialer, den grundlæggende betydning af denne variant angiver blot en modsætning, og det er denne grundlæggende umarkerede betydning der er udgangspunktet for videre udviklinger.

Vi går nu videre til andre udviklinger af det adversative *ellers*. Se på følgende eksempel:

65. A: Jeg vil ikke have noget sovs
B: Der er **ellers** bacon i
(Replikskifte mellem 4-årig dreng og hans far, 25/5-99)

Ligesom i tidligere eksempler er der her tale om at *ellers* sammenknytter to tekstsekvenser (her replikker). Farens replik i B er direkte foranlediget af sønnens replik A. Men selve sammenknytningen foregår på noget anderledes præmisser end ved de tidligere eksempler.

Vi har allerede set hvordan *ellers* kan bruges i pragmatisk øjemed, som et signal om afsenders refleksion over egen tekstproduktion (jf. (40), (46)-(51)), og vi har set hvordan afsender således bliver meget synlig i teksten. Men i de eksempler vi har set hidtil, har *ellers* holdt sig strengt på tekstniveau og har fungeret som kohæsivt middel mellem det propositionelle indhold man kunne finde mellem forskellige tekstsekvenser. Et eksempel som (65) derimod må analyseres anderledes. Her har *ellers* nemlig en argumentativ funktion. Drengen ser maden. Hans

umiddelbare indtryk er at sovsen ser ulækker ud, derfor afviser han den. Dette kan beskrives som en tretrinsraket med to præmisser og en konklusion:

- 1) præmis: jeg kan ikke se hvad der er i sovsen,
  - 2) præmis: jeg spiser ikke noget jeg ikke ved hvad er,
-
- 3) konklusion: jeg vil ikke have noget sovs.

Faren (som kender sønnens tilbøjeligheder) korrigerer den første præmis ved at give den ekstra oplysning at der er bacon i. Det han siger, er noget i retning af:

65.' Du afviser sovsen, men du beslutter dig på et for dårligt grundlag. Jeg fortæller dig nu at der - i modsætning til dine forventninger - er bacon i, og på baggrund af denne oplysning kan det være at du skifter mening.

Mens man ved de tidligere eksempler kunne læse direkte ud af selve teksten, hvordan forbindelsen mellem indholdet i *ellers*-sætningen forbandt sig med tidligere dele af teksten, kan man for at forstå et eksempel som (65) ikke nøjes med selve teksten (dvs. selve det propositionelle indhold af sætningerne i replikskiftet). Man er nødt til at gå ud over teksten til hele den kontekstuelle situation og overveje faktorer der ligger ud over de ytrede ord alene. Mens sammenhængene i de tidligere eksempler kunne slutes ud fra objektive kriterier som hvad for noget propositionelt indhold der kunne iagttages til venstre og til højre for *ellers*, kan sammenhængen mellem de to replikker i (65) kun forstås når man inddrager den relation der består mellem de to samtalepartnere i kommunikationssituationen. *Ellers* i eksemplet bruges nu **subjektivt** snarere end objektivt. Det bruges som farens subjektive kommentar til sønnens afvisning, og faren bliver derved meget synlig i selve kommunikationssituationen.

I et eksempel som dette kan *ellers* ikke stå på **F**, men kun på **SA**.

Et tilsvarende eksempel finder vi i en tekst fra Ømålsordbogens samlinger:

1973:

66. [båndet løber ud og de to interviewere har travlt med at vende det, mens informanten upåvirket bliver ved med at tale]
Informant: - og midt aften som de kaldte det dengang.
Interviewer 1: Lige et øjeblik.

Interviewer 2: Ja, det var når I skulle i marken, så fik I -

Informant: Men det har jeg vel **ellers** fortalt om, eller hvordan vi havde poser og alt sådan noget med, men - det er jo også lige meget. Men - så karlen [...] (IDD: Kundby sogn)

Intervieweren opfordrer informanten til at fortælle om nogle bestemte handlinger/forløb.

Informanten undrer sig:

66.' Du vil have mig til at fortælle om noget ganske bestemt. Du beder altså om information. Grundpræmissen for informationssøgning er at man ikke i forvejen har den information man søger. Du har den information (du påstår) du søger. Det ved jeg for jeg har lige givet dig den. Disse to ting: 1) at du beder mig om information, og 2) at du allerede har den information du beder om, står i et modsætningsforhold til hinanden. Derfor er dit spørgsmål besynderligt.

Med *ellers* problematiserer informanten således de grundpræmisser der antages at ligge til grund for interviewerens spørgsmål. Også her fremgår det ikke udelukkende af teksten hvordan de forskellige dele forholder sig til hinanden, vi bliver nødt til at inddrage ekstralingvistiske faktorer som oplysningen om båndskiftet for at forstå hvorfor interviewerens spørger som hun spørger, og vi bliver nødt til at inddrage universalpragmatiske kriterier som grundpræmissen for informationssøgning for at forstå hvorfor informanten reagerer som han gør, og hvorfor han bruger *ellers* på dette sted. Med *ellers* angiver han på en gang at der ER en forbindelse mellem interviewerens replik og hans egen, og at der er noget i interviewerens spørgsmål som står i modsætning til hans forventning om vellykket kommunikation. Afsender giver her sin subjektive kommentar til hele situationen. Også i dette tilfælde optræder *ellers* på SA, og kan ikke placeres på F.

Læg vel mærke til at skønt *ellers* i (65) og (66) ikke fungerer kohæsitivt i strengt semantisk forstand, har ordet en forbindende funktion i begge eksempler. Faren kan ikke bare stille maden på bordet og sige:

67. der er **ellers** bacon i!

Ellers angiver at der ER en forbindelse mellem hans egen replik og sønnens forudgående replik. Ligeledes kan informanten i (66) ikke bare ud af det rene ingenting sige:

68. det har jeg vel **ellers** fortalt om

Også her angiver *ellers* at der ER en forbindelse mellem informantens egen replik og interviewerens forudgående replik. Denne egenskab kalder Torben Andersen for **dialogkonstituerende**. Begrundelsen for at kalde disse adverbialer dialogkonstituerende får vi de følgende citater. De bruges nemlig:

"især i talesprog, i uformel samtale, idet brugen af dem forudsætter tilstedeværelsen af en dialogpartner, hvis ytringer og tanker man forholder sig til." Og "deres funktion er at signalere hvorledes den pågældende ytrings propositionelle indhold er relevant i forhold til den foregående replik." (T.Andersen 1982:86)

og desuden:

"Mens monologen manifesterer én persons tankegang, hvorved sammenhængen mellem sætningerne fremtræder eksplicit, forhindrer dialogformen på den ene side en elaboreret eksplicitering af sætningernes relation til hinanden, men kræver på den anden side - for dialogpartnernes forståelses skyld - en signalering af disse relationer." (T.Andersen 1982:94)

Alle Andersens eksempler er af den slags man ser i (65) og (66), dvs. replikskifter mellem to dialogpartnere, hvor de respektive replikker ligger hos henholdsvis den ene og den anden dialogpartner. Men man kan sagtens forestille sig eksempler hvor en og samme person kan være afsender af både den ytring der indeholder *ellers* og den ytring som *ellers* relaterer sig til:

69. Nu faldt den hylde fanme ned igen. Jeg har **ellers** brugt nogle virkelig lange skruer denne her gang.
70. Jeg kan ikke få den til at virke. Jeg har **ellers** fulgt brugsanvisningen til punkt og prikke.
71. Mor hun driller mig, jeg har **ellers** sagt hun skal lade være.
72. Det gik sgu meget godt. Det er **ellers** længe siden jeg har sunget Nattens Dronning.

Det dialogkonstituerende må altså ikke forstås som at *ellers*-ytringen SKAL udgøre en replik til en anden persons replik. Det dialogkonstituerende består i at "brugen af dem [dvs. *ellers* m.fl., ESJ] forudsætter tilstedeværelsen af en dialogpartner, hvis ytringer og tanker man forholder sig

til" (jf. citat ovenfor). Både i eksemplerne (65)-(66) og (69)-(72) er der således tale om at afsender af den aktuelle ytring 'forholder sig til en dialogpartners ytringer og tanker'. I (65)-(66) forholder afsender sig både til den andens ytringer og tanker, men i eksemplerne (69)-(72) er det kun dialogpartnerens (formodede) tanker afsender forholder sig til. I alle fire tilfælde fungerer *ellers*-ytringen som en slags gardering i forhold til den indvending dialogpartneren kunne tænkes at have, og i alle fire tilfælde kunne *ellers* parafraseres med:

73. i modsætning til hvad du(/man) tror(/kunne indvende)

Den funktion *ellers* har i eksemplerne (65), (66), (69)-(72), er altså forbindende, men ikke kohæsitiv. Udviklingsmæssigt kan man forestille sig at sprogbrugerne kommer til at associere det kohæsitive *ellers* med **sammenknytning** i videre forstand, og at denne sammenknyttende egenskab efterhånden kan overføres fra det strengt tekstnære og kohæsitive til de sproglige områder der har at gøre med afsender/modtager, kommunikationssituation og andre universalpragmatiske forhold. I denne bevægelse/udvikling videreføres det leksikalsk semantiske indhold der angiver noget modsætningsfyldt. Fra at angive modsætninger mellem indholdet i sætninger, angiver ordet nu noget modsætningsfyldt i afsender og modtagers forventninger til det der tales om og kommunikationssituationen i almindelighed.

Denne ikke-kohæsitive (men dog sammenknyttende) variant kan som sagt ikke forekomme på **F**, men er alene mulig på **SA**.

74. A: Jeg vil ikke have noget sovs

B: **Ellers** er der bacon i

75. Interviewer 2: Ja, det var når I skulle i marken, så fik I -

Men **ellers** har jeg vel fortalt om det

76. Nu faldt den hylde fanme ned igen. **Ellers** har jeg brugt nogle virkelig lange skruer denne her gang.

77. Jeg kan ikke få den til at virke. **Ellers** har jeg fulgt brugsanvisningen til punkt og prikke.

78. Mor hun driller mig, **ellers** har jeg sagt hun skal lade være.

79. Det gik sgu meget godt. **Ellers** er det længe siden jeg har sunget Nattens Dronning.

I ingen af de omskrevne eksempler (74)-(79) er en subjektiv læsning mulig. Der kan her kun være tale om tekstkonstituerende *ellers*'er enten i den alternative *i øvrigt*-betydning eller i den adversative betydning, og man vil automatisk lede efter noget som objektivt kan læses ud af den forudgående tekst, som kan få *ellers* til at give mening her.

Vi ser altså at *ellers* udvikler sig fra at være en kohæsiv sammenknytter på tekstniveau som kan afkodes ud fra objektive kriterier som hvad der står i den forudgående tekst, til at blive en ikke-kohæsiv sammenknytter på kommunikationsniveau som signalerer afsenders subjektive forventninger og intentioner i kommunikationssituationen. Her bliver udtrykte såvel som uudtrykte præmisser for at ytre sig som man gør, korrigeret ved brugen af dette ikke-kohæsive *ellers*. I den henseende kan man sige at *ellers* internaliseres i afsenders subjektive bevidsthed, og fra at beskrive forhold i den ydre verden nu i stedet beskriver afsenders indre forestillinger om verden og kommunikationen.

Dette *ellers*:

- A har rod i den adversative betydning,
- B fungerer sammenknyttende (men ikke-kohæsivt),
- C signalerer afsenders subjektive forholdene sig til kommunikationen, og
- D kan kun stå på SA.

- ad A Den adversative betydning finder vi som en betydningsvariant i det kohæsive *ellers*.
- ad B Den sammenknyttende (men ikke-kohæsive) funktion videreføres fra det kohæsive *ellers*.
- ad C Som noget nyt udtrykker *ellers* nu subjektive forhold snarere end objektive.
- ad D Som noget nyt er dette *ellers* begrænset til kun at kunne optræde på SA (i modsætning til det kohæsive *ellers* som har begge placeringsmuligheder, F og SA).

Dette *ellers* har nu sit eget potentiale som er åbent for en videre udvikling, og denne videre udvikling ser vi i eksempler som:

- 80. Det var **ellers** et sygt billede! (kvinde, forår 1999)
- 81. Hun kan **ellers** spille kort!
- 82. det var **ellers** en fantasifuld historie hva'?? (BEAN:DMA4)

Som i (65)-(72) er der tale om at *ellers* angiver en reaktion på noget, men dette noget behøver i modsætning til tidligere eksempler ikke at være noget sprogligt ytret. Alle tre tilfælde er

eksempler på den type sproghandling som Glismann kalder **emotiver** - den mest subjektive sproghandlingstype per definition. Emotiverne tjener (ligesom de andre repræsentativer) til selvfremstilling, og som eksemplerne viser, er der tale om subjektive vurderinger af noget (et billede, en person, en historie) som sagtens kan omskrives med *jeg synes*:

- 83. jeg synes det er et sygt billede
- 84. jeg synes hun kan spille kort
- 85. jeg synes det var en fantasifuld historie

Jeg synes er sproghandlingsangivende. Det adresserer ytringens illokutionære værdi som sproghandling hvilket vil sige dens neustik. *Ellers* i eksemplerne (80)-(82) adresserer også ytringens neustik, og det fungerer sproghandlingsangivende på en lignende måde som *jeg synes* gør det i (83)-(85). Det ikke-kohæsive (men dog sammenknyttende) *ellers* blev tillagt en ny valeur som subjektivt signal. Denne subjektive valeur kan nu af sprogbrugerne associeres med subjektivitet i videste forstand, og det giver netop mening at anvende *ellers* (og lignende størrelser - som vi skal se) som sproghandlingsangivende signal i denne mest subjektive af alle sproghandlingstyper. Således overføres den subjektive valeur fra det ikke-kohæsive *ellers* til dette neustiske *ellers*³³, og på vejen kappes båndene til funktionen som forbindende sprogligt element.

Den subjektive valeur understreges ved at dette neustiske *ellers* kun kan stå på SA. Som ved det ikke-kohæsive *ellers* er en placering på F ikke mulig.

- 86. **ellers** er det et sygt billede
- 87. **ellers** synes jeg hun kan spille kort
- 88. **ellers** var det en fantasifuld historie

Hvis man alligevel, som i (86)-(88), placerer *ellers* på F, tvinges man straks til at afkode det som det kohæsive tekstnære *ellers*.

Også her er det den adversative betydning der ligger til grund for betydningen i (80)-(82). Den parafrase som gjaldt for det ikke-kohæsive *ellers*, var som følger:

---

³³ Jeg vil for nemheds skyld kalde dette *ellers* for "det neustiske *ellers*" selvom det vil være mere korrekt at omtale det som "det *ellers* der adresserer ytringens neustik".

89. i modsætning til hvad **du(/man)** tror(/kunne indvende)

Ved det neustiske *ellers* kan man lave en lignende - men dog forfinet - parafrase:

90. i modsætning til hvad **jeg** troede/forventede

Vi ser nu hvordan selve parafrasen af hvad *ellers* udtrykker, er blevet endnu mere subjektiv end parafrasen for det ikke-kohæsive *ellers*. Mens der stadig var en rest tilbage af noget uden for afsender liggende i den forrige parafrase (nemlig modtager), er alt i denne næste parafrase internaliseret i subjektet og forholder sig kun til afsenders egne subjektive forestillinger om verden.

Vi ser også hvordan den subjektive brug/betydning er knyttet til sætningsadverbialets plads **SA**.

Vi kan altså iagttage en række distinkte varianter af *ellers*:

1) Først har vi det interpropositionelle, kohæsive *ellers* med forholdsvis konkret, objektiv betydning. Denne variants leksikalske betydning kan enten udtrykke **alternativ** eller **adversativ** forbindelser. Den adversative betydning kan under særlige omstændigheder (fx ved en placering på **F** efter en interrogativ eller imperativ sætning) fortolkes som noget i retning af *hvis ikke ..., så...* Når dette sker er der tale om en særlig markeret betydning/brug. Den umarkerede adversative betydning udtrykker blot et modsætningsforhold. Denne første variant kan stå på **F** og på **SA**.

En særlig brug af dette interpropositionelle *ellers* ser vi i den variant der udvikles af det kohæsive **alternativ** *ellers*. Denne variant der især bruges ved reformulation, holder sig nær til tekstniveauet, men er dog signal om at afsender reflekterer over sin egen rolle som tekstproducent. Også denne variant står på pladserne **F** og **SA**.

2) Det interpropositionelle, kohæsive *ellers* kan udvikle en betydning/brug som er ikke-kohæsiv, men dog har sammenknyttende egenskaber. Denne variant kalder jeg for det **ikke-kohæsive** *ellers*. Det har udviklet sig fra det kohæsive, adversative *ellers*. Undervejs i udviklingsforløbet

er det blevet mere abstrakt og subjektivt, men har bibeholdt forbinderfunktionen (omend ikke i strengt kohæsiv forstand). Dette *ellers* kan kun stå på **SA**, aldrig på **F**.

3) Det ikke-kohæsive, adversative *ellers* udvikler sig yderligere til en variant som ingen forbinderegenskaber har overhovedet. Det er nu blevet suprapositionelt, og dets betydning er helt abstrakt og subjektivt. Det fungerer som et signal om sproghandlingens illokutionære værdi i emotive sproghandlinger. Denne variant kalder jeg for det **neustiske** *ellers*, for det adresserer ytringens neustik i netop den slags sproghandlinger. Det er således sproghandlingsangivende og i visse tilfælde oven i købet sproghandlingsskabende (jf. (80)-(82)). Dette *ellers* kan kun forekomme på **SA**.

De tre punkter 1) - 3) ses som tre stadier af en sproghistorisk udvikling af det adversative *ellers* som følger hinanden i netop denne rækkefølge, og samtidig med at være trin i en sproghistorisk udvikling er de alle sammen fuldt ud kurante i moderne dansk sprogbrug.

DOG

I ældre og yngre middeldansk bruges leksemet *tho(o)* (svarende til vn. *þó*). Inden den middelnedertyske indflydelse har *tho* udelukkende fungeret som adverbial, og ligesom så mange andre leksemer³⁴ har det kunnet indgå i forbindelse med en fremtrædende konjunktion, nemlig *at*, og har i den kombination fungeret som konjunkional. Således udgør *tho(o) at(t)* (svarende til vestnordisk *þó att, þótt*) en af de mest almindelige koncessive forbindelser mellem sætninger i ældre og yngre middeldansk. Det følgende eksempel viser et adverbialt *tho* og to konjunktionale *tho at (=thot)*:

ca.1300:

1. xlvi. vm börnæ weriænde oc giftær ordh.
Thet scal man oc witæ at swa sum uppæ ær mælt um wæriænde til børn. swa ær oc hwær næst at giftæ sinæ frænkunæ ællær frænmø um fathær ær døthær. **thot** hwaræn mæth andræ frændær rathæ. thæn ma ey annærs weriæ wææ at gøma hans goz. ær sin eghin heriænde ær. um han hauær sic anti for doplæt ællær for druckit ær **tho** for slaghæt ællær han ær spiut man oc hauær ey meræ ll with at hættæ tha ma han ey börnæ weriæ wææ. ær oc nokær theræ frændæ ær litit hauær til æn **tho at** han ær spac man oc hauær ey til halfs fæ with thet ær börnæn hauæ. tha ma han ey theræ weriænde wææ. utæn han sættær thæræ wærnæþ til at theræ warthær haldæt. (Eriks sjællandske lov, s.59 1.9-18)

Den middelnedertyske indflydelse i senmiddelalderen er nok den mest massive sproglige påvirkning dansk har været udsat for i sproghistorisk tid, og i løbet af den senere del af 1400-tallet bliver adverbialt *tho* udkonkurreret af den middelnedertyske konjunktion *doch*, der i visse henseender syntaktisk men især semantisk ligner det hjemlige *tho*. I første omgang sker der en sammenblanding af de to ord (det danske og det nedertyske), og i to forskellige versioner af Lucidarius finder vi således det gamle *tho* og det nye *thoc*:

Ultimo 1300-tallet:

2. **D.** Hwar maa wors herræ legomæ wææ bothæ sentz i hymmærighæ oc i jørdrighæ, oc ær ey the meræ æn eth legomæ.

---

³⁴ Jf. fx *thi at* (vestnordisk *því at*) = mod. da. *fordi; efterdi at; alligevel at* = mod. da. *selvom*.

M. Sosom gutdomen er æn, oc ær **thoo** allæ stædhæ, saa [mo]³⁵ han oc clædhæ hans gutdom *meth* hans mandom allæ stæthæ, ther messæ syes, oc æræ ey **thoo** meræ en then sammæ mandom. (Lucidarius v/Brandt. s.XXIVf)

ca.1470-80:

3.

D. Thet ær storth vndher ath thee falk dræpæ hwert annet ey.

M. The æræ soo la<n>cth skildhæ ath *meth* oweruettes bierigh och skowæ oc watn at the kunnæ ikkæ kommæ til hwer annet **Thoc** willæ the fwl *gernæ* stridæ och serlestæs the *meth* the storæ føyther. (Lucidarius, i Gl.dansk læsebog s.244 1.2-5)

Efterhånden bliver den nedertyske udtale den dominerende, og resultatet er at konjunkional såvel som adverbial i tiden omkring 1500 i stedet for en lang vokal har en spirantisk konsonant i udlyd. I overgangen mellem yngre middeldansk og ældre nydansk finder man således to forskellige leksikalske enheder³⁶:

1) *dog* (adv. sv. til mod.dansk *dog*),

2) *dog (at)* (konj. sv. til mod.dansk *selvom, skønt, på trods af*)

Begge disse størrelser finder man for eksempel hos Poul Helgesen. I sit polemiske svar til Hans Mikkelsen fra 1527 anvender han både adverbialet *dog* og konjunktionalet *dog (at)*:

1527:

4. Ath wij ære syndere/ beckende oc tilstande wij gerne/ men kettere wijlle wij **dog** aldrig wære. (Helgesen, s.57)

1527:

5. Thijn herre oc tw maa well tryggellige oc trøstellige robe hielp aff Keijseren/ nar som ij agthe hans strenge mandath och Keijserlige band saa ringe/ oc serdelis i modt thet ketterij oc oprør/ ther tha paa thet sijsthe sckall forderffwe alle førsthedømme/ store oc smaa/ wden the snarlige bekende segh. **Dogh** wij icke nw ere saa wijsze/ ath wij thet besinde kunde. (Helgesen, s.58)

---

³⁵ Den mærkelige parentes omkring *mo* står i forlæggat. Den betyder: "hvad der er lånt af den Ghemenske Udgate, enten hvor Afskriveren har sprunget over, eller skrevet fejl. I sidste Tilfælde er Håndskriftets Læsemåde optegnet i Anmærkningerne" Indledning, s.XXXVI. I dette tilfælde er der tale om at afskriveren har sprunget over.

³⁶ De gengives her i normaliserede former. Varianter i skriften er fx *dogh at, dogh ath, thoc, togh, docgh*.

1527:

6. Then tijdt wijde wij wel/ ath tw blandt thine wener straffede mange aff konningh Cristierns wchristellige gierninger/ **dog ath** thw haffwer nw fangedt eet andet sijnd/ sijden tw annamede dob wdi Lutthers kircke och begynte at drijcke aff hans aandt/ ther wdi een stacket stwnd haffuer giort aff wdygd dygd/ aff løgen sandthedt och aff ketterij cristendom. (Helgesen, s.60-61)

Fra andre kilder finder vi også *dog*, dels som konjunktion, dels som adverbial. Først nogle eksempler med det konjunktionale *dog (at)*:

1530:

7. Oc the serdeliss y Viborge førdt bandt offuer alle thennom som holle bruge eller høre messe effter gamel christendomss skick oc vane, **dog att** the ere selff band sette aff kyrkens prelater keyser oc mange christen førster (Malmøberetningen, s.39)

1531:

8. Men twert emodt wed thette fattigdomss lyffte beplictess ett menniske att forlade alt sitt eget godtz, næring og biering, saa att thet icke alleniste inthet kandt giffue, Men nødis til att tygge oc trygle aff andre (**dog** Gudt forbiuder sit folk att tilstede eblandt sig noget tyggerij eller tryglerij) (En kort forklaring, s.13-14)

1575:

9. Mange hulde det for it daarligt Suar/ **dog** saadant Abeide som hand vel foruarede/ hialp alligeuel hannem i fremtiden/ at fulddriffue sit forsæt/ som wi ville her effter faa at høre. Mange som dybere besindede hans idret/ mistenckte hannem/ at hand vaar icke saa galen som hand siuntis (Vedel: Fortale s.LV)

1618:

10. Ieg vil intet Tale om din Husfrue, Thi ieg begierer at Dø for dem alle: Oc **dog at** Kongen der effter besinder sig bedre, oc gjør Skilsmisse, oc vdvæller det som bedst fører hannem til Rætte. (Hoffsprog, s.208,4-7)

1674-1700:

11. Omsider har hun oc sielff bekiendt, at hun i ald den tid hun sad i kielderer intet aad: derfor staar der at den 18. Junij har Hun sagt for retten: at siden hun i kielderer er kommen at side, da haffver hun ikke ædet nogen smule brød eller nogen anden mad: **dog** hende haver hver dag været buden baade mad oc øll, i timelig tid, oc det som got er. (Køge Huskors, s.141)

Og så nogle eksempler på det adverbiale *dog*:

1530:

12. Att herrer oc almwe ere beswigne bleffne paa peninge gotz oc eyedom, behøffuer ingen

beuisning ydermere end som y scrifften (!)³⁷ staar, **dog** skall eder ske skel effter edhers begering om ydermere beuisning, naar y gode herrer tiltale paa thette wort føge swaar. (Malmøberetningen, s.52)

1530:

13. I Aarss er oc end aff samme swrdey lecther Christiern Mwss som oc lægger windt paa att fraawende oc hindre then gode herre bispen ther y sin enfollig simpelhedt, som i sitt eyett siind er **dog** end godt mand. (Malmøberetningen, s.13)

1531:

14. **Dog** haabis mig til Gud/ Ath der skall **dog** vere mange (Chr. P.: Om børn ath holde... s.510)

1555:

15. Han [Salomon, ESJ] Bugde Tempelit och giorde vnderlige ting/ han bleff **dog** paa det siste forførd aff Fremede Quinder saa at han dyrckede Affguder (En Rævebog, s.11)

1555:

16. Ja, **dog** hender der sig at samme Førster tit oc offte aff wforstandige/ falske oc onde Raadgiffuere/ oc andre øyen tienere/ bliffue faar førde/ saa at de forglemme Gudz frøct (En Rævebog, s.20-21)

1575:

17. Disse try ting førde hand met sig vdi Skouen/ paa det hand skulde altid sige Sandhed/ **dog** vaare der der mange som loe oc spaattede saadan tale. (Vedel: Rørick Slyngebaand, s.LVI)

1618:

18. Men haff ingen Tuil om alt dette, at det er noget ont, **dog** bliffuer du fortørmet offuer din Kieriste ven en tijdlang. (Hoffsprog, 209,30-31)

1618:

19. Oc alligevel Hun saa Billeronis anvisning, **dog** tog Hun Kronen oc affstod Purpurklædet, at Kongen skulde icke formercke, at Billero met sine Øyen haffde hende anvijst. (Hoffsprog, s.211,28-30)

1618:

20. om Hun end haffde syndet imod mig, saa vaar det **dog** icke i onde (Hoffsprog, s.221,16-17)

1620:

21. Oc maatte ieg ellers sandhed sige, som ieg **dog** christeligen bør, oc mig i denne Casu høyfornøden er, met mindre ieg contra Apostolum vill sticke min fattige hustru oc smaa børn i største skade oc vmage, oc endda haffue baade spot oc skaden for hiemgiel, da

---

³⁷ Udråbstegnet stammer fra forlægget.

troer oc formener ieg vist, at de sig aff dend orsage vndslaa (enddog de callidè, maa ske, noget andet præterendere) at 4 principaler aff Øffrighedentz personerne selff haffue ladet sig for siunsmend opkaste (Arrebo: Brev til Kansler Christen Friis til Kragerup, dateret i Trundheim 6/10-1620. s.320)

1674-1700:

22. IBlant historier ere somme skiemtsomme, somme alvorlige. Blant de alvorlige, ere nogle melankoliske, oc alligevel de ere gafnlige oc nyttige at læse, falde de **dog** for samme sags skyld nogle ubehagelige (Køge Huskors, s.93)

1674-1700:

23. David ogsaa udi 2. Samuels Bogs 1. Kapittel, lod henrette Amalekiteren, som sagde, at hand hafde slaget Saul, hvis Undersat hand var, ihiel, alligevel, at hand løy paa sig self, og icke hafde slaget hannem ihiel, som af II Historien udi 1. Samuels Bogs 31. Kapitel v. 5. er at merke. Og **dog** lod David hannem, efter hans egen Bekiendelse henrette (Køge Huskors, s.225-26)

Som det ses af eksemplerne, kan det adverbielle *dog* stå på både **F** og **SA**.

Senere er det især *skønt*, (*om*)*end* og i moderne dansk *selvom* ol. som fungerer som koncessivt konjunkional, og *dog* (*at*) forsvinder med tiden i denne funktion. Man kan dog stadig finde enkelte eksempler på *dog* som konjunktion helt op til midten af 1800-tallet, men da altid med et stærkt højtideligt præg:

1847:

24. O, svære Arbeidstime (skjøndt Gjerningen hviler), naar Regnskabet gjøres op, **dog** der ingen Anklager er. (ODS: Kierk.VIII.126)

1868-81?:

25. du er død, **dog** du siges at leve. (ODS: Grundtv.SS.V.585, vers)

Middeldansk havde altså oprindeligt et adverbialt *tho* og et konjunktionalt *tho at*. I tiden omkring reformationen blander den middelnedertyske konjunktion *doch* sig lydligt og leksikalsk, og efter en tid hvor den nye lydige form *dog(h)* kan bruges dels konjunktionalt (med og uden *at*), dels adverbialt, lægger sprogbrugen sig fast på et adverbialt *dog*, som vi ser det i moderne dansk. Det konjunktionale *dog* eksisterer en tid sideløbende med andre underordnende konjunktioner, og forsvinder efterhånden helt til fordel for konjunktioner som *skønt*, (*om*)*end*, *selvom*, *selv hvis* etc.

Det adverbielle *dog* kan (som vist ovenfor (12)-(23)) stå dels på **F**, dels på **SA**. I det følgende koncentrerer vi os især om det adverbielle *dog* på **SA**.

Når *dog* fungerer som kohæsivt middel mellem tekstsekvenser kan det stå på begge pladserne **F** og **SA**. Ofte indgår ordet i komplekse semantisk-syntaktiske forbindelser der har med betingelse og indrømmelse (koncessivitet) at gøre. Eksempler på dette så vi ovenfor i (19)-(23). Her gives endnu et par typiske eksempler:

1777:

26. Uagtet han selv bar alle Regieringens Byrder [...] savnede han **dog** ikke Tid til Religionens hellige Øvelser. (Malling, s.42)

1722:

27. 2. ADVOCAT. Men hør, Hr. Collega! endskiønt Gierningen tilstaaes, saa har **dog** Manden ingen Straf fortient (Holberg: Jeppe paa Bierget, s.250)

1784:

28. Danneskiold græder, og om jeg gav ham Tønder Guld i Dag, saa havde han **dog** i Morgen nye Fornærmelser og Forurettelser, der skal erstattes ham (Biehl, s.25)

1743:

29. Men synes disse sidste Ord at være ineptè svaret, saa var det **dog** Svar ligesom Tiltale. (Høysgaard, Tres faciunt..., s.196, l.17-19)

1527:

30. Ath wij ære syndere/ beckende oc tilstande wij gierne/ men kettere wijlle wij **dog** aldrig være. (Helgesen, s.57)

(26) og (27) viser en af de almindeligste varianter, nemlig en indledende koncessiv ledsætning efterfulgt af *dog*-sætningen. Koncessiviteten i ledsætningen angives leksikalsk (*uagtet, endskiønt*). (28) og (29) viser den variant hvor en indledende sætning formelt er konditional og i de givne tilfælde kan fortolkes koncessivt. Disse eksempler udgør således overgangstilfælde mellem konditionalitet og koncessivitet. I (28) angives konditionaliteten leksikalsk (*om*), og i (29) angives konditionaliteten syntaktisk ved en interrogativsætning. Bemærk at *dog* i disse sætninger ikke er koncessivt i modsætning til når det fungerer som konjunktional. Koncessiviteten ligger i det samlede sætningskompleks' forudgående sætning (dvs. den sætning hvor *dog* IKKE forekommer), og *dog* i den efterfølgende sætning understøtter blot en adversativ relation. Vi skal straks komme

til forskellen på koncessivitet og adversativitet, men først skal vi se på det sidste eksempel (30). Dette viser endnu en variant, nemlig den hvor *dog* udgør det eneste formelle adversative element. I sådanne tilfælde må modtager selv inferere hvordan de tidligere tekstsekvenser står i modsætning til indholdet af *dog*-sætningen. Denne sidste variant forekommer også med *dog* på **F**:

1784:

31. Førend jeg gaaer videre maae min Ven tillade mig at gjøre ham opmærksom paa den Viisdom, hvormed Friderich den 3die smigrede Borgernes Egenkierlighed ved at give dem Rettigheder og Friheder liig Adelens, og **dog** satte Forfængeligheden Grændser til at kunne gjøre Misbrug af den (Biehl, s.70)

Når *dog* bruges som kohæsivt middel mellem tekstsekvenser, angiver det altså hvilken semantisk relation der består mellem disse tekstsekvenser. Denne semantiske relation er - som eksemplerne viser - ofte særdeles kompleks og har med betingelse og indrømmelse at gøre. Denne konditionalt-koncessive betydning viser sig *dog* at være en **markeret** betydning og et (umådeligt ofte anvendt) særtilfælde af den overordnede betydning som er **adversativ** - dvs. modsatrettet. Om forholdet mellem det koncessive og det adversative siger Quirk:

"To many grammarians the concessive relation is a special form of the adversative relation. By this they mean that when two parts of an utterance are made to oppose or to contrast with one another, that is, are related *adversatively*, they may at the same time be related *concessively*, depending on the nature or degree of the contrast; all concessive relations are adversative, but not all adversative relations are concessive." (Quirk 1954:4)

To tekstsekvenser som forbindes af et *dog* står altså altid i et adversativt - dvs. modsatrettet - forhold til hinanden, men denne adversativitet er ikke altid koncessiv. I mange, mange tilfælde vil man kunne tillægge en koncessiv betydning til den adversative betydning, de fleste eksempler hidtil har tilladt det, men i visse tilfælde kan *dog* ikke fortolkes koncessivt men kun adversativt:

1530:

32. The wille afftrenge oc aff wærie mett swerd oc mact, thet som gudt wil **dog** effther sine eyne ordt, endelige end en gang hawe fram, før en verden endiss (Malmøberetningen, s.7)

I (32) kan *dog* dårligt udskiftes med *trods alt* eller lignende. Her er det snarere en mere generel modsatrettet, adversativ relation der består mellem det som de forkerte gudsforklere vil, og det som gud selv har intentioner om. En udskiftning med det adversative *ellers* ville faktisk bedre kunne lade sig gøre (jf. forrige afsnit, s. 92ff).

Når det adverbiale *dog* angiver en koncessiv betydning (i tilgift til den mere generelle adversative betydning), er der altså tale om kontekstuel betingede tolkninger - det adverbiale *dog* er ikke i sig selv koncessivt, det er adversativt. I den henseende adskiller det adverbiale *dog* sig fra det konjunktionale *der* - som vi har set - netop angiver en koncessiv betydning.

I det følgende skal vi se hvordan *dog* bruges ikke-kohæsitivt, og for at kunne forstå disse ikke-kohæsive varianter får vi brug for den overordnede adversative betydning - ikke den specialiserede, kontekstbestemte koncessive betydning.

Det ikke-kohæsive *dog* har nogle ganske bestemte anvendelsesmuligheder i moderne dansk. Vi tager udgangspunkt i dem, og går siden hen tilbage og ser på overgangene fra det kohæsive til det ikke-kohæsive *dog*.

Niels Gunnar Davidsen-Nielsen har skrevet en artikel om diskurspartikler i moderne dansk, og en af de beskrevne diskurspartikler er *dog*. Han bemærker blandt andet at dette ord (i modsætning til for eksempel *jo* og *vist*) kan forekomme i alle sætningstyper: imperativer, eksklamativer, interrogativer og deklarativer. Til illustration giver han følgende eksempler³⁸:

33. Så hjælp mig *dog*, mand! (DNT 105)
34. Hør mig *dog* til ende! (DNT 93)
35. Hvor er her *dog* koldt (DNT 76)
36. Kan vi *dog* ikke diskutere objektivt (DNT 94)
37. Det var *dog* forfærdelig uheldigt! (DNT 55)

Disse fem eksempler dækker en stor del af de distributionelle muligheder dette specielle *dog* har. Der mangler dog nogle karakteristiske varianter som vil blive fremlagt senere.

Dog i denne betydning ser altså ud til at være særdeles versatilt, eftersom det - som Davidsen-Nielsen siger - kan bruges i "all sentence types" (Davidsen-Nielsen 1992:9). Men når man undersøger eksemplerne lidt nærmere, opdager man at de alle har noget ganske specielt til

---

³⁸ DNT = De nøgne træer, Tage Skou Hansen (1957). Kbh. Gyldendals Paperbacks 1991.

fælles, og også at dette *dog*'s anvendelsesmuligheder så absolut har sine begrænsninger.

Det er ikke i sig selv underligt at *dog* kan forekomme i deklarativer, det kan alle sætningsadverbialer, konkrete og objektive såvel som abstrakte og subjektive. Det bemærkelsesværdige er at *dog* også forekommer i for eksempel interrogativer, men den specifikke interrogativ i (36) er *dog* af en ganske bestemt slags. Den næste række eksempler viser hvordan:

- 38. er det **dog** ikke løjerligt
- 39. er hun **dog** ikke vaks
- 40. skal du **dog** aldrig i seng
- 41. har du **dog** ikke fået nok
- 42. kan man **dog** aldrig få ro

- 43. *så du **dog** ikke filmen
- 44. *fik han **dog** ikke hikke
- 45. *trak du **dog** ikke gardinet fra
- 46. *er den **dog** blå

Alle eksemplerne (38)-(42) er af samme type som 'spørgsmålet' i (36), men hvis man sammenligner dem med (43)-(46) ser man en markant forskel. Sætningerne (43)-(46) er nemlig **ægte** spørgsmål som søger information fra modtager, mens (38)-(42) nok formelt er formet som interrogative sætninger og dermed ganske vist kan aftvinge en modtager et *ja* eller et *nej*, men som sproghandling betragtet fungerer de slet ikke som spørgsmål, men snarere som subjektive udbrud fra afsenders side. Den person som ytrer *kan vi dog ikke diskutere objektivt*, søger ikke information hos modtager og har (formodentlig) ingen forventning om at modtager skal overveje de forskellige præmisser der kunne ligge til grund for en objektiv diskussion for derpå at give et reflekteret svar. I stedet fungerer ytringen som et fortvivlet og subjektivt indlæg fra afsenders side, og i den henseende ligger det funktionelt set snublende nær eksemplerne (33) og (34). Især (34) *hør mig dog til ende* (der i bogen er en del af den samme samtale som (36) indgår i), fungerer fuldstændigt på samme måde som (36). Begge er appeller fra afsender til modtager om at føre en ordentlig samtale, og i begge tilfælde bruger afsender sig selv som indsats for at få den ikke særligt vellykkede meningsudveksling ind på et andet spor. De to eksempler kunne parafraseres som følger:

- 47. jeg synes vi skal diskutere objektivt i modsætning til hvad vi faktisk gør

48. jeg synes du skal høre mig til ende i modsætning til hvad du faktisk gør

Lad os nu se på et af de andre eksempler og se om det udviser lignende træk. (35) er et eksempel på den slags grammatikaliserede emotiver som allerede blev omtalt på s.42. Syntaktisk er den bygget op som et *hv*-spørgsmål, men i modsætning til ægte *hv*-spørgsmål er *hv*-ordet tryksvagt, og det syntaktiske hovedtryk ligger på det finitte verbum. Denne sætningstype udgør som sagt i sproghandlingssystematikken en ægte grammatikaliseret **emotiv** (repræsentativ) sproghandling. Læg mærke til at Davidsen-Nielsen kalder denne sætningstype eksklamativ (og ikke for eksempel spørgende), og at eksemplet i sin grafiske udformning afsluttes med et udråbstegn og ikke et spørgsmålstegn. Som vi allerede har set, er emotiverne de mest subjektive af alle sproghandlinger. De tjener til selvfremstilling og fungerer hinsides objektive kriterier som kan iagttages af andre end afsender selv. Det afsender siger med (35) kan parafraseres således:

49. jeg synes her er koldt i modsætning til hvad jeg forventede

Ytringen har ikke en sandhedsværdi der kan gøres til genstand for en objektiv diskussion. Hvis jeg som modtager ikke synes at det er koldt at sidde på en parkbænk om aftenen i april måned, kan jeg blot fremsætte dette mit uenige synspunkt. Jeg kan ikke, hvis jeg overholder de universalpragmatiske kommunikationsregler, sige *du tager fejl, her er faktisk varmt*, for afsender af (35) kan altid med fuld ret henvise til sin egen subjektive opfattelse af varme og kulde og svare *jamen, det synes jeg*.

Det sidste af Davidsen-Nielsens eksempler repræsenteres ved en deklarativ sætning der indeholder en vurdering. Ved den første præsentation af de repræsentative sproghandlinger og i særdeleshed den **emotive** type, så vi at man kan skelne mellem forskellige typer deklarative sætninger der udgør vurderinger (jf. gennemgangen s. 39). Alle repræsentativer tjener til selvfremstilling, men nogle af dem er dog mere objektive/intersubjektive, og nogle af dem er rent subjektive. Det er den sidste type der kan kaldes for **emotiver**. Indholdet i et eksempel som (50) kan diskuteres af de tilstedeværende samtalepartnere, mens det ikke er muligt intersubjektivt at diskutere indholdet af (51):

50. det er strafbart at køre over for rødt lys

51. det er spændende at køre over for rødt lys

Vi ser her at et eksempel som (51) indgår i samme overordnede sprogbehandlingsgruppe som *hv-*udbruddet ovenfor (35), nemlig den mest subjektive slags repræsentativ - **emotiven**, og (37) ville i lighed med tidligere eksempler kunne parafraseres således:

52. jeg synes det var forfærdelig uheldigt og i modsætning til hvad jeg havde forventet

Alle eksemplerne fra Davidsen-Nielsens artikel har således dette fællestræk: de er subjektive og for en dels vedkommende emotiver.

Ovenfor skrev jeg at Davidsen-Nielsens eksempler dækkede en del af de typiske varianter, men at der var nogle karakteristiske varianter derudover. Her præsenteres endnu en type, nemlig subjektive udbrud der har rod i ledsætninger³⁹:

1774-75:

53. at jeg **dog** kunde viise dig, hvor taknemmelig jeg var - hvor høyt jeg elsker dig -
Imidlertid lev vel min sødeste Mama! (Ewald: Levnet, s.61)

1774-75:

54. Gid jeg **dog** engang kunde komme i Selskab med hende, og hun vilde befale mig noget,
sagde mit lille svulmende Hjerte! (Ewald: Levnet, s.74)

1846:

55. Ja, naar han **dog** sendte en Hilsen! (H.C.Andersen: Collin, s.113)

uvis dato:

56. Bare han **dog** ikke er gået vild. (IDD seddelsamling, H.M.Jensen. Brænderup 981)

Det er karakteristisk at disse sætninger formelt har den ordstilling som er blevet udnævnt til at være ledsætningsordstilling. Som Heltoft har argumenteret for, er det misvisende at kalde netop denne type sætninger for ledsætninger når de netop ikke er led i nogen sætning, men i stedet

---

³⁹ Disse er blandt andet blevet kaldt bisætninger uden oversætning (jf. EDG § 84), og hovedsætninger med bisætningsordstilling (jf. Wiwel 1901:§306).

udgør en helsætning i sig selv⁴⁰.

Til vores brug er det nok at konstatere at denne type sætninger forekommer i netop denne form, og at de i sproghandlingshenseende tæller som emotiver. Ligesom alle de tidligere eksempler er de subjektive udbrud der tjener til at afsender lufter sine helt personlige, subjektive ønsker, ideer og forhåbninger. Også ved disse eksempler kan man lave parafraser som ekspliciterer det subjektive (*jeg*) og det leksikalsk-semantiske adversative indhold (*i modsætning til*):

57. **jeg ønsker** at jeg kunne vise dig - i modsætning til hvad jeg faktisk har mulighed for - hvor taknemmelig jeg var
58. **jeg ønsker** at jeg engang kunne komme i selskab med hende - i modsætning til hvad jeg faktisk har mulighed for
59. **jeg ønsker** at han sendte en hilsen - i modsætning til hvad han faktisk gør
60. **jeg håber** at han ikke er gået vild - i modsætning til hvad jeg faktisk tror/er bange for

Man kan nu overveje hvordan det kohæsive *dog* vi så i begyndelsen af denne gennemgang er blevet til det *dog* som er med til at angive subjektivitet. Indtil videre har vi kun set på netop disse to varianter: det strengt kohæsive *dog* som sammenkæder tekstsekvenser på objektivt niveau, og det ikke-kohæsive *dog* som forekommer i forskellige typer ytringer der alle fungerer som subjektive sproghandlinger. Vi skal nu se på en række eksempler der ser ud til at udgøre det (historiske og ontologiske) mellemtrin mellem de to slags *dog*:

1722:

61. GILBERT. Hør I vel, Karle! seer nu vel til, at alting er curiøsk til Doctorerne kommer. Apotheke skal visiteres i Eftermiddag. Jeg meener **dog**, at, naar Gyldenvandet og Aqvaviterne ere gode, saa spør de ikke meget efter andet. (Holberg: Mester Gert

---

⁴⁰ Det er blandt andet eksempler som disse der har ledt ham til at skelne mellem principperne for ledsætninger og helsætninger på den ene side og to forskellige topologiske principper på den anden side, og til at hævde at disse to områder (hel- og ledsætningsproblematikken vs. de topologiske modeller) bør udforskes hver for sig på hver deres egne præmisser. En af konklusionerne er at dansk ikke har et 'ledsætningsskema' og et 'helsætningsskema', men at de to forskellige skemaer i stedet er forskellige måder at kode realitetsværdi og illokutionær værdi på. Se også gennemgangen i kapitlet om topologi.

Westphaler, s.275)

1722:

62. LEONORA. Hvad vil det sige: Kreds-Dag?
GERT. Det er mig kiært Mammeselle, at hun spør mig derom ---
LEONORA. Jeg vil **dog** ikke bemøye ham med at fortælle det denne gang.
GERT. Thi jeg veed saa vel Beskeed derom, som nogen her udi Byen.
LEONORA. Jeg tviler ikke derpaa. Men jeg ønsker **dog**, at det maa blive til en anden gang. (Holberg: Mester Gert Westphaler, s.281)

1722:

63. LEONARD. Ach Ach! jeg havde kunnet forekomme all denne Fortræd. Det vinder man ved Blufærdighed. Havde jeg kun dristig begieret hende, den første Tid jeg følede Kierlighed, saa havde hun nu været i mine Hænder. Jeg troer **dog** aldrig, at hun selv kand give sit Hierte til saadan Karl. Hvad hun gjør, det gjør hun for at føye sin Far. (Holberg: Mester Gert Westphaler, s.295)

1722:

64. LEONARD. Allerkiæreste Jomfrue! hendes Pige letter mit Sind, i det hun siger mig, at Jomfruen har faaet Afskye for Mester Gert.
LEONORA. Det er sandt min kiære Monsieur Leonard! men jeg har en haard Far at trækkes med.
LEONARD. Men min hierte Jomfrue! jeg haaber **dog**, at, naar hun holder Stand, hendes Far ikke tvinger hende med Magt. (Holberg: Mester Gert Westphaler, s.297)

1722:

65. GERT. I veed, Hr. Notarius, at jeg læser curieuse Bøger iblandt, og at jeg gierne vil lade høre i Selskabe, hvad jeg har læset. Jeg er nogle gange her udi Huset ved Anledning forfaldet udi saadanne Materier, da jeg dog alleene burde tale om Kierlighed. Jeg vil **dog** haabe, at jeg skal skikke mig bedre denne gang. (Holberg: Mester Gert Westphaler, s.298)

1774-75:

66. Endskjønt jeg virkelig ikke troer, at den eneste Grund hertil, skulde have bestaaet deri; at de værste Følger af mine Foretagender var forekommet mig taaleligere, end den Tilstaaelse at have feylet; saa vil jeg **dog**, da det synes rimeligt, lade det staae uafgjort, indtil Fortsættelsen af denne Historie har udvikket min sande GemytsBeskaffenhed noget tydeligere (Ewald: Levnet, s.12)

1774-75:

67. Endelig faldt mine Øyne ned paa en Aabning, som var imellem Trappetrinene; og herigjennem opdagede jeg Halsene af nogle Flasker - Er det Viin, tænkte jeg -- og det er det vel --- Jeg maae **dog** see -- Den Nysgjerrighed var ikke uden al Hensigt - Hille mænd! -- fire, sex, otte, ti! Hvor mange skjønne Flasker! (Ewald: Levnet, s.37)

1774-75:

68. endskjønt jeg sandt at sige, ikke kan lide Dem, ønsker jeg Dem **dog** oprigtigt alt vel (Ewald: Levnet, s.61)

1784:

69. men hvor ubehageligt det end er mig at see forud, at jeg ikke kan opvække andre end Menneske Vennen krænkende Følelser hos Dem, saa vil jeg **dog** gjøre det, siden De har forlangt det. (Biehl, s.1)

1784:

70. Uagtet Hoffet den Tiid havde mange og store Skiønheder, saa syntes de **dog** ikke at gjøre noget synderligt Indtryk hos ham, i hvor vel at de kappedes indbyrdes derom (Biehl, s.15)

1784:

71. Han tog vel meget mild imod ham, men Reverdil syntes **dog** at mærke nogen Forandring, og enten benyttede nogen sig af denne Lunkenhed til at faae ham bort, eller og Kongen faldt selv paa at skille sig ved ham (Biehl, s.32)

I alle disse eksempler står *dog* på SA, det kunne have stået på F, for det virker i hvert eneste tilfælde som bindemiddel mellem to tekstsekvenser - det er med andre ord **interpropositionelt**, men derudover er der det fælles træk at de aktuelle sætninger indeholder verber der udtrykker afsenders subjektive ønsker, håb, vilje, tro, meninger, formodninger osv. Derved bliver *dog* let associeret med subjektivitet i det hele taget og det kan da efter en tid indgå i (i forvejen) subjektive ytringstyper som *hv*-udbrud, vurderinger der er oplevelsesudsagn, *bare*-, *at*- og *gid*-sætninger etc. Det kommer derved til at fungere som en eksplicitering af ytringens illokutionære værdi, eller sagt med andre ord - efter et stykke tid kan *dog* bruges som **neustisk** angivelse idet det adresserer ytringens illokutionære værdi (jf. også de ekspliciterende angivelser i parafraaserne). I den henseende ligner det det neustiske *ellers*.

Endnu en variant ser vi i *hv*-spørgsmål:

1618:

72. Oc der hannem bleff neytet hielp aff dennem alle, kom hand i sit Hus igen bedrøffuet, oc laa paa sin Seng om Natten vogendis aff vaande, oc hørde en Tyff i sit Hus; Oc Tenckte, huad kand **dog** denne Tyff stiele, naar her er dog intet vdi mit Hus, vden lidet Meel, huor aff du skulde i morgen bage Brød for din Hunger. (Hoffsprog, s.18,24-28)

1774-75:

73. "Men hvad vil der **dog** blive af os til Slutningen, min kjære Johannes? -" sagde min Broder (Ewald: Levnet, s.9)

1774-75:

74. Hvorfor er jeg **dog** ikke en Physiolog, eller i det mindste en Oinokoilolog, at jeg kunde udvikle alle de skjønne Ting, jeg nu har skrevet, noget Kunstforstandigere? (Ewald: Levnet, 44)

1995:

75. Forklaringsproblemet er overladt til sidemanden, der perplekst må forklare hvordan hans bog **dog** er blevet så ødelagt. (BEAN: DSA1)⁴¹

1999:

76. Hvorfor køber du **dog** ikke en regnfrakke? (Kollega, sommer 1999)

Alle disse spørgsmål har de almindelige karakteristika for *hv*-spørgsmål. De er opbygget med et initialt trykstærkt *hv*-ord, efterfulgt af det finitte verbum, subjekt, sætningsadverbialer og resten af prædiketet i nævnte rækkefølge. *Hv*-ordet knytter en præsupposition til sig, nemlig at der *er noget at stjæle*; at der *vil blive noget af os*; at jeg *ikke er fysiolog*; at hans bog *er blevet ødelagt*; at modtager *ikke køber en regnfrakke*. I disse henseender gælder de som rigtige *hv*-spørgsmål som afkræver modtager et svar. Men *dog* fungerer her ikke kohæsivt, det fungerer som afsenders subjektive tilkendegivelse om sagen. I (74)-(76) fremgår dette for eksempel ret tydeligt - det afsender siger er noget i retning af:

77. **jeg synes** at det ville være belejligt at være fysiolog - i modsætning til hvad jeg faktisk er
78. **jeg synes** at din bog er blevet ødelagt - i modsætning til hvad jeg havde forventet
79. **jeg synes** du skal købe en regnfrakke - i modsætning til hvad du faktisk gør

Ved (72) og (73) er det sværere at lave en passende parafrase, og spørgsmålet er om eksemplerne i virkeligheden ikke ligger nærmere et *hv*-udbrud end et *hv*-spørgsmål. I sådanne eksempler ser vi hvordan grænsen mellem disse to sætningstyper er ganske smal.

---

⁴¹ Spørgsmålet er her gengivet i indirekte tale. Bibliotekarens replik kan rekonstrueres som *hvordan er din bog dog blevet så ødelagt?*

Ligesom ved *hv*-spørgsmålene gælder mange interrogativsætninger som rigtige spørgsmål. Dog af en sådan karakter at de (som vi allerede har set det ved (36)) tillægges en særlig subjektiv *valeur* ved tilføjelsen af *dog*. Det ser vi i de to første eksempler (80) og (81) nedenfor. De næste eksempler er af en sådan karakter at det subjektive bliver altdominerende, og disse sætninger må betragtes som subjektive udbrud og emotive sproghandlinger:

1973:

80. Informant: - konen blev så ked af at jeg rejste, så hun græd. Hvergang så spurgte hun mig, kan jeg **dog** ikke få dig til at blive. (IDD: Kundby sogn)

1774-75:

81. Men var det ikke **dog** bedre, om vi skrev hjem til vore Forældre? (Ewald: Levnet, s.9)

1774-75:

82. Og nu min kjæreste, min arme Broder - Nu maaskee du allerede er paa Veyen til de Ulyksaligheder, som jeg har undflyet - Havde du **dog** fulgt mig! (Ewald: Levnet, s.63)

1774-75:

83. Hvor brænder ikke mit Hjerte efter den Tid, da du kan see af Aviserne, hvorfor jeg gik, at du tildeels var Skyld deri, og at jeg ikke er dig uværdig! - Vidste du **dog**, at Hoved-Formaalet af mit Foretagende, var at fortjene dig! - Var du **dog** Vidne til enhver af mine Handlinger! (Ewald: Levnet, s.66)

Vi ser således også her hvordan grænsen mellem sætnings- og sproghandlingstyper er flydende.

Det samme gælder for imperative sætninger:

1618:

84. Dronningen sagde til Kongen: Herre, huad haffue disse Troløsse mænd sagt, at de haffue dig saaledis bedrøffuet met deris Spaadoms ord? Sijg mig **dog** Sandhed om din Bedrøffuelsis Aarsag (Hoffsprog, s.206,17-20)

1722:

85. GILBERT. Hør, Madam! tag sig da dette ikke saa nær. Hvad vil det sige, om jer Søn ikke faaer min Datter? han kand jo altid gjøre ligesaa got Parti.
GUNILD. Ach Hr. Apotheker! gjør mig **dog** den Tieneste at have Taalmodighed end engang for at undgaae Folkes Snak. Troe mig, han skal ikke blive fixeret oftere. (Holberg: Mester Gert Westphaler, s.285)

1722:

86. GUNILD *gir ham et par Ørefigen igjen*. See! der har du et par af de Geistlige og

Høylærde efter Cølns Vegt. Vil du nu holde din Mund?

GERT. Ach Mutter! vær **dog** ikke saa vred paa mig. Still Apothekeren end engang tilfreds. Jeg skal, min Troe, ikke opholde Jomfruen oftere med Snak, og gaae uden om, men strax lige til, saa at hun skal være fornøyet med mig. (Holberg: Mester Gert Westphaler, s.286)

1774-75:

87. Men jeg maae ruste mig ud med meer Luune, førend jeg kan skrive herom -- laan mig **dog** et glimt af den Aand, min Yorik, som lærte dig at flye for Døden, til Breddene af Garonne! (Ewald: Levnet, s.72-73)

Disse er regulære imperativer, men med en subjektiv valeur som understreger det appellerende snarere end det befalende:

88. jeg beder dig sige mig sandhed - i modsætning til hvad du gør
89. jeg beder dig gøre mig den tjeneste - i modsætning til hvad jeg har krav på
90. jeg beder dig ikke være så vred på mig - i modsætning til hvad du faktisk er
91. jeg beder (dig) låne mig et glimt af ånden - i modsætning til hvordan det faktisk er

Som vi ser af ovenstående gennemgang, er overgangen mellem de forskellige sproghandlingstyper i visse tilfælde flydende, og en af de faktorer som er med til at understøtte en subjektiv (og ofte emotiv) tolkning er brugen af *dog*. Ordet er i mange tilfælde dog ikke i sig selv en SKABER af emotiver. *Hv*-udbrud er for eksempel emotive uanset om de indeholder et *dog* eller ej. Det *dog* i disse tilfælde gør, er at **adressere** og **eksplicitere** den subjektive valeur et givet udtryk indeholder. Derved kommer det også til at berøre ytringens neustik, og det fungerer derved - som vi tidligere har set det ved *altså* og *ellers* - som sproghandlingsangivende, dvs. som en **neustisk eksplicitering**.

Som det fremgår af eksemplerne, kan denne brug spores så langt tilbage som 1618 (jf. (72), (84)). Den givne kilde er dog ikke forfattet på dansk⁴², det er derimod Køge Huskors.

---

⁴² En meget gammel og meget udbredt samling af belærende fortællinger som fortaltes og læstes i Europa (blandt andet) op gennem middelalderen og renæssancen. Denne danske version er oversat fra et tysk forlæg fra ca. 1480 "Das Buch der Beispiele der alten Weisen"/"Das Buch der Weisheit".

Køge Huskors er en beretning om den ugudelige besættelse af Hans Bartskærs hus i Køge i årene ca. 1608-1615 som førte til at en række kvinder i 1612-13 blev brændt som hekse. Hans Bartskærs kone, Anna, skrev for eftertiden en beretning om alle de enkelte begivenheder der samlet blev kendt som "Køge Huskors", et skrift som blev meget populært i samtiden og som blev skrevet af flere gange til videre mangfoldiggørelse. Sproget er særdeles talesprogspræget, og undervejs finder man en del eksempler på dækket direkte tale og andre måder at gengive replikker eller dialogstykker på. Således følgende passage:

1674-1700:

92. Den tid vi komme ned med hende, gik jeg ind til hendis fader oc gaff ham det tilkiende. Hvoraf hand bleff meget bedrøffvet. Oc derforuden haffde hand ganget udi tre uger meget selsom oc underlig, oc ingen vilde hand lade vide hvad hannem skadde. Dog bleff det dag fra dag værre med hannem: ja det bleff saa fælt i det gandske huus, som tilforn ikke haffde været.

Saa bad jeg hannem, hand **dog** for Guds skyld ville sige mig hvad hannem skadde, og hvor det var med hannem? i det samme seynede hand ned paa benken som hand sad oc besvimed. (Køge Huskors, s.119)

Hos Johan Brunsmann selv (udgiver af Køge Huskors 1674-1700) finder vi en lignende replik lagt i munden på en borger i Hamburg:

1674-1700:

93. I Det Aar 1683. i hvilket jeg dette [dvs. den trykte udg. af Huskorset, ESJ] sammen skreff, hende sig i Hamburg udi Martii Maaned, at der udi den part aff Byen som kaldis Nystad, en Pige ved tretten Aar kaldet Kathrine Grambek er aff Satan beset, efter at hun var slagen oc vederstyggelig bandet aff gadefeyeren Kasten Mark. Hvoroffver en Borgere i Byen Albert Eder, som saae sin ynk paa hende, saare bleff beveget, gik til en hans Medborgere ved navn Jørgen Frese, hvilken hand hafde hørt at være en Gudelig Mand der førde et Exemplarisk leffnet, oc haffde engang i Mekelnburg tilforn uddrefven Dieffvelen aff en beset, oc med grædende Taare bad hannem hand vilde for Guds skyld **dog** gaa med hannem did hen, oc hielpe dette Barn som hand tilforn haffde gjort ved andre. (Køge Huskors, s.195)

Disse replikker skal selvfølgelig filtreres: Anna Hans Bartskær gengiver hvad hun husker af et replikskifte længe efter dette replikskifte har fundet sted, og dette bliver siden udgivet af Johan Brunsmann, vistnok efter en afskrift (jf. indl. til Køge Huskors v/Bæksted, s.28). I det næste eksempel gengiver Johan Brunsmann i år 1700 noget som han har hørt fortalt fra et replikskifte i Hamborg i 1683 - og man må gå ud fra at den hamborgske borger har talt tysk! Selvom disse

replikker skal ses igennem flere filtre, kan der dog ingen tvivl være om at *dog* brugt som subjektive afsenderkommentar forekommer i 1600-tallet.

Som ved tidligere afsnit ser vi at *dog* forekommer i flere forskellige varianter:

1) Det første *dog* er det interpropositionelle, kohæsive *dog*, der har en mere konkret, objektiv betydning. Dette *dog* forekommer ofte i sætningskomplekser som udtrykker betingelse og indrømmelse, men det er ikke i sig selv koncessivt, det er adversativt. Når det i ældre dansk fungerer konjunktionalt (evt. med *at*), er det koncessivt, men ellers ikke.

2) Det næste *dog* er strengt taget stadigvæk kohæsivt og interpropositionelt. Det er det *dog* vi ser i forbindelse med menings-, ytringsverber ol. Det udtrykker ligesom det første *dog* en objektiv adversativ relation mellem udtalte eller skrevne segmenter, men det forekommer sammen med verber som eksplicit angiver afsenders forhold til ytringens illokutionære værdi og dermed adresserer ytringens neustiske lag. Dette *dog* kan stå på både **F** og **SA**.

3) Tredje trin er at *dog* i sig selv kommer til at blive associeret med subjektivitet og neustik, og det kan da fungere som sproglig eksplicitering af ytringens illokutionære værdi i subjektive sproghandlinger som emotiver. Ordet er ikke mere interpropositionelt, men suprapropositionelt, og dette sproghandlingsangivende *dog* kan kun stå på **SA**.

ALLIGEVEL

Nært beslægtet med *dog* er *alligevel*. Som *dog* har *alligevel* en fortid som indlån fra middelnedertysk, og som *dog* kan ordet i ældre dansk bruges dels adverbielt, dels konjunktionalt. Men mens *dog* havde en forløber i dansk, nemlig *tho(o)*, som lydligt, semantisk, etymologisk og tekststrukturelt lignede det middelnedertyske *doch*, ser det ud som om *alligevel* er kommet ind som rent lån.⁴³

Både *dog* og *ellers* er videre udviklinger af allerede tilstedeværende leksikogrammatiske forekomster i sproget. De supplerer og udkonkurrerer ældre leksikalske enheder, men sådan er situationen tilsyneladende ikke for *alligevel*'s vedkommende. Ordet bliver som sagt indlånt fra middelnedertysk og brugt i konditionale og koncessive sætninger som en understøttelse af det koncessive element, og det sidder som sådan 'løserer' i sproget end både *ellers* og *dog*. Mens det er svært at forestille sig et dansk uden *ellers* og *dog* (og deres forgængere), viser en historisk gennemgang af brugen af *alligevel* at netop dette ord kan undværes og i mange tilfælde bliver undværet.

De første forekomster jeg har læst mig frem til, dukker op i yngre middeldansk. I Mariager legendehåndskrift fra 1488 (Gl. Kgl. Samling 1586,4°) finder man (mindst) to belæg. Begge adverbiale:

1488:

1. Oc æn thogh at iek er een owærdugh oc een vfulkommeligh loffwerman Oc ey er loffwen fagher i syndughe mantz mwndh Thogh skall iek **allighewæll** afflathe hans loff. (Augustini sendebrev, s.336, l.28-32)

1488:

2. J Senis stadh war een aff the beginer i *sancti dominici* ordens penitencia *etcetera* j thet same closther *meth sancta katherina*. æn tok hwn war regelbondhen tha haffdhe jw diæffwelen **alligewæll** swa hardeligh jndenbondhet henne *meth* forbannethe affwindh som hwn haffde till *sanctam katherinam* Swa at hwn gadh ey seeth henne vthen *meth* stoer affwyndh (Katherinæ legende, s.346, l.4-8)

---

⁴³ Det middelnedertyske *allike* (sv. til dansk *helt*) er et adv. dannet til adj. *al* (svarende til dansk *hel*). Jf. Schiller & Lübben 1875. Adv. *allike wol*, svarende til mod.ty. *gleichwohl*, er dog kun sparsomt belagt. Jf. Behaghel 1928:65.

I løbet af 1500- og 1600-tallet dukker *alligevel* op i en del⁴⁴ kilder, iblandt som adverbial (3)-(5), (7)-(13), (15), iblandt som konjunkional (6), (9), (11), (14). Når ordet bruges konjunktionalt sker det primært i forbindelse med *at*:

1515:

3. Er eder dødz time kommen Da kand ieg ingelediss hielpe ether Er han oc icke kommen Da er det forgeffuiss ath iegh skall giffue eder nogen lægedom Thii ati bliffue vel helbrede **alligewel** (Chr. P.: Postil, s.156)

1531:

4. Maa tu vide christelige læsere, att dog oss icke burde att sware til thenne vnderuiisning som ingen stad=festelse oc beuisning haffuer aff then hellige scrifft huilken wij plictige ere alleneste att høre wdi the tingest Gudtz ære oc vor salighed er anrørendis tha wil ieg teg **alligeuel** til vilie oc tiæneste, suare en daare effter sin daarskab att han skal icke lade sig tycke att vere wiiss oc medt sin betackte daarskab tidt eenfoldige hiærthe bedrage, forlede oc foruende fra then rette sandhedt huilkedt høre Gudt AmeN. (En kort forklaring, s.22-23)

1539:

5. Thij hwad er det for en loff? att ij forsee eder/ oc faa saa hug/ oc da lidet/ Men der som ij giøre wel/ oc **ligewel** lide/ att ij da were tollige (Tausen: Postil, XXXIIv)

1554:

6. Den siuende [storm, ESJ] vaare de samme atter igen/ oc end da komme de flere gonge vdi mange Aar/ ind til saa lenge de bleffue tuingde oc stillede af Samuel den dommer oc Prophet/ aff Kong Saul oc aff Kong Daud. Oc i saa maade ophult Gud S. Peders Skib/ ved Dommerne at det sanck icke paa den tid **alligeuel/ at** det vaar i voffue oc fare/ men Fienderne styrte ll ned/ velte om oc bleffue skudne i hul oc suncke til baande i haffued. (Palladius: S. Peders Skib. s.38-39)

1555:

7. De Gamle Vise sige/ Alt løsactigt oc wtro selskaff skalt du fly/ om de end ere aff din egen Slæct oc Venner/ Ære de end Vise oc forstandige/ vocte dig **allige=uel/** for deris listige oc wtro tycke/ rencker oc anslag. (En Rævebog, s.84)

1555:

8. Alt lærer man Vlffuen Pater noster/ han siger **alligeuel** Lam Lam (En Rævebog, s.162)

---

⁴⁴ Om ikke alle. Adskillige skrifter fra reformationskampens dage klarer sig uden. Fx Poul Helgesens svar til Hans Mikkelsen (1527, 85 trykte bogsider) og Malmøberetningen (1531, 76 trykte bogsider). Disse skrifter er stærkt polemiske og fungerer som indlæg i en lidenskabelig debat. De er forfattet på dansk (og er altså ikke oversættelser eller gendigtninger fra andre sprog), og den argumenterende stil åbner rige muligheder for brugen af *alligevel*, men det sker ikke.

1555:

9. Oc end dog at sligt er kommit i en almindelig Seduane/ oc actis icke nu at være werligt/ da er det **alligeuel** wræt/ oc det som haffuer værít wræt i Tusinde Aar/ det er icke bleffuit Ræt i en time/ oc en ond Seduane gør ingen ting god. Det er Argelist oc Skuff naar du set=ter Garn eller Stampe faar Diur vdi Skoffuen/ **alligeuel at** du icke driffuer/ Jager eller Hidzer dem der vdi/ da komme de dog wforuarendis i samme Garn eller Stampe (En Rævebog, s.450)

1555:

10. Aristoteles Bød/ at om end saa vaare/ at man haffde slig Kremmere behoff/ **Alligeuel** skal man dem icke faar Borgere annamme (En Rævebog, s.454)

1575:

11. Iblant den menige Almue/ haffuer Gud ocsaa hafft vden tuil/ mange atspridde oc hemelige vdualde vnder Paffuedomet. Thi endog Gud for Menniskens wtacknemeligheds skyld/ borttager oc skiuler dem Christen Kirckis vduaartis Tegn oc Mercke/ saa kiender hand **alligeuel** oc veed ocsaa at beuare sine/ mit vdi størst Mørckhed/ vdi Babyslons Fengsel/ oc den gloende Oens lue. Elias sørger oc beklager sig aff Nidkierhed for HERren/ at alle Israels børn haffue forlat Guds Pact/ oc hand allene er offuerbleffuen. Men huad suarer Gud hannem: Jeg/ siger Gud/ vil lade offuerbliffue siu tusinde vdi Israel/ som ere alle Knæ/ som icke haffue bøyet sig for Baal/ oc alle Munde/ som icke haffue kysset hannem. **Alligeuel at** Kong Achab haffde fire hundrede falske Propheter/ som hand oc hans Anhengere hørde oc effterfulde/ saa haffde Gud **alligeuel** sine vdualde/ som hørde den ene oc wanseelige Mand Micheam.

Saa ocsaa vdi Jeremia tid/ Ja vdi vor HERRES Jesu Christi Fødsels tid/ der de ypperste Prester/ Scrifftkloge oc Phariseer/ oc andre vildfarende Secter/ siuntis at haffue aldellis forført det gantske Jødeland/ da ll haffde Gud **alligeuel** sin lilde Hiord mit iblant dennem: Simeon/ Anna/ Zacharias/ Elisabeth/ Maria/ Joseph/ oc vden tuil mange andre flere/ som Gud kiende/ dog de vaare skiulte oc foractede for Verden. (Vedel: fortale s.9-10)

1575:

12. Mange hulde det for it daarligt Suar/ dog saadant Abeide som hand vel foruarede/ hialp **alligeuel** hannem i fremtiden/ at fulddriffue sit forsæt/ som wi ville her effter faa at høre. (Vedel: Rørick Slyngebaand s.LV)

1618:

13. Oc dersom ieg det gjorde, huorledis kunde ieg da bliffue met fred oc glæde vdi mit Rige? Thi det er icke euigt; Oc Kunde dog **alligeuel** dø enten i dag eller i morgen (Hoffsprog, s.204,28-31)

1618:

14. Oc **alligeuel** Hun saa Billeronis anvisning, dog tog Hun Kronen oc affstod Purpurklædet, at Kongen skulde icke formercke, at Billero met sine Øyen haffde hende anvijst. (Hoffsprog, s.211,28-30)

1661:

15. Nu til Beslutning beder jeg, at om noget her enten i Stiil eller Riim siunis dennem, som af ret Skalder-art oc Øfvelse herofver ville *Criticere*, U-ret oc forseet, det i beste Meening maatte optagis, eftersom min S. Fader dette Verk vel ellers med større fliid hafde udarbeided, dersom Gud icke hannem ved den timelige Død saa snart hafde bortkaldet, oc jeg dog **alligevel** nu den S. Mands Skaldre-verk fra hans første Udkastning maae føre til Liuset (DIAKRON: Anders Arrebo: Hexaëmeron. Fortale ved Anders Arrebos søn: Christen Andersen Arøbo. Dateret, Nebbelund, 4/9-1661. s.15)

Fælles for de indtil nu nævnte kilder er at *alligevel* ikke ligger fast som enten adverbial eller konjunkional, og fælles for eksemplerne ovenfor er desuden at *alligevel* stort set altid optræder sammen med en eller anden form for koncessivitet/konditionalitet. Enten i form af en leksikalsk størrelse, især *dog* (eller *end*, *endskønt*, *skønt*, *om - end*, *omskønt*, *omendskønt*, *enddog* o.l.) (jf. fx (1), (2), (4), (5), (7)-(15)), eller i form af en syntaktisk konstruktion som den spørgeformede konditionalsætning i (7).

Begge disse forhold er dog under forandring.

Fra slutningen af 1600-tallet finder man Johan Brunsmands udgivelse af Køge Huskors (se omtale af denne kilde i gennemgangen af *dog*). Denne kilde er trykt i 1674 (og flere gange senere, sidste gang i 1700). I dette skrift, som udgør 153 bogsider, bruges *alligevel* i alt 24 gange og de 23 gange som konjunkional! Nogle gange med *at*, andre gange uden. Her gives først eksemplet med adverbialt *alligevel*, og derefter et udpluk af den konjunktionale brug:

1674-1700:

16. Enddog jeg er en løgnactig aand, saa maa jeg **alligevel** undertiden sige sanden: thi den store mand tvinger mig der til. (Køge Huskors, s.125)

1674-1700:

17. IBlant historier ere somme skiemtsomme, somme alvorlige. Blant de alvorlige, ere nogle melankoliske, oc **alligevel** de ere gafnlige oc nyttige at læse, falde de dog for samme sags skyld nogle ubehagelige, helst dennem der sette kun deris facit paa dette lifff, oc tenke lit paa en god samvittighed, oc at de engang med glæde denne verden kunde forlade. (Køge Huskors, s.93)

1674-1700:

18. Effter saadant raad, holt hand kun daglige an med forbøn for det arme menneske, oc lod stedse føre hende til kirken naar hand prædikkede. Oc **alligevel** den onde under prædken foraarsagede megen urolighed, gjorde oc ofte en svar anskrig oc allarm ja oc løgtede Præsten, fornemligen naar Christi naffn bleff nefnet. Saa bleff dog samme menneske omsider befriet, oc effterat hun var kommen til rette igien, tiente siden lenge i Frankfurt.

(Køge Huskors, s.159)

1674-1700:

19. Undertiden fik hun oc det tilfald, at **alligevel** hun nok kunde gjøre forskiel paa mennisker oc qveg, kiende hun dog ingen ret; oc sagde hun trode vel hendis fader var hendis fader oc moder moder; men hun kunde ikke ret see det, oc at der var noget for hendis øyen som det forhindrede. (Køge Huskors, s.162)

1674-1700:

20. Og **alligevel**, at Satan, nock kand undertiden, hafve en Finger med i Saadet, som mand siger, oc hielpe noget der til, saa er det dog icke strax en Besættelse. (Køge Huskors, s.218)

1674-1700:

21. Og ere ogsaa, saadanne mig i mit Embede forekommen, som jeg i denne Sag, har befunden icke at være, som de self eller andre, om dennem foregafve. Blant hvilcke var et Menniske i Børne-Huset, ved Nafn Rasmus Odder Aar 1680, som baade gaf sig self ud, for at være besat, og blef af mange holdt derfor, **alligevel at** der var intet om, som og Sagen self omsider gaf tilkiende. (Køge Huskors, s.219)

1674-1700:

22. 15. Saaledis digter og lyfver hand, om Voldborg Bøckers, at hun har bekiendt, hun kunde døve Ilden, for hun var et Søndags Barn, **alligevel at** Historien, siger sligt icke om Volborg Bøckers, men om Mette Navnes, som icke kommer Hans Kræmmers Huus-Kaarsis Historie ved, og er ickun, i den videre Forklaring indført, som ll noget der ogsaa angick Troid-Folkis Handel i Kiøge. Iligemaade digter og lyfver hand, at Mette Banghors i Historien, har fri erklæret Johanne Thomessis, eller erklæret hende for aldelis uskyldig: **alligevel at** der i Historien kun meldis, at hun sagde, Johanne Thomessis var ligesaa uskyldig, som hun self var (Køge Huskors, s.227-8)

1674-1700:

23. Thi **alligevel at** saadanne Mirakler, Vunder og Jer-Tegn, som skeede ved Apostlene, ere efter Apostlenis Død almindeligen blefven borte [...]. Saa ll kand mand dog icke necte, at der jo og efter Apostlernis Tider nogle Vunder, Jertegn og Mirakler, og dislige overnaturlige Hændelser, undertiden hændt og skeed er (Køge Huskors, s.232-3)

Og andre kilder. Bemærk at Schulz KLASSIFICERER *alligevel (at)* som konjunkional, men BRUGER *alligevel* adverbialt:

1722:

24. NILLE. Jeg troer neppe, at der er saadan doven Slyngel i det heele Herret, som min Mand; jeg kand neppe faae ham vaagen, naar jeg trækker ham efter Haaret af Sengen. I Dag veed nu den Slyngel, at det er Torv-Dag, og dog **alligevel** ligger og sover saa længe. (Holberg: Jeppe paa Bierget, s.217)

1722:

25. MESTER GERT *alleene*. Nu staaer det paa, Mester Gert, om du kand gjøre Prøve, eller blive en Slyngel all din Livs Tid. Jeg veed, at jeg jo sagte kand holde mig fra at snakke om lærde Sager en Times Tid.

Knytter Næven mod sin Mund.

Hør, Monsieur Mund! Du skal faae en Verdsens Ulykke, ll hvis du taler andet end kortelig om Kierlighed i Aften. Naar jeg betænker dette **alligevel**, saa er det forskrækkeligt, at een skal blive hadet alleene fordi man fører lærde Discourser. (Holberg: Mester Gert Westphaler, s.297-8)

1724:

26. Saa meget kunde den sige/ som vilde være der imod/ at i Begyndelsen var det ikke saa/ da hverken (v eller j) var til i Dansken; og dog **alligevel** vidste man at finde sig i de Ords Læsning (Schulz, s.21 l.18-21)

1724:

27. Det første slags kaldes Conjunctioner: at/ endskiønt/ om endskiønt/ **alligevel at/** og/ eller etc. (Schulz, s.99 l.1-2)

1724:

28. Dog kand Stammbogstavet her lades ude/ og Lyden **alligevel** være den samme. (Schulz, s.137 l.1-3)

Efter denne overdådighed af *alligevel*'er går brugen af ordet tilsyneladende af mode et stykke tid - i hvert fald i skriftsproget. Adskillige af mine kilder fra midten af 1700-tallet gør stort set ikke brug af *alligevel*. Ved ihærdig eftersøgning finder man enkelte eksempler, som disse efterfølgende:

1746:

29. Tael til Israels børn, og siig: naar nogen er ureen over et liig, eller paa lang reyse hos eder, eller hos eders efterkommere, den skal **alligevel** holde HERRen paaske. (4.mos.9,10)

1746:

30. Dog **alligevel** troede mange og af de øverste paa ham; men for Pharisæernes skyld bekiendte de det ikke, at de skulde ikke blive udelukte af synagogen. (Joh.12,42)

1760:

31. Paa Havnens Nordre=Side, gik Vandet langt længere op, ja lige indtil S. Nicolai Kirke, som blev bygget paa Bol=Verk, saa at de adskillige smaae Gader, som ligge Sønden for Kirken, ere anlagte paa en opfyldt Grund. Dog **alligevel** var det ikke Havnen selv, men nogle smaae Arme og Canaler deraf, som trængde sig ind i den nedrige Grund, og gjorde trende smaa Holme eller Øer. (Erich Pontoppidan, s.34)

Men i øvrigt forekommer ordet slet ikke i en lang række kilder: Høysgaard (1743a), Høysgaard (1743b), Høysgaard (1747)⁴⁵, Holberg (1750), Biehl (1784-85) og Ewald (1804) klarer sig helt uden. Man kan overveje hvorfor det er sådan, og en mulig forklaring kan være at *alligevel* i en periode på 100-150 år har været anset for at være talesprogligt, måske endda lavstatus. Høysgaard omtaler ordet (jf. noten s. 134) uden selv at bruge det, og har i øvrigt ingen kommentarer til dets brug i stil og genre. Molbech skriver i sin ordbog fra 1833 at *alligevel* bruges "i dagl. Tale, hvor ogsaa **dog** sættes foran".

I Holbergs epistler fra 1750 bruges ordet som sagt ikke, men som vist ovenfor bruger han ordet to gange i 1722, men da indgår det i en replik i to forskellige komedier. Nille beskrives som en rappenskralde som nok tør lade munden løbe, og det konstituerende træk ved Gert Westphaler er netop hans manglende evne til at vurdere sine egne talegaver - han udviser ingen kritisk sans i forhold til sin egen tale, og det koster ham blandt andet et giftermål.

Senere - et stykke ind i 1800-tallet - dukker ordet dog op igen i de skriftlige kilder, og nu har sprogbrugen lagt sig fast på at *alligevel* er et adverbial, og dette adverbial kan stå både forrest (på F) og inde i sætningen (på SA). De samme topologiske placeringsmuligheder gjorde sig i øvrigt gældende også for de ældre forekomster ovenfor (jf. fx. (1)-(5), (7)-(13), (15) etc.).

1850:

32. jeg sover og drømmer! mærkværdigt er det **alligevel**, hvor man dog kan drømme naturligt og selv vide, at det kun er en Drøm. (H.C.Andersen: Lykkens Kalosker s.197)

1889:

33. Her er en Kumme som en middelstor Skylle-Skaal med Hane over og Afløb i Bunden; men man kan ikke faa Næsen i den for Hanen, og saa er der en Hylde over, som man dunder Hovedet imod, naar man **alligevel** prøver at dyppe sig. (Hørup i Breve og Digte. s.206)

1889:

---

⁴⁵ I Høysgaards accentuerede grammatik fra 1747 omtales *alligevel* ved to lejligheder. Første gang bruges ordet i 2 sætningseksempler i kapitlet "Imperfectum" *Lad være jeg elskede ham (enten nu eller siden) saa troede han det alligevel ikke; Endskjønt jeg (tilforn) elskede ham, troede han det alligevel ikke* (Høysgaard 1747:335,19 og 23). Anden gang indgår det i en semantisk klassificering af konjunktionerne, og her placeres det blandt de **adversative** konjunktioner (ikke fx de **koncessive**) (Høysgaard 1747:365,1).

34. Jeg faar netop nu Bekræftelse paa, hvad jeg allerede igaar hørte ad en Omvej, at Svend er haardt syg. Den stakkels Dreng er samlet op paa Gaden i et Anfald af Sindsforvirring og bragt paa Hospitalet. Du véd, hvor underlig indesluttet han har været og ikke til at komme nær. Maaske er det kun et forbigaaende Udbrud af en fantastisk Overanspændelse i en vanskelig Udviklingsperiode, men hvad véd jeg. Rimeligvis har min Nærværelse **alligevel** været et Holdepunkt for ham, som nu er bristet ved disse usle og fjantede Fængselsløjer. (Hørup i Breve og Digte. s.216)

1889:

35. Livet hører ikke efter dem, det gaar sin stærke Vej, holder nogle oppe og slaar andre ned. Men det synes dog saa rimeligt, at Livet er paa vor Side. Han er jo ung og ellers stærk, hvorfor skulde vi ikke faa ham sund tilbage? **Alligevel** er det umuligt at være frimodig. (Hørup i Breve og Digte. s.218)

1889:

36. Jeg bliver nu ved Loven og Vedtægten, som er ét om Ugen og ikke andet, end hvad ogsaa andre kan læse uden at blive klogere, end de har Forstand til. Du maa saa - Eva som Du er - vende din Ske i Æblegrøden saa tidt, Du ikke kan lade være. **Alligevel** havde du vel faaet Din Vilje midt i Ugen, dersom ikke dette andet var kommet til og havde gjort det forbi med Skrivelysten og gjort det altsammen saa kummerligt og trist. (Hørup i Breve og Digte. s.218)

1889:

37. Selv om Du ikke er der, er den gamle "Skrue" **alligevel** en anden, siden Du har været der, mere beboet og selskabelig (Hørup i Breve og Digte. s.219)

1908:

38. Selv hvis det var sikkert, at I ikke naaer til at se Eders Ønsker opfyldte, selv hvis det stod fast, at I ikke kom til at opleve Sejr for Eders Grundsætninger, saa arbejd **alligevel!** (Brandes: Tale til Dr. Barth, s.484)

1919:

39. Den nye Tid ligner den virkelig letsindige Optimist, som ustandselig sætter sig store Maal og aldrig gennemfører dem, men som **alligevel** dristigt tror paa sin sidste Plan, fordi han aldrig vender sig tilbage (PH: Kulturkritik 1, s.16)

I denne senere periode efter de sparsomme forekomster fra cirka 1745-1850 kan man i øvrigt også iagttage at *alligevel* ikke i lige så høj grad er afhængig af andre koncessive (eller konditionale) angivelser, men nu kan fungere som (næsten) eneste udtryk for koncessivitet.

Lad os nu se på *alligevel*'s forskellige distributionelle muligheder. Ligesom *ellers* og *dog* har *alligevel* forskellige varianter som ligger inden for et spektrum der dækker over **objektive, interpropositionelle, kohæsive** forekomster i den ene ende og **subjektive, suprapropositio-**

nelle, ikke-kohæsive forekomster i den anden ende.

Den mest objektive betydning *alligevel* kan have, er den kohæsive, interpropositionelle, tekstkonstituerende som man ser i de følgende eksempler:

1995:

40. så er hikken vist nok gået over men jeg synes **alligevel** han hikkede 'en gang mere der bagefter ☺ (BEAN: DMB8)

1981:

41. Interviewer: Men hvad så når det var sne og og regn, hvad lavede I så?
Informant: Jah, så måtte vi arbejde i skoven **alligevel** jo. (IDD: Ørslev sogn)

1981:

42. Interviewer: Men da du var elleve år så var du altså færdig med skolen.
Informant: Nej, nej, der gik jeg i skole hver anden dag.
Interviewer: Men du var **alligevel** fæstet.
Informant: Ja ja, jeg var fæstet for et halvt år. (IDD: Ørslev sogn)

1980:

43. Informant: Men sådan gik det med liv og sjov og humør, ikke sandt. Og der blev bestilt noget dengang **alligevel**. Det skal jeg love for der gjorde. (IDD: Lynge sogn)

1986:

44. Informant: Jeg sagde også, jeg vil itte have bogen. Jeg læser itte i den, men de sender den **alligevel**. Det må de selv om. (IDD: Veterslev sogn)

I disse eksempler fungerer *alligevel* som kohæsivt element mellem tekstsekvenser og angiver den semantiske relation i mellem dem. Ved brugen af *alligevel* bliver man ledt på sporet af at noget tidligere i teksten (for eksempel en sætning eller en del af en sætning) står i modsætning til det der ytres i selve *alligevel*'s egen sætning. I alle tilfældene kan de aktuelle tekstsekvenser sættes sammen og omskrives så den første tekstsekvens udgør en koncessiv ledsætning indledt af *selvom*:

45. selvom hikken vist nok er gået over, synes jeg alligevel han hikkede en gang til
46. selvom det var sne og regn, måtte vi arbejde i skoven alligevel

- 47. selvom jeg gik i skole hver anden dag, var jeg fæstet alligevel
- 48. selvom der var liv og sjov og humør, blev der bestilt noget alligevel
- 49. selvom jeg sagde at jeg ikke vil have bogen, sender de den alligevel

Alligevel indgår altså i koncessive konstruktioner som det element der fremhæver at indholdet af sætningens er overraskende eller uventet i forhold til den præmis som sættes op i den første sætning (her i de omskrevne sætninger i den koncessive ledsætning). *Alligevel* angiver således at der ville være grund til at tro at indholdet af *selvom*-sætningen og indholdet af *alligevel*-sætningen var uforeneligt, men at denne formodede uforenelighed viser sig ikke at gælde.

I eksemplerne ovenfor står *alligevel* på enten **SA** eller **TSA**. I de fleste tilfælde ville ordet også have kunnet stå på **F**.

En ganske anden konstruktionstype finder man i følgende eksempel:

1964:

- 50. hun [kokekonen, ESJ] har fået sin løn. Og desuden fik hun resten af tarteletterne - de er **alligevel** ikke go'e i morgen - og så al ribsgeleén - vi kan **alligevel** ikke servere den, når faconen er gået af den (Soya. Familien Danmark, 1964, s.8. citeret efter Aage Hansen 1967:271)

Her modstilles indholdet i de to *alligevel*-sætninger ikke med noget propositionelt i tidligere tekstsekvenser (*hun fik resten af tarteletterne ... og så al ribsgeleén*). Det adversative eller koncessive ligger her ikke i selve teksten, men i hvad afsender forestiller sig om modtagers mulige reaktion på den refererede handling *at give kokekonen madresterne*. Afsenders formodning om modtagers mulige reaktion kan formuleres som følger:

- 51. **Selvom** du kunne mene at det var unødigt fråds at give kokekonen madresterne, så lider vi ikke tab, for vi ville ikke kunne tjene på dem **alligevel**. (Tarteletterne er ikke go'e i morgen, og ribsgeleén kan vi ikke servere, når faconen er gået af den).

Den adversative relation som kan bestå mellem de forskellige tekstsekvenser, kan således bruges til at angive relationen mellem afsender og modtager, og det som afsender forestiller sig modtager kunne mene. Derved holder *alligevel*-sætninger op med at fungere kohæsivt, men ligesom ved

eksemplerne (65) og (66) i gennemgangen af *ellers* bibeholder *alligevel* sin evne til at sammenknytte. De ytre *alligevel*-sætninger er direkte foranlediget af sætningerne forinden. Vi ser altså at *alligevel* både bibeholder en del af sit 'oprindelige' semantiske indhold idet den koncessive betydning fra den kohæsive variant kan overføres til en slags koncessiv relation mellem afsender og modtager, snarere end mellem tekstsekvenser, desuden bibeholder det sin evne til at signalere sammenknytning mellem tekstdele - omend denne sammenknytning ikke er kohæsiv i gængs forstand. Som noget nyt får ordet i denne anvendelse tillagt en subjektiv bibetydning idet det går ind og adresserer afsenders personlige vurderinger - både af sin egen handling og af modtagers formodede reaktion. Denne variant af *alligevel* kan aldrig stå på F hvilket følgende forsøg viser:

52. *hun [kokekonen, ESJ] har fået sin løn. Og desuden fik hun resten af tarteletterne - **alligevel** er de ikke go'e i morgen - og så al ribsgeleén - **alligevel** kan vi ikke servere den, når faconen er gået af den

Den subjektive brug er altså knyttet til pladsen SA.

En lidt anderledes, men beslægtet konstruktionstype er den som består af en selvstændig helsætning (S1) + en pragmatisk underordnet sætning (S2), denne S2 er ofte - men ikke altid - formet syntaktisk som en ledsætning. S1 er tit udtryk for en regulerende sproghandling og denne sproghandling har en af følgende tre former: deklarativ, interrogativ eller imperativ sætningsform/-ledstilling. S2 - hvori *alligevel* forekommer - er typisk en temporal (*når*) eller en konditional (*når/hvis*) ledsætning, og denne ledsætning kan positionelt befinde sig enten før eller efter S1. Som (55) viser, kan *alligevel*-sætningen dog også formelt udgøre en selvstændig helsætning. Denne type findes desværre ikke belagt i mit materiale, så følgende eksempler er hjemmelavede:

53. Tager du et brød med, når du **alligevel** skal i Brugsen?
54. Hvis du **alligevel** går ned, tager du så ikke skraldespanden med?
55. Du skal **alligevel** tale med hende senere, så kan du jo spørge hende om hun vil med til din fødselsdag.
56. Se efter om der er mere mælk tilbage, når du **alligevel** skriver huskeseddel.

Denne type eksempler ligner eksemplet fra Soya ovenfor. Det er ofte ansigtstruende at ytre regulerende sproghandlinger uanset hvor uskyldige de måtte være, og vi ser hvordan *alligevel*-sætningen fungerer som afsenders gardering i forhold til hvad modtager kunne formodes at indvende - som en slags nedtoner (ligesom ved Soya-eksemplet). I Soya-eksemplet var det en refererende sproghandling som blev retfærdiggjort, i disse eksempler er det en direktiv sproghandling som bliver retfærdiggjort. Som ved Soya-eksemplet ovenfor består den 'adversative' eller 'koncessive' relation således ikke mellem de to sætninger i teksten men mellem afsender og modtager, eller rettere ved afsenders forestilling om modtagers mulige indvending mod at udføre den handling som angives i den direkte sproghandling. Afsenders forestilling om denne hypotetiske indvending kunne for det første eksempels vedkommende se således ud:

57. Selvom du kunne indvende at jeg bad dig om noget meget ubelejligt som at tage et brød med, så er det ikke en meget stor ulempe, fordi du i forvejen/allerede skal i Brugsen

Som ved Soya-eksemplet ovenfor ville det være helt umuligt at placere *alligevel* på **F**, hvilket en omskrivning af (55) viser:

58. **Alligevel** skal du tale med hende senere, så kan du jo spørge hende om hun vil med til din fødselsdag.

Ved en placering af *alligevel* på **F** kan der kun være tale om en objektiv, kohæsiv betydning/funktion som peger bagud i teksten til tidligere tekstsekvenser. Ved en placering på **SA** derimod kan der sagtens være tale om en subjektiv, ikke-kohæsiv betydning/funktion, og denne kan (som eksemplerne viser) orientere sig i forhold til sproghandlinger der ligger både før og efter *alligevel*-sætningen. Denne mobilitet er vist særegen for sætninger med *alligevel*.

Den adversative/koncessive relation som i de mest objektive, konkrete, interpropositionelle, tekstkonstituerende eksempler angiver den "real-logiske sammenhæng i den sproglige fremstilling" (Aa.Hansen 1967:III 265), kan altså ændre sig fra at fungere kohæsivt til at fungere ikke-kohæsivt men dog stadig udvise en evne til at sammenknytte. I processen tillægges en ny betydning som angiver afsenders subjektive evaluering af sagforholdet, situationen, formodede modtagerreaktioner etc. Derved forskydes den objektive betydning, og ikke i første omgang (jf.

(50), (53)-(56)), men i anden omgang droppes også evnen til at sammenknytte. Der er således en variant af *alligevel* som kun er subjektivt vurderende og intet har at gøre med sammenknytning. I det følgende eksempel har *alligevel* tilsyneladende helt sluppet taget i teksten, og det er ikke muligt at finde noget tekstuel (hverken propositionelt eller sproghandlingsmæssigt) som *alligevel* spiller op imod (den lange optakt tjener til at vise dette):

1973:

59. Interviewer: Hvordan blev sæden lagt?

Informant: Ja, den blev lagt sådan på l- på gulvet sådan, og nu vi siger toppen lå der, så lå det andet der, så stod vi jo og tærskede på den. Og så blev de(t) jo drejet og gjort ved og så blev det tærsket - det skulle jo kunne tærske helt rent på den måde. Og så bagefter når vi så var færdige med at tærske, så blev der jo revet sådan en stor bunke af sæd og slt sådan noget, og - så blev det altså - det var heller ikke nogen maskine, det var også med håndkraft. Så blev det jo altså, de kaldte det jo (kast), så lå man jo som for eksempel nu der, og så strittede kernen. Så røg de store kerner jo længst væk. (og) avnerne de lå i en stor bunke foran én. Når man havde sådan strittet det ud, ikke. Og så havde de - v- vi kaldte riskost(e), det bandt vi af de hersens pile - kviste, og så bandt sammen sådan. Og det skulle man bruge til af feje tidselhoveder af med, sådan langs med kanterne, for det og sådan. På den måde var det dengang, og - det- da havde de begyndt at holde op, der var (faktisk næsten) ingen steder der tærskede med plejl dengang, at jeg så var dernede. Og så kan jeg huske at manden - dengang der var det sådan, når de nåede, jah - sådan tre måneder inden de nåede skiftedag, det var i maj og november, og det var jo gerne fæste for et helt år ad gangen, kunne jo også ske et halvt. Og så var jeg ude, så spurgte ham manden om jeg ville blive hos ham. Ja, det vil jeg nok, sagde jeg, men jeg vil ikke tærske med plejl, sagde jeg. Ja, så har jeg ikke noget at bruge dem til, sagde han til mig. Nå jamen, det er da ellers ligemeget, sagde jeg. x men jeg vil da ellers sige, at du får ingen til at tærske med plejl mere, sagde jeg. For der ingen der gør det mere, sagde jeg til ham. Så du kan ellers, hvad det angår kan det være ligemeget, sagde jeg. Jamen, det skulle han nok få. Men det fik han altså ikke. Det havde jeg sagt til ham. Men han ville ikke på den måde, når itte jeg kunne tærske med plejl. Og jeg ville ikke tærske med plejl mere, for det - det var alt for kedeligt synes jeg at stå der. For det er **alligevel** sådan at stå der og hamre og hamre hele tiden sådan. Næaj, det ville jeg altså ikke. Der var ingen der gjorde det. De tog jo ud med tærskéværker og - hvis itte de selv havde en maskine og sådan noget. (IDD: Kundby sogn)

Det *alligevel* som optræder her, udtrykker ikke en adversativ/koncessiv relation mellem sætninger eller mellem sproghandlinger, ej heller mellem afsenders forestilling om modtagers formodede indvendinger. *Alligevel* udtrykker her afsenders opsummering af situationen og personlige mening om det at tærske med plejl, og man kunne evt. argumentere for at der er en svag rest tilbage af noget forklarende, noget i retning af:

60. Jeg synes det er sådan at stå der og hamre og hamre hele tiden sådan.

Alligevel er nu blevet ganske og aldeles subjektivt. Der er ikke en gnist tilbage af tidligere objektive betydninger og kohæsive egenskaber. Ordet er blevet fuldstændig internaliseret i afsender og tjener her rollen som neustisk angivelse ved at adressere selve den sproghandling sætningen i (59) udgør, nemlig en emotiv sproghandling. Faktisk er *alligevel's* funktion som neustisk angivelse så stærk her at ordet ikke blot er sproghandlingsangivende, det er også sproghandlingskabende. Det er *alligevel* der ændrer ytringen fra at være en konstativ til at blive en emotiv sproghandling.

Bemærk i øvrigt at hele dette stykke af teksten består af afsenders personlige vurdering af plejlen. Der er signaler i sætningerne både før og efter *alligevel*-sætningen som peger på det subjektive og emotive: *det var alt for kedeligt; synes jeg; det ville jeg altså ikke.*

Alligevel forekommer således i flere funktionelle varianter:

1) Det første *alligevel* er det interpropositionelle, objektive, konkrete *alligevel*. Det fungerer som kohæsivt adverbial mellem tekstsekvenser, og i ældre dansk kunne det (evt. sammen med *at*) fungere konjunktionalt, ligesom vi så det ved *dog*. Dets leksikalske betydning er koncessiv-adversativ. Dette *alligevel* kan stå på **F**, **SA** og på **TSA** (ikke vist her).

2) Det næste *alligevel* er ikke kohæsivt, men dog forbindende. Den adversative betydning som vi fandt i det kohæsive *alligevel*, kan i denne mere abstrakte variant bruges til at betegne afsenders forestilling om modtagers eventuelle ophævelser. Derved bliver det associeret med subjektivitet, og dette *alligevel* kan kun stå på **SA**.

3) Det sidste *alligevel* er helt abstrakt og subjektivt. Det forbinder ikke noget med noget, hverken på tekstniveau eller mellem kommunikationspartnere. Det peger kun indad i afsenders subjektive selv og forekommer i helt private, subjektive oplevelsesudsagn (emotiver). Det fungerer både som sproghandlingsangivende og sproghandlingskabende - det er med andre ord neustisk. Dette *alligevel* kan kun stå på **SA**.

Foreløbig opsamling

Mens *på ... måde, sådan og altså* alle har begyndt deres liv som adverbialer på propositionelt niveau, begynder *ellers, dog* og *alligevel* deres respektive karrierer i dansk som interpropositionelle adverbialer. Man kunne muligvis gå endnu nogle skridt tilbage og finde endnu ældre ophav som viser sig at fungere på propositionelt niveau, men i middeldansk fungerer disse størrelser i første omgang interpropositionelt, og i moderne dansk er den interpropositionelle funktion stadig stærkt prominent. Deres forankring i det (inter)propositionelle, kohæsive område ses blandt andet ved at de alle har en fortid som mulige konjunktioner. *Dog* og *alligevel* har begge en tid lang fungeret konjunktionalt (evt. sammen med *at*), og *ellers* er ligefrem opstået i asken efter en omstrukturering af ældre danske konjunktioner og adverbialer.

Både *ellers, dog* og *alligevel* udvikler sig til at kunne fungere suprapropositionelt, og for alles vedkommende gælder det at de i deres mest abstrakte neustiske varianter er signaler om emotive sproghandlinger.

For *ellers'* og *alligevel's* vedkommende er der en særlig mellemvariant. Den udmærker sig ved at have forbinderegenskaber selvom den ikke er kohæsiv i traditionel forstand. Denne variant kan ses som et mellemtrin - en vej ad hvilken - til den rent subjektive variant som vi ser i de emotive sproghandlinger: Sprogbrugerne kan associere *ellers* og *alligevel* med forbinderegenskaber generelt, og efter et stykke tid kan disse ord bruges som forbindende elementer mellem sproghandlinger, og derved tillægges nye subjektive betydninger, mens de gamle objektive bliver skubbet til side. Dette forbindende, subjektive *ellers* og *alligevel* kan så senere bruges uden forbinderegenskaber, men med de nye subjektive betydninger.

En lignende udvikling har *dog* gennemgået. Her er de viste mellemtrin dog ytringer som er fulde af subjektivt ladede verber der ekspliciterer ytringens illokutionære værdi (neustik) såsom *мене, håbe, ville* etc. Efter et stykke tid associeres *dog* med subjektivitet og neustik i det hele taget og kan da bruges som neustiske angivelser i emotive sproghandlinger.

Alle de nævnte varianter - objektive såvel som subjektive - bruges side om side i moderne dansk.

I alle tre tilfælde er der tale om at mere objektive, interpropositionelle varianter kan stå lige vel på **SA** og **F**, mens en sådan mobilitet ikke er mulig for de mere subjektive og suprapropositionelle

varianter. De sidstnævnte kan kun stå på **SA**.

Ved *ellers*, *dog* og *alligevel* kan man iagttage en subjektiv, suprapropositionel brug meget langt tilbage, i *dog*'s tilfælde så langt tilbage som 1618 (jf. *dog* (72), (84)), og dette *dog* står på **SA**. Dette kunne tyde på at sætningsadverbialets plads i hvert fald så langt tilbage har været en særlig plads for subjektive angivelser.

Indledning til VIST og NOK

Den sidste gruppe vi skal se på, repræsenteres ved *nok* og *vist*. Der er det særlige ved netop disse ord at de i moderne dansk udviser markante betydningsforskelle alt efter om de står på **F** eller på **SA**:

1. **Nok** er jeg glad, men jeg havde nu også fortjent det
2. Hun er **nok** glad for den
3. **Vist** kommer jeg for sent, og hva' så!
4. Jeg kommer **vist** for sent

Umiddelbart kan vi se at når disse ord står på **F**, er de bedyrende, mens de placeret på **SA** betegner afsenders formodning om sandhedsværdien af det ytre udsagn. Denne markante betydningsforskel er tydeligvis knyttet til topologien og er derfor oplagt at undersøge nærmere hvis man gerne vil vide mere om samspillet mellem topologi og betydning/funktion.

Ved at gå tilbage i historien vil vi se at disse ord oprindeligt har været brugt til andre områder af sproget end de mere afsenderorienterede, og at de over tid har bevæget sig fra at betegne mere konkrete og objektive sider af sproget til at blive mere abstrakte og subjektive i deres betydning og brug. Vi vil også se at de oprindelige betydninger og funktioner af *nok* og *vist* stadig eksisterer i moderne dansk side om side med de betydninger som blev illustreret ovenfor i (1)-(4).

Vist og *nok* på **F** og **SA** har særlige evner. De siger begge noget om afsenders vurdering af sandhedsværdien af det ytre udsagn de optræder i, og når de står på **SA**, har de oven i købet det fælles træk at de kan ændre et udsagns realitetsværdi fra *realis* til *non-realis*. Disse evner foranlediger at netop disse ord (foruden mange andre som for eksempel *måske*, *muligvis*, *formodentlig* etc.) bliver betegnet som værende **epistemiske** (se fx Davidsen-Nielsen 1992:22-25). Jeg bruger selv denne fagterm, men der er ikke helt enighed om hvad denne term dækker og hvordan epistemisk forholder sig til begrebet realitetsværdi. Derfor følger nu en redegørelse for hvordan disse termer bruges og er blevet brugt. Undervejs vil denne redegørelse også komme omkring diskussionerne om faktivitet og modalitet.

Det niveaudelte sprog

Som vi har set tidligere (jf. s. 34f), er det efterhånden helt almindeligt i moderne sprogvidenskab at se på sproget som en form for lag- eller niveaudelt enhed. De forskellige lag/niveauer er tæt sammenvævede i det sproglige udtryk, men ved en abstraktion kan disse lag eller niveauer som sagt analyseres. På dette sted er det nok at nævne den vigtige forskel der er imellem på den ene side det informative lag - det der siges (typisk kaldet det propositionelle indhold, svarende til modisternes dictum og til Hares frastiske lag), og på den anden side de ledsagende anvisninger fra afsender til modtager, der handler om hvordan det sagte (det propositionelle indhold) skal forstås - hvilken **attitude** afsender har over for det sagte (svarende til modisternes modus og til Hares neustiske og tropiske lag). Dette kan ses som to niveauer af den sproglige analyse. På det ene niveau befinder sig alle de informationer der kan placeres i tid og rum, og hertil hører ord som *bog, blå, stol, gå, i morgen, ligge, her*. På det andet niveau finder man for eksempel bøjningskategorier som tempus og modus, foruden intonation og ordstilling, og her befinder sig modalverberne og de prototypiske sætningsadverbialer.

Realitetsværdi, faktivitet, epistemisk betydning og modalitet

Denne opfattelse er i tråd med den romansk-germanske opfattelse af **modalitet**. Her ses ytringer som komplekse enheder der altid indeholder både propositionelt indhold og afsenders holdning til dette propositionelle indhold. Hos romanisten Nølke udtrykkes dette således⁴⁶:

"[...] I take any utterance to be modalized. Thus it may be analysed recursively into some kind of "content" (which is a theoretical construct) and a modality applied to this content. The general formula is:

$$(1) M(p)$$

where *M* symbolizes the modality and *p* the content. [...] the general hypothesis is:

(2) The speaker always indicates an attitude towards what he is saying, and thereby he modifies (or modalizes) his *act of saying*." (Nølke 1989a:48, forfatterens kursivering)

---

⁴⁶ Jf. Harald Weydts "Darstellungsebene" og "Intentionsebene" (Weydt 1969:60f).

Alle ytringer består ifølge denne opfattelse af både noget propositionelt indhold, og af afsenders anvisninger om hvordan dette indhold skal forstås. Disse anvisninger kan antage forskellige former (bøjning, ordstilling, intonation m.m.), og brugen af visse sætningsadverbialer er en af de umiddelbart mest synlige former sådanne anvisninger kan antage. De er så synlige at de kan lægges til og trækkes fra allerede eksisterende sætninger og ytringer.

5. Vi har tabt spillet
6. Vi har *desværre/vist/jo/faktisk* tabt spillet

7. Du kan tage den sidste kage
8. Du kan *jo selvfølgelig bare* tage den sidste kage

Disse anvisninger signalerer altså hvordan afsender vil have at det sagte skal forstås, men dette kan ske på forskellig vis. Og de forskellige måder dette kan ske på, foranlediger ofte rubriceringer af sætningsadverbialerne i adskillige distinkte kategorier (jf. også inddelingen i nærværende afhandling og gennemgangen ovenfor, s. 10f). Dette kan blandt andet ske ud fra universalpragmatiske kriterier "om at tale sandt, være vederhæftig, handle rigtigt, og søge at blive forstået" som vi for eksempel så det hos John E. Andersen (J.E.Andersen 1987:48).

Det kan også ske ud fra semantiske kriterier som involverer forskellige leksemers indflydelse på det sagte. Udredningen på de næste sider kommer til at handle om realitetsværdi, faktivitet, epistemisk betydning og modalitet.

Realitetsværdi

Det er en almindelig iagttagelse at en bestemt gruppe sætningsadverbialer påvirker **realitetsværdien** af det propositionelle indhold på en sådan måde at dette indhold får status af non-realis:

9. Vi spiser senere
10. Vi spiser *måske* senere

11. Hun har skrevet en bog om fuglelivet i Norden
12. Hun har *muligvis* skrevet en bog om fuglelivet i Norden

I (9) og (11) er realitetsværdien af det propositionelle indhold **realis** (afsender præsenterer dette propositionelle indhold som værende realiteter), i (10) og (12) tager afsender forbehold over for

sandhedsværdien af det propositionelle indhold. Dette indhold får følgelig status som måske-sandt, og dermed **non-realis**.

Den effekt som disse særlige sætningsadverbialer har (realis + *måske*, *muligvis* o.l. = non-realis), ligner den effekt som man finder i mange indoeuropæiske sprog ved en bestemt betydningsvariant af modalverber og modusbøjninger (som for eksempel konjunktiv og evt. futurum⁴⁷ etc.). Denne betydningsvariant kaldes i den internationale lingvistik for **epistemisk** (se fx Lyons 1977:793ff; Palmer 1986:18, 51ff; Nølke 1989a:60; Traugott 1989; Sweetser 1990:49ff; Gil 1995:135f). Vi kommer straks til baggrunden for denne term, men foregriber her begivenhedernes gang ved at sige at **epistemisk** har at gøre med afsenders grad af forpligtelse over for sandhedsværdien af det propositionelle indhold.

Denne form for anvisning fra afsender til modtager om det ytre udsagn er til at tage og føle på, og helt anderledes synlig end for eksempel de anvisninger som de allerede præsenterede adverbialer (*sådan*, *dog*, *altså* etc.) og ord som *egentlig*, *jo* og *virkelig* udtrykker. I de følgende eksempler afstedkommer sætningsadverbialerne ikke at det propositionelle indhold skifter status fra realis til non-realis.

13. *Egentlig* var jeg på vej til slagteren, men så kom jeg i tanker om at mine penge lå derhjemme
14. Vi spiste *jo* al lagkagen i går
15. De har *virkelig* travlt om onsdagen

Men dette tilsyneladende klare skel mellem *måske* og *muligvis* på den ene side vs. *egentlig*, *jo* og *virkelig* på den anden viser sig ved eftersyn ikke at være så klart alligevel. Hvad er for eksempel forholdet mellem epistemisk betydning og realitetsværdi? Lad os prøve at tage definitionerne og karakteristikkene af epistemisk modalitet alvorligt. Til det formål kan vi bruge F.R. Palmers bog "Mood and Modality" (Palmer 1986) og Niels Davidsen-Nielsens artikel "Discourse Particles in Danish" (Davidsen-Nielsen 1992).

Vi begynder med Palmer som siger om **epistemisk** at denne fagterm bør:

"apply not simply to modal systems that basically involve the notions of possibility and

---

⁴⁷ Se for eksempel artikler af Bente Lihn Jensen hvori der argumenteres for at italiensk **futuro** ikke er et tempus men en modus (B.L.Jensen 1994, 1997).

necessity, but to *any modal system that indicates the degree of commitment by the speaker to what he says.*" (Palmer 1986:51, mine kursiveringer)

Læg mærke til at Palmer undlader at nævne sandhedsværdien af det propositionelle indhold i denne definition.

Daidsen-Nielsen beskæftiger sig også med epistemisk betydning i sin artikel om danske diskurspartikler. Først skelner han skarpt mellem en pragmatisk og en semantisk defineret modalitet, og tilslutter sig den semantiske type. Den første type er den afsenderbaserede definition, som ses repræsenteret ovenfor i Nølke-citatet, og som groft sagt kan parafraseres 'hvad-som-helst-ytret-er-modalt'. Den anden type anerkender ikke alle udtryk som værende modale. Ifølge denne opfattelse kan man skelne mellem **kategoriale** (ikke-modale) og **modale** udtryk (jf. Daidsen-Nielsen 1992:22; Lyons 1977:745ff). Den semantisk definerede modalitet tager udgangspunkt i logiske systemer udtænkt af filosoffer, og her finder man de to modsætningspar **epistemisk** og **deontisk**⁴⁸, **mulighed** og **nødvendighed** (se også E.S.Jensen 1997b). Disse to modsætningspar supplerer hinanden hvilket kan skitseres således:⁴⁹

MODALITET	epistemisk	deontisk
mulighed		
nødvendighed		

Af interesse i nærværende diskussion er Daidsen-Nielsens beskrivelse af **epistemisk modalitet**.

"Modality is classified as epistemic if the speaker's view of the state of affairs referred to has to do with his rational evaluation of the correctness of the propositional content (possibility, probability, confident assumption, etc.). Epistemic modality thus pertains to the domain of reasoning and has to do with knowledge (Greek *episteme*)." (Daidsen-Nielsen 1992:22, forfatterens kursivering)

⁴⁸ I logikken er der også andre typer modalitet, og visse af disse typer finder vej til den lingvistiske fagterminologi. Se især Allwood m.fl (1977), Lyons (1977), Perkins (1983).

⁴⁹ Især (engelske) modalverber er blevet undersøgt meget grundigt med hensyn til hvordan de passer ind i disse systemer. Se fx Palmer 1986; Perkins 1983; Traugott 1989; Sweetser 1990; Daidsen-Nielsen 1990.

Som epistemiske klassificeres herefter ord som *vel*, *vist*, *nok* når de står på **SA**, men ikke *sgu*, *jo*, *da*, *dog*, *skam* og *nu*.

Epistemisk er altså en bestemt betydning som ifølge Palmer vedrører "the degree of commitment by the speaker to what he says", og ifølge Davidsen-Nielsen vedrører "the speaker's view of the state of affairs referred to". Ifølge disse definitioner er der intet til hinder for at ord som *jo* og *skam* skulle kunne være udtryk for epistemisk modalitet:

16. Peter kommer *jo* i morgen
17. Jeg vaskede *skam* op inden jeg gik

Disse adverbialer siger ligesom *vel*, *vist* og *nok* noget om "the degree of commitment by the speaker to what he says", og om "the speaker's view of the state of affairs referred to" og oven i købet noget om "his rational evaluation of the correctness of the propositional content". I begge eksempler er adverbialerne med til at angive at afsender står inde for (sandhedsværdien af) det propositionelle indhold.

Men netop det at afsender står inde for og dermed står som **garant** for (sandhedsværdien af) det propositionelle indhold, viser sig at være et problem for Davidsen-Nielsen. Dette kan man for eksempel læse ud af analysen af *da*:

"[...] *da* differs from *nu* in being connected with some uncertainty [...]. Nevertheless, *da* differs from *nok*, *vel* and *vist* in that the state of affairs referred to in utterances in which it occurs is presented by the speaker not as conceivably real but as factual. This difference comes across clearly from a comparison of e.g. *John er da i London* and *John er nok/vel/vist i London*. The truth of the state of affairs referred to is still guaranteed by the speaker - at least provisionally - if *da* is added to an utterance, i.e. utterances with *da* are categorial [dvs. ikke-modale ifølge Davidsen-Nielsen, ESJ]." (Davidsen-Nielsen 1992:23)

Da adskiller sig altså fra *nu* ved at udtrykke en vis portion **usikkerhed**, men ifølge Davidsen-Nielsen åbenbart ikke nok til at tælle som epistemisk. Det viser sig nemlig at ganske vist er *da* forbundet med en vis grad af usikkerhed, men den afsender som ytrer en ytring med et *da* står som **garant** for "the truth of the state of affairs referred to". Ved at bruge *da* præsenterer afsender det propositionelle indhold som værende **faktisk** (factual) og ikke bare noget afsender forestiller sig som en tænkt mulighed.

Og her står vi ved et springende punkt i de forskellige opfattelser af epistemisk betydning. Det ser ud til at Davidsen-Nielsen (og andre) har den opfattelse at det propositionelle indhold ikke må fremstilles som **faktisk** for at kunne betegnes epistemisk, og den definition som hæfter sig ved 'afsenders grad af forpligtelse over for det ytre udsagn' (jf. Palmer ovenfor), er dermed alt for vid til at gælde for denne forståelse af epistemisk modalitet.

For at kunne betegnes epistemisk må en given størrelse altså ikke (ifølge Davidsen-Nielsen) udtrykke at det propositionelle indhold fremstilles som **faktisk**. Dette minder påfaldende om den egenskab som blev nævnt tidligere i forbindelse med adverbialer som *måske* og *muligvis*: disse ords evne til at udløse realitetsværdien non-realis. Dette krav om evnen til at udløse realitetsværdien non-realis ekspliciteres ikke, men er tilsyneladende implicit til stede (jf. citaterne fra Davidsen-Nielsen s. 149 og Lyons s. 155). Det kan muligvis føres tilbage til diskussionen om **faktivitet** som blev ført i lingvistiske kredse i 1970'erne og senere (se også Lyons 1977:793f; Palmer 1986:17-18). Jeg vil derfor nu referere nogle af hovedpunkterne i diskussionerne om faktivitet, siden hen vil vi komme tilbage til hvordan disse diskussioner har sat deres præg på opfattelsen (opfattelserne) af modalitet, realitetsværdi og epistemisk betydning.

Faktivitet

Begrebet faktivitet opstod med en artikel af Paul og Carol Kiparsky i 1970 (Kiparsky & Kiparsky 1971). I den påviste de at visse (engelske) prædikater som *regret*, *ignore*, *resent*, *suffices*, *bothers* m.fl. påvirkede realitetsværdien af det propositionelle indhold. Hvis man for eksempel sagde:

18. It is significant that he has been found guilty

så bevirkede prædikatet i oversætningen (*is significant*) at det propositionelle indhold i den efterfølgende sætning (*he has been found guilty*) blev præsenteret som værende en kendsgerning, et faktum. Kiparsky & Kiparsky siger som følger:

"The speaker **presupposes** that the embedded clause expresses a true proposition, and makes some **assertion** about that proposition." (Kiparsky & Kiparsky 1971:348, mine fremhævninger)

Et sådant prædikat blev følgelig kaldt **faktivt**. Andre prædikater havde ikke samme effekt. Hvis man for eksempel sagde:

19. It is likely that he has been found guilty

havde det propositionelle indhold i *at*-sætningen ikke samme realitetsværdi som ved det faktive prædikat. Hvorvidt den omtalte person var blevet dømt skyldig eller ej, stod stadig åbent. Prædikater som *likely, possible, appears, assert, believe* etc. havde ingen af dem den effekt at indholdet af det efterfølgende kunne anses for at være en kendsgerning, for at være præsupponeret. Prædikater af denne type kaldtes **non-faktive**. I visse tilfælde havde de non-faktive prædikater åbenlyst den effekt at realitetsværdien af det propositionelle indhold fik status som måske-sandt, og dermed non-realitets (*likely, possible*). Dette var dog ikke tilfældet med alle non-faktive prædikater, nogle prædikaters indflydelse på det propositionelle indholds realitetsværdi var mere subtil (*assert, say, insist*). Læg mærke til at disse sidste (*assert, say, insist*) ikke betegnes som værende faktive, og det er fordi der er et vigtigt skel mellem det at fremstille noget som præsupponerede kendsgerninger, og det at *sige* at noget er kendsgerninger. Kiparsky og Kiparsky pointerer blandt andet at:

"It is important that the following things should be clearly distinguished:

- (1) Propositions the speaker asserts, directly or indirectly, to be true
- (2) Propositions the speaker presupposes to be true.

Factivity depends on presupposition and not on assertion. For instance, when someone says

It is true that John is ill
John turns out to be ill

he is *asserting* that the proposition 'John is ill' is a true proposition, but he is not *presupposing* that it is a true proposition." (Kiparsky & Kiparsky, 1971:348-9, forfatterens kursivering)

Måske kan en grafisk opstilling hjælpe til at illustrere dette. Eksemplerne her er taget fra Kiparsky og Kiparskys artikel:

Faktive	<i>It is significant, odd, exciting etc.</i> <i>I regret, ignore, resent etc.</i> <i>It suffices, bothers etc.</i>	Udløser ikke realitets-værdien non-real- is, men præsenterer indholdet i komple- mentsætningen som præsupponeret, dvs. som kendsgerninger.
Non-fakti- ve	<i>I say, assert, conclude etc.</i> <i>It is true, sure etc.</i>	Asserterer sandhedsværdien af komple- mentsætningens indhold, i stedet for at præsupponere den. Komplementsætning- en har status som non-real- is.
	<i>I believe, suppose etc.</i> <i>It appears, seems etc.</i> <i>It is likely, possible etc.</i>	Udløser realitetsværdien non-real- is i komplement-sætningen. Indholdet af komplement-sætningen bliver hverken præsupponeret eller asserteret som værende kendsgerninger.

Stregen mellem de to non-faktive grupper er virkeligheden en stiplede linje, og sådan som eksemplerne på de to sider af denne stiplede linje er placeret nu må ikke ses som en endelig dom. Skellet mellem to non-faktive grupper er da heller ikke Kiparsky og Kiparskys. Det er oprettet til at illustrere at når man *siger* at noget er sandt, er det ikke det samme som at *præsupponere* at noget er sandt. I den første gruppe non-faktive prædikater stiller afsender sig selv som garant for sandhedsværdien af det ytre indhold, i den anden gruppe tager afsender forbehold over for sandhedsværdien af det propositionelle indhold i komplementsætningen.

Som vi skal se senere i afhandlingen får dette skel stor betydning for hvordan man på dansk udtrykker om noget er **sikkert** eller **ikke-sikkert**.

Faktivitet og realitetsværdi

I løbet af 1970'erne og senere blev forskellige prædikaters og andre sproglige størrelser evne til at medføre faktivitet eller ej flittigt undersøgt og debatteret. (Se bl.a. Glismann 1974, 1978 og 1979; Grunwald 1974; Harder & Kock 1976; Karttunen 1970 og 1971; Levinson 1983; Lyons 1977; Palmer 1986; Togeby 1993). Blandt andet blev prædikater og adverbialer med det samme leksikalske ophav sammenlignet (*det er sandsynligt at...* vs. *sandsynligvis; det er uheldigt at...* vs. *uheldigvis*), og det blev foreslået at man kunne foretage samme slags faktivitetsanalyser ved visse sætningsadverbialer som man kunne ved prædikaterne. Et eksempel på dette ses i en artikel

af Ebbe Grunwald i NYS 7 (Grunwald 1974). Grunwalds faglige udgangspunkt er generativt og hans formål er at vise at udtryk som:

20. Det er heldigt, at Krag er EF-tilhænger
21. Det er sandsynligt, at Krag er EF-tilhænger

har samme dybdestruktur som:

22. Krag er heldigvis EF-tilhænger
23. Krag er sandsynligvis EF-tilhænger

Undervejs i sin argumentation berører han spørgsmålet om faktivitet og plæderer for at sætningsadverbialerne ('modalordene') i (22) og (23) har samme indflydelse på realitetsværdien af det propositionelle indhold som prædikaterne i (20) og (21) har på realitetsværdien af det propositionelle indhold i *at*-sætningerne. Således skulle det propositionelle indhold i (20) og (22) være **faktivt**, forårsaget af henholdsvis *det er heldigt* og *heldigvis*, mens det propositionelle indhold i (21) og (23) skulle være **non-faktivt**, forårsaget af henholdsvis *det er sandsynligt* og *sandsynligvis* (Grunwald 1974:18f). Mens det utvivlsomt er sandt at (21) og (23) har realitetsværdien **non-realis**, og at denne realitetsværdi er udløst af *det er sandsynligt* og *sandsynligvis*, er der dog ikke den samme parallel-effekt mellem eksempel (20) og (22).

Ovenfor blev det vist hvad Kiparsky og Kiparsky mente med faktivitet: det propositionelle indhold af for eksempel en *at*-sætning⁵⁰ kunne anses for at være faktivt når prædikatet i den overordnede sætning afstedkom at denne *at*-sætnings propositionelle indhold var præsupponeret. Altså: et præsupponerende prædikat udløste **faktive** *at*-sætninger, og et ikke-præsupponerende prædikat udløste **non-faktive** *at*-sætninger.

Ved at følge Kiparsky og Kiparskys tankegang er et eksempel som (20) faktivt. Prædikatet i oversætningen foranlediger nemlig at det propositionelle indhold i *at*-sætningen præsenteres som forudsat, som præsupponeret. Dette kan blandt andet ses ved den mest kendte præsuppositionsprøve: negering. Ifølge denne påvirkes præsuppositionerne i en given sætning ikke når sætningen negeres ('constancy under negation'). Således er indholdet af *at*-sætningen i

---

⁵⁰ Redegørelsen for faktivitet omfattede også *at*-infinitiver og nominaliseringer.

(20) præsupponeret uanset om prædikatet i oversætningen negeres eller ej:

20. Det er heldigt, at Krag er EF-tilhænger

20.' Det er ikke heldigt, at Krag er EF-tilhænger

Uanset om prædikatet i oversætningen er negeret (20.') eller ej (20), er det præsupponeret at *Krag er EF-tilhænger*. Desværre lader en sådan prøve sig ikke gøre i eksempel (22) af den simple grund at sætningsadverbialer ikke lader sig negere! Man kan ikke sige:

22.' *Krag er ikke heldigvis EF-tilhænger

Det er tidligere (s. 21) blevet nævnt at sætningsadverbialer ikke er propositionelle. Det vil som sagt sige at de ikke bidrager med informationer som kan fastslås i tid og rum, men at de i stedet ligger uden for det propositionelle indhold. En af de måder dette viser sig på, er netop ved at de ikke falder inden for negationens rækkevidde. Dette træk viser sig formelt ved at de altid står foran negationen på pladsen SA. Sætningsadverbialer som *sandsynligvis* og *heldigvis* er med andre ord ikke prædikater, og indgår ikke i prædikatstrukturen i sætningen. Derfor kan man heller ikke analysere dem i forhold til faktivet vs. non-faktivitet, en modsætning som tilsyneladende kun er aktuel ved prædikatstrukturer. At *sandsynligvis* og *det er sandsynligt* begge udløser realitetsværdien non-realis er en ganske anden sag, en sag som handler om realitetsværdi og ikke om præsupposition vs. assertion. Denne observation er allerede gjort af blandt andre Peter Harder (Harder 1975⁵¹) og F.R.Palmer (Palmer 1986).

Det ligger lige for at gøre den fejlslutning at når nogle non-faktive prædikater som for eksempel *det er sandsynligt/muligt* har realitetsværdien non-realis, og visse sætningsadverbialer med samme leksikalske ophav (*sandsynligvis/muligvis*) udløser realitetsværdien non-realis, så er de parallelle med hensyn til betydning og struktur. Derfra kan man gå videre i sin fejlslutning og antage at når faktive prædikater (*det er beklageligt/heldig*) har samme leksikalske ophav med visse sætningsadverbialer (*beklageligvis/heldigvis*), så er disse sætningsadverbialer også faktive. Herfra kan man gå videre til at klassificere andre syntagmer som *vistnok* og *sikkert* i gruppen af

---

⁵¹ Den forudgående diskussion af forholdet mellem prædikater, sætningsadverbialer, faktivet og realitetsværdi er i høj grad inspireret af denne artikel (Harder 1975). Heri finder man blandt andet en eksplicit diskussion af Grunwalds arbejde (Grunwald 1974).

non-faktive sætningsadverbialer, og andre syntagmer som *desværre* og *lykkeligvis* i gruppen for faktive sætningsadverbialer.

Jeg har selv tidligere (E.S.Jensen 1995) argumenteret for at man kan lave en sådan inddeling af sætningsadverbialerne baseret på koblingen mellem realitetsværdi og faktivitet⁵². Men diskussionen om faktivitet er altså en diskussion for sig selv som handler om præsupposition vs. assertion, og spørgsmålet om realitetsværdi og endvidere om **sandhedsværdi** er andre diskussioner. Og således nærmer vi os igen diskussionen om **epistemisk betydning, modalitet og afsenders forhold til det ytrede**.

Faktivitet og modalitet og epistemisk betydning

Palmer tager i sin fremstilling af faktualitet udgangspunkt i hvad Lyons siger om faktivitet og modalitet:

"Lyons (1977:794) introduces into the discussion of modality the notion of 'factivity' with its opposite 'non-factivity' [...]. He uses the terms to talk about 'non-factive utterances' of which examples are (1977:796):

He may have gone to Paris
Perhaps he went to Paris
It is possible that he went to Paris

He further indicates that these are to be discussed in terms of modality, and notes that they contain a modal verb, a modal adverb and a modal adjective respectively. By contrast, 'straightforward statements of fact' (i.e. categorical assertions) may be described as 'epistemically non-modal', because the speaker then commits himself to the truth of what he asserts." (Palmer 1986:17)

Denne beskrivelse af forholdet mellem faktivitet og modalitet ligner umiskendeligt den beskrivelse vi så ovenfor hos Grunwald (Grunwald 1974) og Jensen (E.S.Jensen 1995) af forholdet mellem faktivitet og realitetsværdi. Lyons betegner altså de tre eksempler som værende modale baseret på at de er non-faktive. De tre eksempler er alle non-realis, men husk nu på at non-faktivitet ikke begrænser sig til eksempler som har status af non-realis. At noget er non-faktivt betyder blot at det propositionelle indhold af ytringen ikke er præsupponeret. Eller som

---

⁵² Inddelingen resulterede i tre grupper **faktive**, **non-faktive** og **a-faktive** neksusadverbialer. Den sidste gruppe omfattede ord som *nu*, *så* og *først*.

Palmer siger, idet han argumenterer for at **faktiv** (og **faktivitet**) er en uheldig og misvisende term:

"It is not concerned with statements of fact, but with *presupposition*, which is actually contrasted with *assertion*." (Palmer 1986:18, mine kursiveringer)

Modalitet og faktivitet er altså - ligesom realitetsværdi og faktivitet - forskellige semantiske områder, mellem hvilke man ikke nødvendigvis finder parallelitet, og Palmer konkluderer på baggrund af omfattende typologiske undersøgelser at:

"It would, moreover, be a mistake to confine a study of modality to non-factuality, for there are good reasons for handling factual statements together with opinions and judgments. It can be argued that both are subjective, representing the speaker's point of view." (Palmer 1986:18)

Med andre ord hører den type ytringer, som Lyons og Davidsen-Nielsen betegner som kategoriale og dermed ikke-modale, med i spektret af modale udsagn hvis man skal følge Palmer og hans forståelse af modalitet og i særlig grad hans forståelse af **epistemisk**.

Efter min opfattelse synes det rimeligt at ytringer der er kategoriske udtalelser om dette og hint, tilhører det samme paradigme som ytringer der er fyldt med sætningsadverbialer, modalverber o.l. Begge typer ytringer indeholder afsenders anvisninger til modtager om fortolkningen af det propositionelle indhold. Som et særtilfælde af afsenders ledsagende anvisninger ses den type som åbenlyst fremkalder realitetsværdien non-realis ved at angive afsenders **forbehold** over for sandhedsværdien af ytringens propositionelle indhold. Jeg tilslutter mig med andre ord den pragmatiske definition af modalitet, den som groft kan parafraseres 'hvad-som-helst-ytret-er-modalt' (jf. Nølke-citatet s. 145). Og ikke nok med det: jeg tilslutter mig også den opfattelse af epistemisk betydning som tager udgangspunkt i "the degree of commitment by the speaker to what he says" (jf. Palmers definition af epistemisk s. 148).

Konsekvensen af dette er blandt andet at ikke kun de sætningsadverbialer som åbenlyst udløser realitetsværdien non-realis (fx *måske*, *muligvis*, *eventuelt*, *vist*), ses som epistemiske, men at alle sætningsadverbialer der er med til at vise 'afsenders forhold til sandhedsværdien af det ytrede udsagn' (dvs. ikke kun formodning, tvivl, usikkerhed osv., men også vished og sikkerhed), anses for at være epistemiske, som for eksempel alle de fremhævede sætningsadverbialer i følgende eksempel:

24. Nu er den hylde *vist/fandme/selvfølgelig/nok/måske* faldet ned igen

At nogle af disse sætningsadverbialer så har den særlige egenskab automatisk at udløse realitetsværdien non-realis (*måske*), mens andre udmærker sig ved at postulere at realitetsværdien er realis og dermed viser at afsender står som garant af det ytrede indhold (*selvfølgelig*), ses som særtilfælde der er knyttet til de aktuelle sætningsadverbialers leksikalske betydning.

Mere specifikt betyder det også at jeg anser alle de forekomster af *vist* og *nok* som vi så tidligere som værende epistemiske. De gentages her:

- 25. **Nok** er jeg glad, men jeg havde nu også fortjent det
- 26. Hun er **nok** glad for den
- 27. **Vist** kommer jeg for sent, og hva' så!
- 28. Jeg kommer **vist** for sent

De siger alle noget om afsenders grad af forpligtelse over for sandhedsværdien af det propositionelle indhold. I (25) og (27) forpligter afsender sig til at stå inde for sandhedsværdien, mens afsender ikke forpligter sig til at stå inde for sandhedsværdien i (26) og (28). I disse to sidstnævnte tilfælde står *vist* og *nok* på **SA**, og på denne plads ser vi at deres tilstedeværelse udløser realitetsværdien non-realis. Dette må så forklares på en anden måde end ved at disse (i modsætning til forekomsterne på **F**) skulle være epistemiske. Dette søges gjort i de følgende gennemgange af *vist* og *nok*.

VIST

I Kalkars ordbog over det ældre danske sprog (Kalkar 1881-1918) er der hele to selvstændige artikler om adj. *vis*. I begge artikler betegnes *vis* som **to**. (tillægsord), men der skelnes mellem de to ords betydning. Det første *vis* betyder *sikker, pålidelig, havende vished, utvivlsom, fastsat, bestemt, vist*. Det fungerer primært som kongruensbøjning adled til et nominal, enten i et substantivhypotagma (*en viss man; visse oc fuldmyndige mænd*) eller i forbindelsen *være vis (på) (at sidde i then sæde ær ieg viss; vis paa himmelen)*.

Det andet *vis* betyder *vidende, havende kundskab om, havende bevidsthed, vis, klog*, og i forbindelser med *blive* betyder det *blive var, få at vide, underrette om, indbilde*. Det bruges især prædikativt med *være, blive, gøre* (*der aff war ieg liige wiis; wi ere det icke vden skade vijs vorden; haffde slost. gjort mig wiiss paa, att hun haffde worren ecte-gift*).

De to *vis* er altså i betydning meget tæt forbundne, og det understøtter en mistanke om at ordene også sproghistorisk er forbundne: at det ene *vis* er en udviklet form af det andet *vis*⁵³. Kalkar opererer med to ord der har hver sin artikel, men i ODS bliver *vis* og *vis(t)* behandlet i en og samme ordbogsartikel. Her (i ODS) foreslås det at adj. **vis** "*opr. [er] participialt adj. til V. vide*" (jf. ODS, II. **vis**). Man kan forestille sig følgende udvikling i form og funktion: til verbet *vide* dannes participiumsformen *vi(d)st*, dette participium kan ligesom andre participier bøjes i overensstemmelse med det nominal det lægger sig til, herfra dannes let et adjektiv *vis* (*visse, vist*) der som andre adjektiver lader sig kongruensbøje. Ifølge Skautrup har man - i det mindste siden yngre middeldansk, måske endnu tidligere - kunnet danne adverbialer ved at tilføje et *-t* til et adjektiv (= et adjektiv i neutrum) (Skautrup 1947:91)⁵⁴. Således er det oplagt for det neutrumsbøjede *vist* at antage adverbial funktion. I 1500-tallet kan man således se følgende eksempel:

1575:

1. Du skalt oc vide/ at ieg icke vden Aarsage gjør mig galen/ thi ieg veed **vist**/ at den som icke sparde sin egen Broder/ hand bruger ingen Barmhiertighed mod sin andre Slect oc Byrd. (Vedel: Rørick Slyngebaand, s.LVII)

---

⁵³ Netop her ses et glimrende eksempel på hvor vanskeligt det kan være at afgøre om to ord der udtales og staves ens, er homonyme eller polyseme.

⁵⁴ Denne måde at danne adverbialer på er i øvrigt stadig i moderne dansk fuldt produktiv.

Mere almindelig i 15- og 1600-tallet er dog en anden adverbialafledning, nemlig *visselig*. I eksemplerne (3)-(5) står ordet oven i købet på sætningsadverbialets plads SA:

1515:

2. Kere brødre ieg ved **visselige** at all den pine modgang oc drøffuelse som wii kwnde taale i denne verden Hwn kand ingelediss ligniss mod den ewindelige ære oc glæde som eder faare stonder i hiemmerige huilken i skulle klarlige see effter dette forgengelige liff (Chr. P.: Postil, s.140)

1575:

3. Paa samme dag oc tid loffuede Amleth/ at hand **visseligen** vilde komme hiem igien til hende. (Vedel: Rørick Slyngebaand, s.LVII)

1618:

4. [...] Wi arme stinckende Adams oc Evæ Børn, tuingis aff vor egen Samvittighed, næst dit Ord, vore gruelige Offuertrædelser at bekiende, anklagendis oc dømmendis oss selff, at wi **visselig** met vore forgifftige oc wophørlige Synder, haffue nu anstuckit oc optendt den forgifftige Pestilentzis Ild oc Lufft, offuer oss oc vore Børn, som er allerede, effter Jeremiæ Ord, indkommen igiennem vore Vinduer, oc indkrøben vdi vore Boliger, at vdrydde oc fortære Børnene paa Gaderne, ja Vnge og Gamle aff Stræderne. (Pest-Pulver eller PESTILENTZ FORgifft, af Anders Arrebo trykt i Kbh. dec. 1618, s.292)

1618:

5. thi ieg fattig mand kommer ingen vey der met, vden E. Mag. vill for Gudtz skyll recke mig handen, som ieg ydmygeligen nu ombeder, och **visseligen** forhaaber. (Brev fra Anders Arrebo til kansler Christen Friis til Kragerup, dateret Skogns prestegaard, 22/11-1618. s.311)

Eksempler på det kongruensbøjede *vis* ses i de fire følgende kronologisk ordnede eksempler. De første to eksempler viser den nære forbindelse til verbet *vide*, og ville i Kalkars ordbog høre ind under det andet *vis*.

Ca. 1480:

6. k tog then hanskæ som blodhet war wtj ok spurde greffue re<m>ffre ath om han kende thet blodh Grewen swaret wnderlegh spørge i megh k swaret en haffuer tw wnderlegere giorth moth megh k loth hannum wndersta hwore lwndh han feck thet blodhet ok hwore han wordhæ thes wys atthe wille forrade hannum (Karl Magnus' krønike, i Gl.dansk læsebog, s.408,35-409,4)

Primo 1500-tallet:

7. Thennæ forscreuænæ bønns modhæ haffer gud vor kyære herræ kungiorth nogræ synæ

enkenneligæ venner i wnderligh oc gudælig *velgærmingsers* madhæ, Sa ath hwilken menniskæ som thennæ bønns madhæ wordher kungiort eller fanger hørdh Oc han troer thet varæ santh vdhen thwiwel, vare thess *viss* ath han skal vndgaa then ewerdhelighæ fordømelssæs doom. (En bønnebog, s.388, l.3-8)

De næste to eksempler ville i Kalkars ordbog høre ind under det første *vis*. Dvs. den artikel som dækker adjektivet *vis* og betydningen *sikker, bestemt*.

1543-44:

8. da er det en *visse* tegn, att der er endnu en gammel skarns papiske och munchekirche (Palladius: Visitatsbogen, s.64)

1618:

9. Der nu dette vaar giort, Magnifice patrone, och fougden aff Norland vid forleden S. Michaelis thid vaar hiemkommen met pensionen aff Løddingens giæld (met huilcket hans Majtt mig forleden Sommer ad Gratiam met *visse* conditioner naadigste forlænte (Brev fra Anders Arrebo til kansler Christen Friis til Kragerup, dateret Skogns prestegaard, 22/11-1618. s.310)

Denne brug som kongruensbøjlet adled ses stadig i moderne dansk. Her nævnes blot nogle få eksempler som afslutning på beskrivelsen af *vis* i denne funktion:

1931:

10. Vi har naaet, at den ugifte Kvinde paa *visse* Punkter er blevet ligestillet med Manden. (PH: Kulturkritik 1, s.177)

1931:

11. Ogsaa i Rusland staar i Øjeblikket en Stab af Teknikere, Kunstnere og Videnskabsmænd, som med en *vis* Ret kan kaldes Salonkommunister (PH: Kulturkritik 1, s.181)

Det interessante for os er hvordan *vis(t)* kommer til at udvikle sig fra en mere konkret betydning til en mere abstrakt. Et fingerpeg får vi i et eksempel fra Anders Arrebos hånd:

1620:

12. Oc maatte ieg ellers sandhed sige, som ieg dog christeligen bør, oc mig i denne Casu høyfornøden er, met mindre ieg contra Apostolum vill sticke min fattige hustru oc smaa børn i største skade oc vmage, oc endda haffue baade spot oc skaden for hiemgiæld, da troer oc formener ieg *vist*, at de sig aff dend orsage vndslaa (enddog de callidè, maa ske, noget andet præterdere) at 4 principaler aff Øffrighedentz personerne selff haffue ladet

sig for siunsmend opkaste (Brev fra Anders Arrebo til Kansler Christen Friis til Kragerup, dateret i Trundheim 6/10-1620. s.320)

Læg mærke til at *vist* her er i selskab med ikke blot et, men hele to verber som angiver afsenders holdning til sandhedsværdien af det ytrede, *tror* og *formener*.

Faktisk er det ikke sjældent at *vist* og *visselig* optræder sammen med verber der eksplicit angiver afsenders forhold til sandhedsværdien af det propositionelle indhold. Dette ses både i 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet, som eksemplerne ovenfor (1)-(5) og (12) illustrerer, men også senere - op igennem 1700-tallet - er dette helt almindeligt som de følgende eksempler viser:

1674-1700:

13. Jeg troer **vist**, sagde hand, at dieffvelen er i sekken, thi hand er saa tung, alligevel her ikke er uden en skieppe haffre udi. (Køge Huskors, s.127)

1774-75:

14. Jeg veed **vist**, at jeg undervejs var overmaade venlig imod ham; og det kommer mig for, som at jeg meer end engang trykte ham meget kjærligt - virkelig kjærligt i Haanden - Dog om jeg gjorde dette; fordi mit Hjerte virkelig var blødgjort ved den nærforestaaende, den maaskee evige Skilsmisse, fra en saa længe kjendt Broder, der endnu ikke engang drømte derom - eller om det var blot en naturlig en mechanisk Drift - om det var en Overbeviisning om en Pligt, der paalagde mig at skilles venskabelig fra ham - eller det var en blot politisk Hensigt, at efterlade ham et got Indtryk om mig - det vil jeg lade staae uafgjort indtil videre (Ewald: Levnet, s.19)

1774-75:

15. Og hvad havde jeg egentlig at bekymre mig over? - Jeg havde et Brev i min Lomme, hvortil jeg fæstede al Tillid, og hvorefter jeg **vist** haabede, at komme i Tjeneste hos Baron von Mannteufel, saasart jeg kun naaede ham - Saa langt havde jeg frie Reyse - I det mindste kunde jeg ikke frygte for at døe af Mangel - (Ewald: Levnet, s.35)

1774-75:

16. Min kjære Herr Doctor Ching-Chung-ha-jeh, dersom vort danske Tungemaal, om et tusind Aar, som jeg **vist** haaber, bliver det moderne døde Sprog i Kampschatka, og jeg i Hensigt til mit Liv og Meening, en Autor classicus deri - saa hav den Godhed, at skrive Noter til mig; og iblant andet ved dette Capitel at anføre alt, hvad jeg formodentlig har meent, og skulde have sagt - dersom jeg havde forstaaet mig selv! (Ewald: Levnet, s.44-5)

1774-75:

17. Tanken var unegtelig ædel; og jeg troer **vist**, at den har lokket nogle kostbare Taarer af mine Øyne (Ewald: Levnet, s.61)

1774-75:

18. Hvorledes det er, saa troer jeg **vist**, at jeg fra Barns Been af fuldkommen har besiddet denne Egenskab (Ewald: Levnet, s.109)

1774-75:

19. Jeg haaber dette sidste, thi jeg veed **vist**, at jeg altid har været nærmere ved at græde, end ved at lee, naar jeg endog kun i Comoedien har seet Harpax jamre sig over sit tabte Skriin (Ewald: Levnet, s.115)

1777:

20. Det første veed jeg **vist**, at jeg ei har forsømt. (Malling, s.22)

1784:

21. Det var Holck altsaa umueligt at tie med det, Kongen havde betroed ham, det var altfor sød ll en Triumph for ham, at hans afsagde Fiender igiennem hans Mund skulde faae at vide, hvad der var besluttet over dem, at han kunde imodstaae Fristelsen, men fortalte det til een, som han vedste **vist** sagde det strax igien. (Biehl, s.26-27)

Også i disse eksempler optræder *vist* sammen med et verbum som angiver afsenders holdning til det propositionelle indholds sandhedsværdi. *Tro*, *formene*, *håbe* og *vide* er verber som eksplicit angiver hvordan afsender forholder sig til sandhedsværdien af det propositionelle indhold, de er med andre ord epistemiske verber. Fra at optræde i selskab med epistemiske verber er der ikke langt til at *vist* associeres af sprogbrugerne med epistemisk betydning, og snart kan *vist* fungere som epistemisk sætningsadverbial uden hjælp fra andre epistemiske angivelser som for eksempel verber. Fra slutningen af 1700-tallet frem til moderne tid finder vi således et rent epistemisk *vist*. Oven i købet står *vist* i de følgende eksempler på sætningsadverbialets plads (SA):

1774-75:

22. Vist er det, at vor Vert, med den største Beredvillighed og Høflighed, i de faae Dage, som jeg endnu opholdt mig i Hamburg, loed os tilkomme alt det sædvanlige - Og det var **vist** ingen smaae Ting - Vi spiste daglig intet mindre, end sex Retter Mad, og levede overalt paa lige Foed med den beste Holsteenske Adel, som vi den korte Tid nød den Ære at omgaaes med (Ewald: Levnet, s.17-18)

1774-75:

23. For Resten var han virkelig en ærlig Mand, han var ufortrøden i sit Arbeide, og han vilde mig **vist** vel - Kun Skade, at han stadig troede, at der ikke behøvedes meer til mit, eller nogens Vel, end den ædle Fordeel, at kunde latinsk, græsk og hebraisk bedre, end sit Modermaal. (Ewald: Levnet, s.25)

1774-75:

24. Enhver Sjæl, som føler sin fulde Værd, og endnu ikke er fornøjet dermed; enhver Sjæl som finder en uimodstaaelig Drift i sig til at stige op over Mængden; vil naturligviis ansee alle de Baand der paalegges den af dem, som den vil opløfte sig over, for besværlige og modbydelige - Men dog var der **vist** endnu en anden Grund til min Lyst at være frie, en som bestemte den langt nøyere; en som tvang mig nogenledes til netop at blive Avanturier, og gjorde mig det næsten umueligt at blive enten Helt, eller Staats Forræder - Det var en vis mig naturlig Magelighed (Ewald: Levnet, s.30)

1774-75:

25. Det kunde maaskee falde nogle af mine Læsere ind at spørge, hvorfor jeg ikke havde bedet den Preüsiske Resident forstrække mig med nogle Penge? - Han havde maaskee gjort det - Men at bede ham derom, det var min Stolthed platud umueligt - Og dengang havde min Stolthed **vist** Ret (Ewald: Levnet, s.35)

1774-75:

26. Den [dvs. vinen, ESJ] synes mig - at forstaae her, som i alt det ovenanførte, naar det ikke gaaer over Stregen - at gjøre mig meer Opfindelsesfuld, meer skaberisk, dristigere, ædelmodigere, større og bedre, end jeg ellers skulde være - Thi man maae mærke, at Viinen **vist** aldrig har været nødvendig enten til at gjøre mit Hjerte følsomt, eller til at hjælpe min Indbildnings-Kraft i at udfinde nye Billeder - Men jeg taler her allene deals om en større Grad af Følsomhed, en større Grad af OpfindelsesKraft; deals om visse uundgaaelige dorske Øyeblik, hvori Hjertet er koldt og Forstanden slumrer (Ewald: Levnet, s.51-52)

1774-75:

27. Der ere **vist** mange, som drikke allene af Forfængelighed, eller af en utidig Undseelse, eller af Ærbødighed for en formeent Pligt at gjøre alting med (Ewald: Levnet, s.54-55)

1774-75:

28. O min Arendse! - Du var mig **vist** tiltænkt af den der dannede os begge - Hvi har da nu en anden dig? - Maaskee dette er formasteligt - Gud tilgive mig, om det saa er - men det er vist, vist martrende - Jeg vil glemme det -- om jeg kan -- (Ewald: Levnet, s.94)

1774-75:

29. Der er som man veed, tre Slags Eyendomme - de overflødige, de nyttige, og de nødvendige - Hvad de to første Arter betrefter, skulde mit første Spørgsmaal **vist** ikke være; om han kunde fordre dem, men om han behøvede dem bedre end jeg (Ewald: Levnet, s.115-16)

1784:

30. De veed, hvor stor min Hengivenhed for den gamle Bernstorf stedse har været, og at den grunder sig baade paa Overbeviisning og en skyldig Erkiendtlighed; jeg hørte derfor ikke saa snart det betydelige Nyt den 17de om Morllgenen, førend min første Tanke var den: nu bliver denne værdige Mand **vist** kaldt tilbage. (Biehl, s.114-15)

1846:

31. nogle dumme, tynde Træer, der **vist** havde solgt deres Skygge (H.C.Andersen: Collin, s.100)

1850:

32. det er **vist**, tænkte han, en gammel Landsbyskolemester, en aparte Fyr, som man endnu kan træffe dem oppe i Jylland. (H.C.Andersen: Lykkens Kalosker, s.182)

1889:

33. Der er **vist** en hæslig Vind og Slud og Træk, og naar man ikke er født og opdraget til Taarnfalk, er det næppe sundt at gøre sine Kunster saa langt fra Jorden. (Hørup i Breve og Digte, s.219)

Vist som epistemisk sætningsadverbial der udtrykker afsenders grad af forpligtelse over for sandhedsværdien af ytringens propositionelle indhold, er helt almindeligt i moderne dansk i talt såvel som skrevet sprog:

1981:

34. Informant: Ja. Det - det gjorde vi i den tid altså vi fældede træer. Det var altid på akkord, ja.

Interviewer: Hvordan blev den så udregnet?

Informant: Ja så blev træet målt op. Det kom skovfogeden og gjorde. Og så fik vi - **vist** per kubikmeter, ikke sandt, og hvis det blev sat i rummeter, var det jo kommet til at hedde efterhånden, ikke sandt jo. Så fik vi **vist** for en rummeter. Og - den skulle jo være en meter - efter - de skulle være en meter lange, og der skulle være en meter ligesådan i bredden, ja. (IDD: Ørslev sogn)

1995:

35. og Mr Bean begynder at pakke ud, lægger sin blok og sit papir og så et pænt lille penaltus og så er han **vist** ved at være klart til at gå i gang... (BEAN: DMB3)

1995:

36. Nå, men der sker en masse mærkelige ting i det her krybbespil, som slet ikke udformer sig som der står skrevet i biblen. På et tidspunkt kommer en masse får ind fra venstre og laver kaos på scenen, - der er **vist** en hund efter dem. En bil kommer ind fra højre og tager alle fårene med sig. Den glemmer dog et lam, som står brændende tilbage. - Høj latter igen fra publikum. En dinosaur kommer ind bagerst i krybben. Vil **vist** æde Jesusbarnet, men en tank tropper op og tager kampen op med dinosauren. (BEAN: DSB5)

1995:

37. Da rygning, eller rettere tobak blev kendt for alvor i sidste halvdel af 1700 tallet tænkte man **vist** ikke så meget på, hvilke konsekvenser denne adspredelse ville medføre. (ARG: DTB3)

Så vidt udviklingen af *vist* fra mere konkret kongruensbøjet adjektiv til mere abstrakt epistemisk sætningsadverbial, men historien om *vist* er kun lige begyndt. Vi har stadig ikke set hvordan *vist* er gået fra at betegne afsenders **vished** om det propositionelle indhold til at betegne afsenders **uvished** om selvsamme indhold. Ej heller har vi set på nogle af de ordkombinationer *vist* kan indgå i (*vistnok, ganske vist*). Desuden har vi ikke set på *vist* som prædikat, og vi har ikke set på hvad *vist* gør på F. Alle disse spørgsmål er i et vist omfang forbundne med og afledt af hinanden.

Eksemplerne fra 16- og 1700-tallet kan groft sagt inddeles i tre hovedgrupper: 1) dem hvori *vist* optræder i kombination med verber som *tro, vide og håbe*, 2) dem hvori *vist* angiver epistemisk værdi uden hjælp fra epistemiske verber og lignende (jf. eksemplerne ovenfor (22)-(30)), og endelig 3) dem hvori *vist* fungerer prædikat, jf. nedenstående eksempler:

1661:

38. Først da, den fromme Læsere at erindre, *de poëmatis hujus Heroici causa efficiente*, om den dette Skrift giort, oc sig efterladt hafver: Saa er det for alting **vist**, at Gud er Alting i alle; Oc efterdi alle ting ere af hannem, ved hannem oc udi hannem, saa bør oc hannem for alting Ære i ævighed, som Hedningernes Apostel rettelig gifver at betænke. (Fortale ved Anders Arrebos søn: Christen Andersen Arøbo. Dateret, Nebbelund, 4/9-1661. s.10-11)

1661:

39. Om Poeterj oc Skaldre-verk, er det oc i Synderlighed **vist**, at ingen er der til uden af Gud oc af Natuuren beqvem (Fortale ved Anders Arrebos søn: Christen Andersen Arøbo. Dateret, Nebbelund, 4/9-1661. s.11)

1674-1700:

40. 3. Icke heller veed jeg, nogen Sted i Historien om Huus-Kaarset, at Dommerne, i denne Hans Barskærs Sag, har ladet dem nøye, med blot slige udædiske, og u-ærlige Menniskers Vidnisbyrd. Thi om end saadanne Vidnisbyrd, ogsaa i Tingbøgerne nefnis, saa er dog Dommene, icke fælt for slige u-ærlige Folckis Vidnisbyrd allene, men for og andre klare og trygge Vidnisbyrd tillige er fremført: Og det ene Vidnisbyrd, har hiulpet det andet, saasom i Rettergang brugeligt er. Og mod de fornemste Personer, som i bemelte Hans Barskærs eller Hans Kræmmers Sag, ere kiende skyldige i Troldom, saasom mod Johanne Thomesis, Mette Banghors og Annicke Christoffers Datter, er og **vist** nock, at icke allene saadanne u-ærligis Vidnisbyrd, ere anseete og andragne, men og klare og trygge Beviisninger: og der iblant ogsaa deris egen utvungen Bekiendelse, som i de Menniskers Sag, der icke ere deris Fornuft berøfvede, eller sandseløse, er den allerkræftigste Beviis. (Køge Huskors, s.217)

1748:

41. Hvi GUD ellers saa længe haver tøvet med Skabningen for at aabenbare sig for Creature, er skiult for os: **Vist** nok er det, at han af Ævighed haver havt saadant Forsæt, som han i Tiden haver villet fuldbyrde (Holberg: Epistola I, s.7)

1774-75:

42. naar jeg endnu siger, at jeg altid har haft et besynderligt Held, i at redde mig ud af de Vanskeligheder, som jeg hverken har kundet forudsee eller undgaae - saa vil man, tænker jeg, begribe, at jeg var langt bedre skikket til at spille en Roman til Ende end min Broder; endskjønt han virkelig baade var tilbøueligere, og dristigere til at begynde derpaa, end jeg - Erfarenhed havde stadfæstet dette, paa denne vor Quixottiske Reyse; thi det er **vist**, at jeg uden ham neppe nogentid var kommet til Valbye Bakke derpaa, men det er **ligesaavist**, at han uden mig, aldrig var kommet længer (Ewald: Levnet, s.13)

1774-75:

43. **Vist** er det, at vor Vert, med den største Beredvillighed og Høflighed, i de faae Dage, som jeg endnu opholdt mig i Hamburg, loed os tilkomme alt det sædvanlige - Og det var vist ingen smaae Ting - Vi spiiste daglig intet mindre, end sex Retter Mad, og levede overalt paa lige Foed med den beste Holsteenske Adel, som vi den korte Tid nød den Ære at omgaaes med (Ewald: Levnet, s.17-18)

1774-75:

44. Endelig fik jeg fat paa Robinson Crusoë - Denne Rousseaus Afgud, kunde saa nær have gjort mig reent forrykt - Det er **vist**, at jeg, dengang tretten Aar gammel, ikke alleneste fattede det Anslag, men virkelig gjorde en Begyndelse med, at undløbe til Holland, for derfra at seyle til Ostindien, i det fromme Haab, at kunde strande underveys paa en eller anden ubeboet Øe (Ewald: Levnet, s.26)

1774-75:

45. **Vist** er det, at han kun loe af mit Indfald (Ewald: Levnet, s.28)

1774-75:

46. Hvorledes alting er, saa er det **vist**, at jeg, som uroest besidder en af de varmere Sjæle, ved ingen Øvelse, ved ingen Vane, endnu har kundet bringe det til at taale meer - mine Concepter uskadte - end saadan en stakkels Flaske Viin fra Mayn-Strømmens Bredde eller fra RhoneFlodens Bredde; som Herr von ThundernTrunk drikker i to Drik for at væde sin Gane - Det er **vist**, at den indtil denne Time giver mig al den Munterhed, som jeg med en god Samvittighed kan tillade mig (Ewald: Levnet, s.43-4)

1774-75:

47. Hvad det første betrefter, saa er det **vist**, at min Sjæl altid har fundet en usigelig Fornøjelse, i det besynderlige, det usædvanlige og det store (Ewald: Levnet, s.50)

1774-75:

48. Hvormeget større føler Hjertet sig dog ved at give, end ved at tage! - hvormeget ædlere ved at give got end ved at give Intet! - hvormeget høyere ved at give Got, end ved at give Ont! - Det er vist en Tilbøuelighed, som har sin Belønning i sig selv - Og, hvad dens

Kilde og er, saa er det **vist**, at jeg altid har havt den (Ewald: Levnet, s.64)

1774-75:

49. Hvor brænder ikke mit Hjerte efter den Tid, da du kan see af Aviserne, hvorfor jeg gik, at du tildeels var Skyld deri, og at jeg ikke er dig uværdig! - Vidste du dog, at Hoved-Formaalet af mit Foretagende, var at fortjene dig! - Var du dog Vidne til enhver af mine Handlinger! -- Men det er **vist**, det er et helligt Løfte; jeg vil troe dig Vidne dertil - Jeg vil troe dig nærværende (Ewald: Levnet, s.66)

1774-75:

50. Hvormange af de forønskede Friheder, hun tilstødte mig, erindrer jeg ikke og vil jeg ikke erindre - Saameget er **vist**, at jeg spille min Roman saavit, at jeg en god Markedsdag, for de sidste af mine Lomme-Penge kjøbte et Par Alen Paille Silke-Baand, som jeg forærte hende - og at hun belønnede min Galanterie med et eller fleer kraftige Kys, hvoraf jeg, i Betragtning af det jeg oventil har sagt, formodentlig er kommet til at nyse (Ewald: Levnet, s.75-6)

1774-75:

51. Jeg veed ikke, om alle unge Mennsker i Almindelighed, naar de blive det, man kalder Karle, sætte saa stoer en Priis paa deres Karlskab, som vi satte derpaa - Men det er **vist**, at vi ansaae denne nye Rang, vi havde opnaaet baade for vort høyeste og vort ømmeste Point d'honneur (Ewald: Levnet, s.82-3)

1774-75:

52. Ligeleedes beklager jeg overmaade, at jeg ikke kan erindre de egentlige Udtryk, hvormed det behagede hende, at give mig Kurven - **Vist** er det, at de var meget tydelige, og krydede med al den bittre, ydmygende Foragt, hvormed den stolteste Prøde kan give den uselste Elsker sin Afskeed (Ewald: Levnet, s.88)

1784:

53. Om hun virkelig har fattet Kierlighed for Dronningen, eller hun allene har søgt at bemestre sig hendes Hierte for at leede og føre hende som hun lystede, det veed kun han, der seer vore lønligste Tanker, men saa meget er **vist**, at vor elskværdige og beklagelige Dronning ikke naaede Byen, førend hun ingen anden Villie havde end hendes Oberhovmesterindes. (Biehl, s.13)

Når *vist* bruges prædikativt (*det er vist...*), betyder *vist* faktisk noget *sikkert og vist*, det er nemlig propositionelt. I denne funktion er ordet altid en **sikkerhedsangiver** og ikke en **usikkerhedsangiver**. Dette fremgår blandt andet ved at dette *vist* falder inden for negationens (og andre operators) rækkevidde, og dermed er fokusabelt. I alle de ovenstående eksempler ville man kunne indsætte et *ikke* foran *vist*, her gives blot et enkelt eksempel:

1774-75:

42.' thi det er **ikke vist**, at jeg uden ham neppe nogentid var kommet til Valbye Bakke derpaa (Ewald: Levnet, s.13)

Læg også mærke til at *vist* i flere af eksemplerne har adled, se for eksempel i *Synderlighed vist* (39), *ligesaavist* (42), ikke at forglemme forekomsterne med *nok* (40) og (41) (mere om disse senere s. 170f). Men hvorfor bruger afsender ikke bare *vist* som sætningsadverbial når han/hun vil angive sikkerhed? Det er efter al sandsynlighed fordi *vist* som **sikkerhedsangiver** begynder at blegne. Se på (28) som gentages her:

1774-75:

28. O min Arendse! - Du var mig **vist** tiltænkt af den der dannede os begge - Hvi har da nu en anden dig? - Maaskee dette er formasteligt - Gud tilgive mig, om det saa er - men det er **vist, vist** martrende - Jeg vil glemme det -- om jeg kan -- (Ewald: Levnet, s.94)

Johannes Ewald formoder her ingenting om hvorvidt Arendse er ham tiltænkt eller ej, han fastslår at det er hun! *Vist* kunne her udskiftes med *i sandhed, med sikkerhed* eller tilsvarende. Denne samme udskiftning kunne også ske for de næste to *vist*. Ewald bedyrer over for sin Arendse at sandhedsværdien af det propositionelle indhold i *du var mig tiltænkt...* og *det er martrende* er noget han står inde for - det gælder. Man kunne parafrasere den første sætning således:

54. jeg står inde for sandhedsværdien af påstanden at du var mig tiltænkt af den der dannede os begge

Men hvordan kan vi nu være sikre på at *vist* virkelig har udviklet sig fra at være en **sikkerhedsangiver** til at blive en **usikkerhedsangiver**? Det kan vi kun ad omveje. Det at *vist* i en bestemt periode især bruges prædikativt, kan ses for eksempel som indicium for at denne udvikling er i gang. Når *vist* begynder at tabe sin evne til angive sikkerhed, kan sprogbrugerne som sagt føle behov for at understrege sikkerhed når der er tale om sikkerhed og ikke usikkerhed. Vi finder yderligere et par indicier i samtiden som peger i samme retning. For eksempel begynder *vist* at optræde i kombination med andre ord som for eksempel *ganske vist* og *vist nok*. Lad os først se på *ganske vist*.

Ligesom ved det prædikative *vist* kan kombinationen med *ganske* ses som et forsøg på at

fastholde **sikkerhedsangivelsen** i de tilfælde hvor sprogbrugerne måtte føle behov for dette. *Ganske* har oprindeligt været et adjektiv som betød *hel*. Kalkar noterer således blandt andet følgende tre eksempler fra yngre middeldansk:

1397:

55. **ganze** oc menæ rikesens almughæ (Geh.Ark.Årsb.II.28. Citeret efter Kalkar)

1460:

56. han loedh hans swene ligge for her Ottes gard en **gantze** dagh vd (Barner, Fam.Rosenkrantz.Idipl.105. Citeret efter Kalkar)

1499:

57. erchebiscop Jenss haffwer giffwet ether oc thette **gantzæ** land noghre merckelighe article fore (Geh.Ark.Årsb.V.84. Citeret efter Kalkar)

Ganske udvikler sig til med tiden at kunne fungere som adverbial, og det kan i denne adverbielle funktion bruges til at forstærke *vist*'s sikkerhedsbetydning. Kombinationen *ganske vist* betyder altså i sin mere konkrete variant *helst/fuldstændig sikkert*. Denne udviklings forskellige stadier er ikke belagt, hverken i mit eget materiale eller hos Kalkar. Men i ODS finder vi følgende eksempel:

1743:

58. Jeg kommer nu med en hel Posefuld Nyt, som altsammen er **ganske vist** (ODS: Cit.1743.(HistMKbh.VI.383))

Her betegner *ganske vist* den sandhedsværdi afsender anser nyhederne for at have. De er nemlig *fuldstændig sikre*. I et sådant eksempel ser man hvordan noget som betegner *sikkerhed* kan bruges til at betegne afsenders forhold til sandhedsværdien af noget propositionelt. Afsender betyder og forsikrer at de medbragte nyheder er *sande*. Bemærk i øvrigt at *ganske* her lægger sig til et prædikativt *vist*. Med tiden undergår *ganske vist* dog sin egen semantiske udvikling som sætningsadverbial og får tillagt en koncessiv ekstrabetydning. Således bruges *ganske vist* efterhånden som koncessivt adverbial:

1876:

59. Jeg tror **ganske vist**, at i den sidste Betydning af Ordet radikal er der en Udvikling her i Tinget, og denne Udvikling staar vistnok i en meget nøje og inderlig Forbindelse med

den Udvikling, der samtidig er foregaaet med vort Folk. (Hørup i Skrift og Tale, s.72)

1919:

60. Bivirkningen, ad hvilken vi **ganske vist** i Almindelighed naar til Forstaaelsen af Værket. (PH: Kulturkritik 1, s.20)

Ganske vist indeholder altså en epistemisk værdi, som det har med sig fra *vist*, men i kombinationen fremhæves det koncessive træk. *Ganske vist* spiller således op imod et underliggende (udtalt, såvel som ikke udtalt) modsatrettet synspunkt. Og ofte er modtagers forventning at *ganske vist* følges af et *men* eller lignende, som for eksempel i følgende uddrag:

1876:

61. En eksalteret Dreng **ganske vist**, men naar alt kommer til alt, er en eksalteret Dreng bedre end en Dreng, der ingen Ting er, ikke engang eksalteret. (Hørup i Skrift og Tale, s.64)

Endnu et indicium af samme slags er kombinationen med *nok*. Ovenfor så vi allerede en del eksempler på at *vist* blev understøttet af *nok* i eksempler hvor *vist* brugtes prædikativt. Dette sker allerede i det 17. århundrede. I det 18. århundrede kan vi se at *vist nok* også forekommer som sætningsadverbial på sætningsadverbialets plads SA. Følgende eksempler stammer alle fra Pontoppidans Københavnshistorie:

1760:

62. Den Kongelige Residentz-Stad Kiøbenhavn, hvis Historie man ved dette Skrift har stræbt at oplyse, er nu omstunder een af de Stæder, som i Europa regnes for store og skønne, hvilket Vidnesbyrd den gives af adskillige Udlænder, endogsaa førend den havde naaet sin nærværende Anseelse. Men hvad Kiøbenhavn nu er, det har den ikke ret længe været. Dens allerhøyeste Alder kand vel ikke bestemmes, saavidt den fordem var en navnkundig Kiøbmands-Havn, dog meere en Tilflugt for Fremmede, end et Opholds Sted for Nationens egne Skibe. Førend Kong WALDEMAR I. skienkede Kiøbenhavn til sin Favorit, Biskop Absalon, og førend denne sidste gjorde en Vaaben-Plads deraf, ved at bygge det faste Slot Axelhuus, mod de Vendiske Søe-Røvere, da har Stædet vel allerede haft nogen Næring, af Fiskerie og Kiøbmandskab. Dog var **vist nok** Kiøbenhavn paa den Tiid, ikke meere at regne mod Roeskild, end Roeskild nu er at regne mod Kiøbenhavn. Hvor sandt dette er, og hvorledes denne store Forandring efter Haanden er skeet, det er just den Hovet-Sag, som her skal legges for Dagen, da den ellers er temmelig mørk, ja een af de Stykker i vort Fæderne-Lands Historie, som kunde siges at trænge til Oplysning. (Erich Pontoppidan, upagineret fortale)

1760:

63. Som det nu ofte i andre Henseender gaaer saaledes, at det ringere drager det bedre efter sig, og baner Vey derfor; da Kundskaben om vore Feyl opmuntrer os til at søge noget fuldkomnere: saa har og mit forrige Arbeyds Utilstrekkelighed understøttet det Forsæt, at søge langt rigere og bedre Kilder, nemlig saadanne, som jeg i de sildigere Tider har kundet opdage, og som jeg ikke havde formodet at være tilovers, efter bemeldte store Ildebrand. For disse Kundskabs- eller Efterretnings-Kilder, bør jeg her saa kortelig gjøre Læseren noget Regnskab, saasom det er dem, jeg i dette Verk ideligen har øset af.

Ildebranden lagde **vist nok** mange gode Documenter i Aske, dog maa man taknemmeligen erkiende den Allerhøyestes Forsiun ogsaa deri, at de fleeste og vigtigste bleve reddede fra Ildens Magt. Jeg meener ikke alleene det Kongelige, men ogsaa Stadens Archiv, hvilket sidste var sin Undergang meget nær, da Raadhuset tillige med saa mange andre offentlige Bygninger brændte. (Erich Pontoppidan, upagineret fortale)

1760:

64. En Gienpart heraf, ligeledes meget ziirligen og vel skrevet, dog paa Papiir, blev mig først meddeelt af Velbaarne Herr Etats-Raad Terkel de Klevenfeld, saasom vor Histories og Alderdoms store Kiender. Denne første Opdagelse drog min Begiærlighed til at prøve, hvad Stadens Archiv formaaede, og der fandt jeg foruden det nyelig bemeldte, en god Deel Registranter, ikke meget gamle, men udskrevne af ældre og noksom troeværdige Documenter, meest efter Petri Joh. Resenii Foranstaltning, og til deels berigede med hans egne Anmærkninger.

Denne særdeles flittige Mand haver, ligesom velbemeldte Christoffer Walkendorf, **vist nok**, fremfor alle andre, gjort sig høyligen meriteret af Kiøbenhavns Historie, paa hvis Oplysning og Forbedring han anvendte ikke alleene megen Tiid og Arbeyd, men ogsaa store Penge, særdeles ved at lade stikke de mange store og kostbare Kaaber-Plader, som endnu findes paa Universitætets Bibliothek, skiønt i en gandske ubrugelig Stand, siden de ved meerbemeldte Ildebrand, bleve fordervede, følgelig saa godt som ingen Tieneste havde gjort, efterdi ikkuns gandske faa, maaskee en Snees Exemplarier, vare aftrykte, da Resten skulle følge, naar Resenii Beskrivelse over alle Dannemarks Provintzer og Kiøbstæder kom for Lyset. (Erich Pontoppidan, upagineret fortale)

1760:

65. Det meeste af Nye-Kiøbenhavn, særdeles Nye-Boder og Friderichs Qvarteer, har tilforn, om ikke været Hav-Bunden selv, saa dog **vist nok** en nedrig og vaad Strand-Bredde. I adskillige gamle Documenter forestilles den Egn, saasom meget Vand-riig og nær ved Havet. Nyeligen spurde jeg Arbeyderne i den Botaniske Hauge, hvad de fandt i Grunden ved at grave dybt? Svaret var, at, naar de komme igiennem det Lag af Opfyldning med Gade-Skarn, som kunde være 4 à 5 Fod dybt, da fandtes intet andet, end hvid Strand-Sand. (Erich Pontoppidan, s.35 note)

1760:

66. Foruden disse vare endnu tvende andre Sogne-Kirker i det gamle Kiøbenhavn, hvis Ælde og allerførste Oprindelse, ligesaa lidet kand bestemmes, men vel gotgiøres saa meget, at de i det allermindste fra Seculi XII Begyndelse og maaskee en Tiid lang tilforn, have været der. Om St. Petri Kirke, som nu ligger midt paa Nørre-Gade, men for Stadens Udvidelse Ao. 1526. laae ved Enden, eller tæt ved den da værende Nørre-Port, har jeg

tilforn erindret, at den ikke allene efter mundtlig Tradition, men ogsaa efter MSS. No. 74. donat. Rostgaardianæ, paa Univ. Biblioth. skal i sin allerførste Begyndelse, have været en Lands-Bye Kirke, tilhørende Bønderne i Serretslev, en Bonde-Bye **vist nok** ældre, end Kiøbenhavn, hvilken den laae saa nær, at den deraf blev opslugt, og i Kong FRIDERIC I. Tiid, gandske nedlagt, saavidt den var en Lands-Bye. Længe førend dette skeede, var dens Kirke bleven til en Kiøbenhavnsk Sogne-Kirke, skjønt dens Sogn var gandske lidet, formedelst Nærheden af vor Frue Kirke. (Erich Pontoppidan, s.38)

Også her må man stille spørgsmålet: Hvordan kan vi vide at Pontoppidan ønsker at angive sikkerhed snarere end usikkerhed ved sine *vist nok*'er. Som ved *vist* er det ikke muligt ud fra formelle kriterier som for eksempel ordstilling at afgøre fuldstændigt klokkeklart at disse anvendelser af *vist nok* er tænkt som sikkerhedsangivelser snarere end usikkerhedsangivelser. I stedet må vi se nøjere på den omgivende tekst. Se for eksempel på (65) som handler om undergrundens beskaffenhed i Nyboder og Frederiksstad. I dette tilfælde kunne *vist nok* sagtens have været udskiftet med *i hvert fald* eller et andet betydende træk:

65.' Det meeste af Nye-Kiøbenhavn, særdeles Nye-Boder og Friderichs Qvarteer, har tilforn, om ikke været Hav-Bunden selv, saa dog **i hvert fald** en nedrig og vaad Strand-Bredde.

Denne påstand underbygges af at forfatteren i umiddelbar forlængelse af denne passage drager arbejderne i Botanisk have til vidne på at man tilstrækkelig langt nede i dybderne finder *intet andet, end hvid Strand-Sand*. Noget tilsvarende gør sig gældende for (64)s vedkommende. I dette tekststykke får vi at vide at Petrus Joh. Resenius er en særdeles flittig mand som *fremfor alle andre*, [har] *giort sig høyligen meriteret af Kiøbenhavns Historie*, og dette bedyres af Pontoppidan ved et indskudt *vist nok*. Som i førnævnte eksempel fremtrækkes i umiddelbar forlængelse af denne påstand de omstændigheder der tjener som bevis for forfatterens påstand. Nemlig at Peter Resenius har brugt både tid, arbejde og penge på sagen. Men på trods af det forstærkende *nok* mister hele kombinationen *vist nok* - muligvis i analogi med den igangværende udvikling af det nøgne *vist* - sin evne til at udtrykke sikkerhed. Op igennem 18- og 1900-tallet bruges *vistnok* i højere og højere grad som udtryk for at afsender angiver **forbehold** over for det propositionelle indholds sandhedsværdi:

1846:

67. Da Stykket nu **vistnok** snart er spillet til Overmættelse, kan det ikke være nogen Forfængeligheds Sag længer at fremtræde (H.C.Andersen: Collin, s.107)

- 1855:
68. hvad Nittengryneriet "Christenheden" **vistnok** undgaaer (Kierkegaard, s.18)
- 1866:
69. I året 1235 blev Styrmer prior i Vidøkloster i Guldbringesyssel, hvor han **vistnok** har tilbragt de sidste ti år af sin levetid. (N.M.Petersen: Oldnord. Lit. Hist. s.57)
- 1876:
70. Det er faldet os ind, at Spørgsmaalet om forskellige Partiers Tilstedelighed **vistnok** hænger sammen med [...] Spørgsmaalet om det tidssvarende i at opretholde forskellige Køn indenfor de menneskelige Samfundsforbindelser (Hørup i Skrift og Tale, s.67)
- 1876:
71. Jeg tror ganske vist, at i den sidste Betydning af Ordet radikal er der en Udvikling her i Tinget, og denne Udvikling staar **vistnok** i en meget nøje og inderlig Forbindelse med den Udvikling, der samtidig er foregaaet med vort Folk. (Hørup i Skrift og Tale, s.72)
- 1995:
72. En mand iført cyklamefarvet jakke bugserer sig ind i studiet og om bag en julekrybbe i pap og træ. Et publikum, som udgør den eneste lydside under hele sceancen klapper vildt. ved mandens entré. Kameraet zoomer nu ind på julekrybben, hvor manden går igang med at bevæge figurene. Det er **vist nok** det sædvanlige scenario med Jesus i krybben, omkring hvilken de tre hyrder har taget plads. Det er dog svært helt at skelne figurenes træk. Figurene er af gips eller et andet hårdt materiale og malet med guld à la kirkefigurer. (BEAN: DSB5)
- 1995:
73. men, så endelig så han sidder og kigger på uret så er minuttet eller hvor meget han nu skal sidde og holde vejret det er så gået, og, han er altså rigtig veltilfreds så kommer der så lige et enkelt hik men så er-øh det der **vist nok** overstået... (BEAN: DMB3)
- 1983:
74. Informant: Og der kom de ind til fiskerballet. Først fik de vel at sp- der var engang der var spisning men det holdt **vist nok** hurtigt op. De fik kogt torsk og noget. (IDD: Tibirke sogn)

Det tredje indicium for at *vist* ser ud til at miste sin evne til at angive sikkerhed, kan ses i fundamentfeltsplacering. Når *vist* optræder prædikativt, kan det fuldstændig som andre prædikativer stå på **F**. Det er i sig selv ikke bemærkelsesværdigt. Det er derimod bemærkelsesværdigt at sætningsadverbialet *vist* i fundamentfeltet angiver sikkerhed, snarere end usikkerhed. Denne konstruktionsmulighed er desværre meget dårligt belagt, men i ODS finder vi dog følgende eksempel:

1937:

75. **Vist** scorede han vort første Maal ... men ellers var der ikke meget at rose ham for (ODS: Pol.4/10-1937.8.sp.3.)

Her angiver *vist* afsenders garanti for at det propositionelle indhold i *han scorede vort første Maal* er sandt. Her gives yderligere et par eksempler:

1987:

76. **Kassandra** klappede overgivent og sendte ham et strålende smil.
- Leonard er min ven, ikke sandt Leonard? Sig noget og lad være med at stå og se så fortabt ud. [...]
- **Vist** er jeg din ven, svarede Leonard for at stille hende tilfreds. Måske din allerbedste ven. Jeg holder af dig som du er. Han tænkte pligtskyldigst på Berenice. (DK87-90:Bog-115.87)

1987:

77. Hendes hænder på hans skuldre, hendes rolige stemme, varmen fra hendes store, bløde krop... pludselig lagde han sig ind til hende og hulkede rasende: - Jeg er ung. Jeg vil gerne leve. Og jeg har aldrig - jeg har aldrig kendt en pige. Og nu når jeg det ikke... Hun vuggede ham blidt: - **Vist** gør du så. (DK87-90:Bog169.87)

1987:

78. Men hun havde også været bange for ham dengang, hævdede hun. Hun måtte ingenting, havde ingen penge og kom aldrig ud. De år var en eneste lang ydmygelse, som fyldte hende med forurettelse og foragt.
Han havde ondt ved at kende deres ungdom. **Vist** havde hun været afhængig af ham, men da ikke mer end han var af hende og de havde dog fundet hinanden. Hvis det virkelig var så slemt, hvorfor havde hun så aldrig nævnt det før. Eller hvorfor var hun ikke gået sin vej? (DK87-90:Bog186.87)

Ved at placere *vist* på **F** får afsender fremhævet sikkerhedsbetydningen frem for usikkerhedsbetydningen. Man kan forestille sig at den frontplacering man finder ved nogle af prædikatsstrukturene, kan smitte af på sætningsadverbialerne, og at den sikkerhedsbetydning som *vist* i prædikatsstrukturene har, følger med i et fundamentfeltplaceret **F**.

Hvorom alting er, anser jeg det for sandsynliggjort at *vist* udvikler sig fra mere konkrete og objektive betydninger til mere abstrakte og subjektive betydninger. I de ældste manifestationer fungerer ordet propositionelt og indgår som sådan i nominalparadigmet som kongruensbøjet adjektiv (jf. (8)-(9)). Denne propositionelle variant finder vi også i moderne dansk (jf. (10)-(11)).

Efterhånden kan *vist* (*vis-t*) som så mange andre *t*-bøjede adjektiver bruges adverbielt, i første omgang især i forbindelse med forskellige verber som alle er epistemiske (*tro, mene, vide* etc.). I dette selskab smitter den epistemiske betydning af på adverbialet, og med tiden kan det fungere non-propositionelt som selvstændigt epistemisk sætningsadverbial. I denne iklædning udtrykker det først afsenders sikkerhed/garanti for det propositionelle indholds sandhedsværdi, men med tiden overgår det til at udtrykke afsenders usikkerhed/forbehold med hensyn til det propositionelle indholds sandhedsværdi. Alle disse varianter (undtagen den betydning af sætningsadverbialet som angiver sikkerhed på SA) eksisterer i moderne dansk.

NOK

Nu skal vi se nærmere på *nok*, og for det første hvordan betydningen i dette ord udvikler sig over tid fra noget mere konkret til noget mere abstrakt, og for det andet hvordan den mere konkrete betydning også i moderne dansk fastholdes under særlige omstændigheder når situationen kræver eller tillader det.

ODS skelner mellem tre hovedbetydninger af adverbiet og adjektivet *nok*, hvoraf betydning A. og betydning B. har særlig interesse.

Betydning A. svarer til *tilstrækkelig*, *rigelig*. Når ordet har denne betydning, lægger det sig til et enkelt sætningsled.

Betydning B. omfatter alle epistemiske betydninger og har skopus over en ytring.

Om ordets etymologi og forbindelse til andre sprog står som følger:

glda. d. s. (hafuæ nok (af gress) (*Mand.16.110*), hafva nok, nok gul oc silf, gul oc silf nok (*SjælensTrøst.(Fot. paa Kgl.Bibl.)50.96.159*), *æda.* noch (swa at noch ær.*AM.39*), *sv.dial.* nokk (*Rietz.470*), *no.* nok (*no. dial.* nokk); *med paavirkning fra mnt.* noch af *glda. (adv.)* nogh, *sv. nog*, *no. dial.* nog, *oldn.* nógr, *der egl. er sa. ord som mnt.* noch og *opr. intk. (uden endelse) af adj. glda.* nogh(er), *oldn.* nógr og gnógr, *eng.* enough (*oeng. genoh*), *ty.* genug, *got.* ganohs; *besl. m. got.* ganah, (*det*) er *tilstrækkeligt*, *oht.* ginah, *oldn.* gnótt, *tilstrækkelig mængde*, *oht.* ginuht (*om g(e)-, ga-, gi- se præfikset ge- samt III. lig*) || *bet. B. skyldes en særlig nordisk udvikling, jf. glda.* hwilkit han nok ([: *i tilstrækkelig grad, til fulde*) *fordhom byuisdhe. (SjælensTrøst.(Fot. paa Kgl.Bibl.)6)*, *fsv.* nogh ær det sant, han hielper hanum nog, wærdzlika drøffuilse weth iak nogh wara nyttoga, æn theras tilqwæmdh ær stundom pinleken (*svarende til glda.* sannelig ieg vantroer ey at vertz drøfuels æræ nyttelige, men *osv. Suso.99*), *no.* det var nog det beste *olgn.;* *sml. ogs. anvendelsen af lat. sat(is), nok, tilstrækkeligt, i udtr. som sat(is) scio, det ved ved jeg bestemt, satis credo, jeg tror det nok (temmelig bestemt) [...]*

Johs. Brøndum-Nielsen, som har skrevet *nok*-artiklen, hæfter sig således ved slægtskabet mellem de to betydninger A. og B., og sammenligner med latinske eksempler for at understøtte en tese om at betydning B. (det epistemiske *nok*) udspringer af - eller i det mindste er beslægtet med - det *nok* som angiver kvantum.

Denne tese svarer til en tvedeling af *nok's* betydning i en mere konkret betydning

(*tilstrækkelig*), og en mere abstrakt epistemisk betydning der signalerer afsenders forhold til sandhedsværdien af det ytre udsagn.

Den mere konkrete betydning viser sig blandt andet formelt ved at *nok* lægger sig til et enkelt sætningsled som det kvantificerer, mens den mere abstrakte betydning af *nok* har skopus over hele ytringen.

Men hvad kommer så først: den mere konkrete betydning A. eller den mere abstrakte betydning B.? Det tidligste eksempel fra mit materiale viser den mere konkrete betydning:

1508:

1. Hooss *thet* samme træ woxte *møget* gress at *hans* oxer oc *hans* asszen finge **nog** at æde (Jesu Barndoms Bog, s.386 l.2-3)

Senere i 1500-tallet finder vi følgende eksempler, alle fra Tausens hånd:

1535:

2. wore der icke graffue **nog** ij Egipten; att dw haffuer saa taget oss hijd hæden att døde oss her wdi ørcken/ hwi haffuer dw saa giord emod oss; att dw haffuer saa førd oss wdaff Egipten[...] for det er oss io bædre att wij tiæne Egipterne end dø wdi ørcken (Tausen: Exodus. kap.XIV)

1539:

3. Men her ere nu Apostlene saa aldels wanwittige/ att de wide plat inthet her aff hwad han siger/ endog han lenge haffuer predicket for dennom/ oc offte **nog** kundgiord oc forkyndet dennom sin død/ oc hworledes han skulde igien opstaa (Tausen: Postil, blad XXXVIr)

1539:

4. Nu kunde det icke skee/ att den Helligaand saa skinbarlig hadde giffuets dennom/ wed huilken de rigelig **nog** kunde forstaa seg paa Christi naade oc rige wdi aanden/ med mindre end han skulde først sielff dø (Tausen: Postil, blad XLlr)

I Tausens eksempler har *nok* den mere konkrete betydning (*tilstrækkelig*, *rigelig*), og i hvert eneste tilfælde kvantificerer ordet et enkelt andet led på propositionelt niveau *graffue nog*, *offte nog*, *rigelig nog*.

Denne mere konkrete betydning af *nok* finder man også i det 17. århundrede:

1629:

5. forhaabis att dj [dvs. blomsterløgene, ESJ] kommer min k: B: thil Hannde och sender

her hoss en fortegnelse, huorledis dj skall settis och er indnu thid **noch** dermed, och wil nu jcke lennger opholde min h: k: B: med skriffuelsse (Brev fra Sofie Brahe til Johan Sparre til Bolmerød 14/9-1629. s.48)

1661:

6. Jeg kand icke **nok** fuldberømme den salige Mand for hans Gudfryctige, oc udi alle Stænder Opbyggelige *meditationer*, for hans fyndige, ja runde oc riige, søde oc klare Stiil oc Tale [...]. (Brev fra Laurentius Martini Witstedius til Anders Arrebos søn, dateret Nakskov 14/5-1661. s.18-19)

Men i det 17. århundrede finder vi også følgende eksempel:

1661:

7. Fremdelis om Skaldre-arten oc Riime-maaden noget at erindre, som denne Materie er befattet paa, da er det **nok** vitterligt baade af vor gode viitberømte *D. Ol. Worm. append. liter. Run.* Saa velsom af vore gamle Kæmpe-Sange, hvad maade vore gamle Gother, Cimbrer oc Danske Skaldrer hafver brugt i deris Riim oc Viiser, nu moxen af alle forglæmt. (Fortale til Anders Arrebos Hexaëmeron, ved hans søn: Christen Andersen Arøbo. Dateret, Nebbelund, 4/9-1661. s.13)

Her lægger *nok* sig til *det er vitterligt (...)* hvad maade vore gamle Gother, Cimbrer oc Danske Skaldrer hafver brugt i deris Riim oc Viiser (...). *Nok* lægger sig altså til det som viser afsenders holdning til (sandhedsværdien af) ytringens propositionelle indhold (nemlig *det er vitterligt*). Ifølge skribenten er dette propositionelle indhold *tilstrækkelig (be)kendt*, og han støtter sig til to autoriteter, nemlig Ole Worm og kæmpeviserne. *Nok* har altså her den mere konkrete betydning som *tilstrækkelig, rigelig*, men den sproglige størrelse ordet kvantificerer, tenderer et niveau i sproget som ligger uden for det strengt propositionelle, nemlig det semantisk-pragmatiske område hvor afsendertilkendegivelserne befinder sig.

Sidst i 1600-tallet finder vi flere eksempler på at *nok* kan bruges i forbindelse med netop denne slags tilkendegivelser (verber/prædikater) som angiver hvordan afsender forholder sig til ytringens propositionelle indhold:

1674-1700:

8. IBlant historier ere somme skiemtsomme, somme alvorlige. Blant de alvorlige, ere nogle melankoliske, oc alligevel de ere gafnlige oc nyttige at læse, falde de dog for samme sags skyld nogle ubehagelige, helst dennem der sette kun deris facit paa dette lifff, oc tenke lit paa en god samvittighed, oc at de engang med glæde denne verden kunde forlade. Undertiden falde de oc dennem u-angemomme, som vel ikke vente, at de skulle hafve noget himmerige her i verden, men vide **nok**, at de effter Apostelens ord ved

megen trengsel oc drøffvelse skulle indgaa i Guds rige, haffve dog fattet en falsk oc forgieffvis fryct oc mening, at de aff saadanne beretninger skulle faa alt for stor sorrig i sindet: hvilke tanker de dog burde holde for en fristelse, som mand med tolmodighed offvervinde skulde: effterdi, som Salomon siger, Predik. 7. det er bedre at sørge, end at lee, thi at hiertet forbedris ved sorrig. Oc som hand atter siger. De visis hierte er i grædehuset men, daarernis hierte i glædehuset. (Køge Huskors, s.93)

1674-1700:

9. Papisterne vide **nok** at bebreide vore menigheder, at ofte hos os, dissværre, allehaande ondskab gaar i svang: udi hvilket de oc ikke ere for runde paa sandhed, men mange aff dem taare oc vel heel groft liufve: saa at, en endocsaa er saa uforskammet, hand tør sige [...] at efterat religionen i Tyskland er forandret, er det opfyldt med troldfolk. Hvilket at være en aabenbare løgn, er landkyndigt oc vitterligt, at alligevel saadan dieffvels pak, undertiden er i Tyskland, saa vel som andre stæder befunden, saa er dog saadant ikke mere skied efter Reformatzen, end tilforne. (Køge Huskors, s.97)

Desuden begynder man i højere og højere grad at bruge *nok* i forbindelsen *vist nok* (jf. *vist* (40)-(41), (62)-(66)). Her gentages blot et enkelt eksempel:

1748:

10. Hvi GUD ellers saa længe haver tøvet med Skabningen for at aabenbare sig for Creature, er skiult for os: Vist **nok** er det, at han af Ævighed haver havt saadant Forsæt, som han i Tiden haver villet fuldbyrde (Holberg: Epistola I, s.7)

Her lægger *nok* sig også til et enkelt andet led, *vist*. Men det led det lægger sig til, er ikke et hvilket som helst. Det er nemlig ordet *vist* som i diakron belysning udvikler sig fra på et givet tidspunkt at være et adjektiv med en mere konkret betydning (jf. *en vis portion; et vist forløb; visse personer* etc.) til at antage en mere abstrakt epistemisk betydning og fungere som sætningsadverbial (jf. *de er vist kommet; den står vist der*, jf. også forrige afsnit om *vist*).

Hvis vi antager at bevægelsen fra mere konkret til mere abstrakt, er en bevægelse som faktisk ligger bag mange semantiske udviklinger, kan man forestille sig at *nok* over tid udvikler sig fra at betyde *tilstrækkelig, rigelig* som kvantifikator af størrelser på propositionelt niveau, til at antage en mere abstrakt betydning. Denne mere abstrakte betydning har en overordnet epistemisk betydning som tilkendegivelse af afsenders grad af forpligtelse over for ytringens propositionelle indhold. Denne udvidelse af *nok's* betydningspotentiale kan ses som en afsmittende effekt fra de ord og subjektive tilkendegivelser de bruges til at understøtte. Som tidligere *vist* (jf. forrige afsnit om *vist*) bruges *nok* til at understøtte - ikke bare en epistemisk

betydning - men den variant af epistemisk betydning der angiver **sikkerhed**. Men som det er tilfældet ved *vist* (og mange andre epistemiske sætningsadverbialer), taber *nok* efterhånden sit 'bid' som **sikkerhedsangivelse** og overgår med tiden til at angive **usikkerhed** i stedet. I løbet af det 19. århundrede, ser man således at *nok* ofte kombineres med *rigtig*:

1855:

11. Og denne Tanke, der **rigtignok** lader en noget forstyrrende Belysning falde over (hvad der jo skal være det nye Testamentes Christendom!) hele det muntre, børne-avlende, carrieregjørende Præste-Laugs livslystne Trafik (Kierkegaard, nr.6 s.14)

1855:

12. Thi dette Menneskehjerte har blandt andre Egenskaber een, som **rigtignok** sjeldnere nævnes (Kierkegaard, nr.7 s.4)

1866:

13. Den sorte død, der hjemsøgte Norge 1349 og 1350 kom **rigtig nok** ikke til Island, men det følte dog trykket deraf, da der ingen skibe kom fra Norge (N.M.Petersen: Oldnord. Lit. Hist. s.66)

1875:

14. en Konge [...] som **rigtignok** efter andres Mening ikke uden Grund blev jaget bort af et Folk, hvis politiske Natur han ikke forstod (Hørup i Skrift og Tale, s.47)

Denne leksikalske tilføjelse kan ses som tegn på at betydningen af det epistemiske *nok* befinder sig midt i denne proces: at *nok's* **sikkerheds**betydning svækkes til en **usikkerheds**betydning.

I disse eksempler med *rigtignok* er ordet stadigvæk epistemisk, det angiver hver gang hvordan afsenders forhold til sandhedsværdien af ytringens propositionelle indhold er. Desuden formår *rigtig* at fastholde *nok's* sikkerhedsbetydning, derved kommer *rigtignok* til at angive koncessivitet. Denne fortolkning af *rigtignok* som koncessivt sætningsadverbial understøttes af at mange eksempler med dette ord ofte efterfølges af et *men* eller lignende (jf. fx (13) ovenfor).

Den mere abstrakte betydning af *nok* (dvs. den ikke-propositionelle variant) har altså flere nuancer. Dels en overordnet nuance som siger noget om afsenders forhold til sandhedsværdien af det ytre udsagn (epistemisk, se s. 148ff), dels en særlig nuance som vidner om at der er et ytret eller ikke ytret modsatrettet synspunkt der spilles op imod (koncessiv). Denne mere abstrakte betydning med flere betydningsnuancer er den vi har i dag. Og i dag som for 100-200 år siden kan vi ved at bruge *rigtig* eller *vist* vægte den ene betydningsnuance frem for den anden. Ved at bruge *rigtig* kan vi vægte den koncessive betydning (epistemisk sikkerhed), mens vi ved

at bruge *vist* kan vægte den epistemiske variant der angiver usikkerhed.

1995:

15. En mand iført cyklamefarvet jakke bugserer sig ind i studiet og om bag en julekrybbe i pap og træ. Et publikum, som udgør den eneste lydside under hele sceancen klapper vildt. ved mandens entré. Kameraet zoomer nu ind på julekrybben, hvor manden går igang med at bevæge figurerne. Det er **vist nok** det sædvanlige scenario med Jesus i krybben, omkring hvilken de tre hyrder har taget plads. (BEAN: DSB5)

1983:

16. Informant: Det var nytårsdag der, der var der fisk- og det var på Tisvilde kro altid. Og der kom de ind til fiskerballet. Først fik de vel at sp- der var engang der var spisning men det holdt **vist nok** hurtigt op. De fik kogt torsk og noget. Og så klokken tolv fik de punch. Og det var jo rom og sådan noget. Ja. Og det blev blandet sammen og kom ind på bordet i en stor terrin, og så lånte de hos købmanden kopperne. Og så drak de af det. Og så var den god. Ja. (IDD: Tibirke sogn)

1987:

17. Vi fem tilsyneladende tilfældigt udvalgte blev inviteret til fyret under foregivende af, at der var tilfaldet os en arv. Her er vi så blevet ikke anmodet om, men tvunget til at besvare spørgsmål, der bevæger sig langt ind på privatlivets områder. Vi er blevet gennet op og ned og ud og ind. Vi er blevet bidt, hvirvlet rundt, nærmest centrifugerede og udsat for kannibalistiske trusler. Arven har vi ikke set noget til. Og, værst af alt, tilsyneladende har vi ingen muligheder for at komme tilbage, i hvert fald ikke med normale transportmidler.

[...]

- Arven, fortsatte han. - Den har jeg da **rigtignok** her. Han rodede lidt i lommerne og trak fem gule æbler frem. (DK87-90:Bog188.87)

1987:

18. Efter opvasken øver hun længe på klaveret. Det går ikke så godt med at få fingrene varmet op, der er koldt i spisestuen.
- Det er **rigtignok** godt, at du er så dygtig! siger hendes mor venligt gennem den halvåbne glasdør midt i en mislykket sonatine. (DK87-90:Bog123.87)

En anden måde at lade den koncessive betydning slå igennem på er at lade *nok* stå på **F**:

1743:

19. Dernæst, i Fald de Franske eller andre kunde ligesaa beqvæmmelig betjene sig af j, som vi, og dog ikke vilde gjøre det, saa var dette kuns en Forsømmelse af dem, som ingenlunde tjente til at undskylde samme U-agtsomhed hos os. **Nok** er det, at vi har Føye til og Fordeel ved at følge Syvs Regel, og altsaa dømmes man rættelig, at Gerner bør i denne Post have tabt, og ikke efter andres Meening vundet. (Høysgaard, 1743a, s.197, 22-29)

1947:

20. **nok** er mine Skatteindtægter smaa og .. **nok** har jeg ikke noed Arbejde for Tiden .. menn - min Kone og jeg klarer os **nok**. (Soya. Efter. 1947, s.24. Citeret efter Aage Hansen 1967, vol. III, s.275)

1987:

21. I 1985 og 1986 gik B.T.s Guldmedalje til fodboldlandsholdet, der i år må "nøjes" med tredjepladsen. **Nok** formåede Elkjær og Co. at spille sig igennem til EM-slutrunden i Vesttyskland, men der var lovlig megen spænding undervejs, og i år fandt læserne altså ikke, at fodboldlandsholdet stod for den ypperste præstation. (DK87-90:Avis09.87)

1987:

22. **Nok** lignede den unge finne en nyslået konfirmand, men han var ingen hr. hvem som helst. Vierelæ vandt i år bronze ved junior-verdensmesterskaberne, og med sine ikke færre end 87 kampe mod Bredahls 'kun' 59 var han sine 18 år til trods en rutineret herre. (DK87-90:Avis25)

2000:

23. **Nok** kan vi stadig sige, at få har for meget og færre for lidt, men aldrig har så mange haft så meget som nu. (Rolf Bagger, Berl.T. 30/1-2000)

Vi ser her hvordan det ældste *nok* på **F** (19), har den fuldt propositionelle *tilstrækkelig*-betydning. De fire senere eksempler har den koncessive (og epistemiske!) betydning.

Men hvordan sker det overhovedet at det *nok* som på propositionelt niveau betyder *tilstrækkelig*, *rigelig* (jf. Brahe og Tausen ovenfor, *thid noch*, *graffue nog*, *offte nog*, *rigelig nog*), kommer til at antage en mere abstrakt betydning og således bliver til et sætningsadverbial?

Ovenfor ved eksemplet fra Christen Andersen Arøbo har jeg foregrebet en forklaring, en sådan forklaring lyder i sin fulde længde som følger:

Det mere konkrete *nok* har oprindeligt kun haft skopus over sætningsled på propositionelt niveau (jf. Brahe og Tausen ovenfor, *thid noch*, *graffue nog*, *offte nog*, *rigelig nog*). Med tiden kan *nok* lægge sig til sætningsled der ligger uden for det propositionelle niveau (jf. fx Arøbo og Holberg ovenfor, *(det er) nok vitterligt*, *(det er) vist nok*). *Nok* bibeholder her en del af sin mere konkrete *tilstrækkelig*-betydning, men de sproglige størrelser ordet lægger sig til (*det er vist/vitterligt*) angiver afsenders forhold til sandhedsværdien af det propositionelle indhold i det ytre udsagn. *Det er vist/vitterligt* er altså en epistemisk afsendertilkendegivelse på niveau med sætningsadverbialerne. Når *nok* *tilstrækkelig* mange gange har optrådt i denne slags syntaktisk-

semantiske omgivelser, vil sprogbrugeren associere den epistemiske værdi med ordet selv. Når dette er sket, kan *nok* bruges i mere abstrakt betydning uden hjælp fra andre leksiko-grammatiske hjælpemidler og alene være den sproglige størrelse som angiver epistemisk modalitet. I moderne dansk er *nok* forlængst blevet til sætningsadverbial som står på SA i den topologiske model, og fungerer som sådan uden for det propositionelle niveau.

1981:

24. Interviewer: Men den mælk det var altså til eget forbrug, det var ikke noget I-?
Informant: Jah, se nu kan jeg jo ikke lige fra starten af, for der vil jeg jo tro, der har de **nok** kærnet selv derude, inden mejeriet blev bygget. (IDD: Ørslev sogn)

1983:

25. Informant: Så sank hun i jorden. Så måtte de begrave hende der. De kunne ikke bære hende længere. Og der blev hun begravet, og derfor he- den kom **nok** til at hedde Helene Kilde. Helene Grav. Ja. For kilden sprang ud der hvor at hun kom i land. (IDD: Tibirke sogn)

Ofte vil man dog i de tilfælde hvor *nok* angiver den epistemiske modalitet, finde andre sproglige udtryk som også angiver afsenders holdning til sandhedsværdien af det propositionelle indhold i det ytre udsagn. Det kan for eksempel, som før nævnt, dreje sig om sætningsadverbialet *vist*, men det kan også være i prædikatsstrukturer som de ovenfor nævnte (*det er vist nok at...*), det kan være verber af en særlig leksikalsk beskaffenhed (*tro, vide, mene* etc.), eller det kan være en kombination af alle disse faktorer.

Nok's epistemiske værdi er altså meget stærk, men som allerede nævnt, har det epistemiske sætningsadverbial oprindeligt en rolle som sikkerhedsangiver, men svækkes med tiden til at blive en usikkerhedsangiver (mindst). Sikkerhedsangivelsen kan søges fastholdt ved forskellige greb, og derved kommer *nok* nemt til at angive en koncessiv betydning. En af de måder dette kan ske på er ved leksikalske midler som for eksempel i kombinationen med *rigtig* (*rigtignok*, jf. (11)-(14), (17) og (18)). En anden måde er ved at placere *nok* i fundamentfeltet (F). På denne måde fremhæves *nok's* koncessive værdi (jf. (20)-(23)).

Ligesom ved de tidligere gennemgåede ord, viser det sig at moderne dansk sideløbende benytter sig af den helt konkrete betydningsvariant såvel som den mere abstrakte.

Foreløbig sammenfatning

Udviklingen af *vist* og *nok* er fremragende eksempler på det rimelige i at behandle både sikkerheds- og usikkerhedsangivelser som værende epistemiske. Ved begge slags siger afsender noget om sit eget subjektive forhold til sandhedsværdien af det propositionelle indhold.

Problemet ved at anvende epistemiske adverbialer er at man dermed ikke lader indholdet af ytringen tale for sig selv. I det øjeblik man begynder at kvalificere sandhedsværdien af det ytringens propositionelle indhold ved hjælp af epistemiske sætningsadverbialer og lignende, har man dermed angivet at sandhedsværdien af det propositionelle indhold ikke kan stå alene, at det har brug for støtte for at blive troet. Man bruger sig selv og sin egen subjektive mening som indsats, og det ytre mister derved sin egen selvstændige sandhedsværdi. Dermed er der strukturelt indbygget en mekanisme i sproget som potentielt lader alle sætningsadverbialer der fungerer som epistemiske sikkerhedsangivelser, overgå til at fungere som usikkerhedsangivelser. Derfor er det nødvendigt hele tiden at finde på nye måder at angive sikkerhed på. I middeldansk brugte man (som *vist* ovenfor) gerne *visselig*. Derudover brugte man *foruden (al) tvivl*:

Primo 1500-tallet:

1. Thennæ forscreuænæ bønns modhæ haffer gud vor kyære herræ kungiorth nogræ synæ enkeneligæ venner i wnderligh oc gudælig velgerningers madhæ, Sa ath hwilken menniskæ som thennæ bønns madhæ wordher kungiort eller fanger hørdh Oc han troer thet varæ santh **wdhen thwiwel**, vare thess viss ath han skal vndgaa then ewerdhelighæ fordømelssæs doom. (En bønnebog, s.388, l.3-8)

1531:

2. Oc saa ynderlighe medt oss bede gudt, Att then part som haffuer rætt medt at fare, Maa saa seyer oc framgang, Huilket hun och saa (**forwden alt tuil**) vell gjør, huad heller hun leffuer, myrdis eller dræbis (En kort forklaring, s.4)

1527:

3. men han agther tha bæder ath betale oss Danscke mend/ nar han faar stadfest sijne discipele her wdi righet ther **wdhen twijll** ere een stor part konning Cristierns besoorne mend. (Helgesen, s.109)

Dette epistemiske sætningsadverbial har ligesom *vist* og *nok* oprindeligt angivet sikkerhed, men er efterhånden blevet svækket til at angive usikkerhed for til sidst at træde i baggrunden til fordel for nye epistemiske sætningsadverbialer. I moderne dansk eksisterer dette sætningsadverbial

stadig i formen *uden tvivl*.

Måske har begyndt sin karriere som sikkerhedsangiver, først i en prædikatsstruktur, efterhånden placeret på **SA**, og endelig har det undergået den samme udvikling som de andre epistemiske sætningsadverbialer og kan i moderne dansk kun bruges som epistemisk usikkerhedsangiver:

1527:

4. **Maa well sckee** tw haffuer hørt/ ath Luther ligner segh medt Christo (Helgesen, s.83)

1527:

5. Och med thet strage oc homodige sind hand haffuer/ ther som hans macht wore saa stoer som Pawens wdi Rom/ tha skulde hand bliffue then gantscke cristendom een wbegribelig tijranne oc **maa wel sckee** bliffue den store antichrist. (Helgesen, s.75)

1530:

6. Ther er nogell ærlige gode hierter eblandt thennom som i simpelhed oc vonuittighedt (effter gammel sedwane oc løgnactig lærdom oc vnderuisning) fare wild, oc wille (**maa well sckee**) være rettere vnderuist i scriffthen oc rett gudtz tjeneste oc sandhedt, men the haffue en forgifftig haab forledere, huilke thennom drager ther fra (Malmøberetningen, s.11)

I løbet af 1700-tallet ser vi *sikkert* dukke op. Først som epistemisk sikkerhedsangivelse, siden hen bliver det påvirket på nøjagtig samme måde som alle de andre epistemiske sætningsadverbialer og bliver med tiden til den usikkerhedsangiver vi kender i dag:

1784:

7. Jeg [dvs. Danneskiold, ESJ] troer **sikkert**, at det er af en velmeent Iver og Nidkierhed, hvad De her har sagt, men De er for opbragt til at have ganske Ret. (Biehl, s.9)

1784:

8. I det Vægteren vaagnede savnede han sin Morgenstjerne og stødte i det samme Øyeblik i sin Pibe. Denne Lyd forsamlede strax saa stort et Antal af den fiendtlige Arme, at Heltene **sikkert** havde mistet Byttet, dersom ikke et Par af dem havde haft det Moed at holde den indtrængende Skare op, medens de andre bragte det i Sikkerhed. (Biehl, s.31)

Der er altså et meget hårdt slid på disse epistemiske sætningsadverbialer. Man har som sprogbruger hele tiden brug for nye kandidater til at angive sikkerhed med. Nyeste skud på stammen ser ud til at være *klart (nok)*:

9. Han har **klart** gjort sig umage med det

VIST og NOK på F:

I tidligere gennemgange af *på ... måde, sådan, altså, ellers, dog* og *alligevel* har vi set at en fundamentfeltsplacering altid fremtvinger en tekstuel fortolkning af de pågældende ord. **F** har nemlig en særlig evne som tekstsammenbindingsplads.

Denne særlige informationsstrukturelle evne bliver i EDG beskrevet således:

- 1) "Det Led, der hyppigst vælges til Fundament, er Subjektet, idet det fortrinsvis betegner en tidligere nævnt eller bekendt Genstand, hvorefter man vil meddele noget. [...] Men ofte gaar man i Steden for ud fra en bestemt Situation og angiver, hvad der finder Sted i denne."
- 2) "Naar et andet Led end Subjekt eller Situationsadverbial staar forrest, vil det som Regel vise sig, at det paagældende Led henviser til eller genoptager noget i det foregaaende."
- 3) "Andre Led stilles som Regel kun i Fundamentfeltet, naar de skal emphatisk modstilles eller fremhæves, eller naar man vil give Stilen et særligt lidenskabeligt eller højtideligt Præg." (EDG §73, Tillæg 1.)

Diderichsen hæfter sig således i punkt 1) og 2) blandt andet ved at en fundamentfeltsplacering af et sætningsled har en særlig tekstuel karakter. Ord som placeres her, er typisk noget som "betegner en tidligere nævnt eller bekendt Genstand" eller "henviser til eller genoptager noget i det foregaaende". Dette skal ikke forstås sådan at sætningsled på andre pladser ikke også kan have tekstsammenbindingsegenskaber, men på **F** er det et særligt prominent træk. Dette træk har vi som sagt set bekræftet ved gennemgangene af *på ... måde, sådan, altså, ellers, dog* og *alligevel*. Disse leksemer kunne kun læses som strengt kohæsive midler når de stod på **F**, mens de kunne læses enten objektivt og kohæsivt eller subjektivt og ikke-kohæsivt når de stod på **SA**. Ved *vist* og *nok* ser vi at en fundamentfeltsplacering ikke kapper båndene til det subjektive - *vist* og *nok* på **F** er lige så subjektive i deres epistemicitet som hvis de stod på **SA**, men i tilgift til den subjektive betydning får ordene på **F** en særlig tekstuel farvning. Den egenskab som **F** har som tekstsammenbindingsplads smitter af på netop ord som *vist* og *nok*. I praksis ytrer dette sig for eksempel ved at man altid kan finde det modsatrettede synspunkt i teksten forud for et fundamentfeltsplaceret *vist/nok* som ordet spiller op i mod (jf. (10)). Mens *vist* og *nok* på **SA** så

at sige holder sig til det synspunkt som meddeles inden for ytringen selv (jf. (11)).

10. A: Du har jo ikke gjort det!
B: **Vist** har jeg så!

11. Hun har **vist** ikke gjort det.

En tilsvarende analyse kan man foretage på Bagger-citatet i *nok*-gennemgangen ovenfor:

2000:

12. **Nok** kan vi stadig sige, at få har for meget og færre for lidt, men aldrig har så mange haft så meget som nu. (Rolf Bagger, Berl.T. 30/1-2000)

Rolf Bagger bruger her sit **F**-placerede *nok* til at signalere 1) at han står inde for sandhedsværdien af ytringens propositionelle indhold (epistemisk betydning) og 2) at det som står i *nok*'s ytring spiller op i mod synspunkter han har nævnt tidligere i sin kronik (koncessiv betydning og tekstuel funktion). Således ser vi at **F**'s mest prominente træk, nemlig at være tekstsammenbindingsplads, smitter af på de størrelser som placeres her.

Konklusion og perspektivering

Vi har nu set at bevægelsen fra mere konkret til mere abstrakt betydning ganske rigtigt ser ud til at være en bevægelse som kan iagttages i dansk semantik. Det som på det synkrone plan ser ud til at være homonymer med betydninger som er helt forskellige fra hinanden, kan i en række tilfælde føres tilbage til samme ophav:

1. hun synger **godt**
2. jeg har **godt** hørt det

3. **sådanne** folk kan man ikke regne med
4. vi stod **sådan**
5. så gik vi **sån** ind og sagde...

6. det er **nok**
7. **nok** er han hurtig, men han laver også fejl
8. han er **nok** på vej nu

Men vi har også set at de veje som betydningsudviklingerne bevæger sig ad, er knudrede, og at mange forskellige forhold spiller ind undervejs. Alle niveauer af den sproglige analyse har indflydelse på udviklingen af et leksems betydning og syntaktiske status. Det gælder i hvert fald alle følgende faktorer:

- Det leksikalske indhold et givet udtryk har med sig.
- De syntaktiske sammenhænge det givne udtryk befinder sig i.
- De leksiko-syntaktiske egenskaber de omgivne ord, som for eksempel verberne, har (jf. *gide* ved *godt*; *tro/mene* ved *nok*).
- Topologisk placering (jf. placeringer på SA og I^{v+h}).
- Andre betydningsudviklinger der er i gang i samtiden (jf. *så*, *sådan*, *således*; *vel*, *godt*).
- Og sidst men ikke mindst er frekvens og inferens udslagsgivende faktorer - jo oftere en bestemt størrelse anvendes i bestemte syntaktiske, semantiske, topologiske og pragmatiske omgivelser, jo oftere vil denne størrelse af sprogbrugerne blive associeret med træk fra disse omgivelser og med tiden vil disse træk blive integreret i den påvirkede

sproglige størrelse.

Polysemi og homonymi, diakroni og synkroni

Men hvordan bestemte betydninger udvikler sig over tid, og hvilke faktorer der spiller ind på betydningsudviklingerne, er en sag for sig. En anden sag er hvordan disse forskellige betydningsudviklinger kommer til udtryk ved en synkron analyse. Eksemplerne ovenfor (1)-(8) viser alle forskellige betydninger af bestemte ord med forskellige syntaktiske muligheder, og som vist kan disse distinkte betydninger ved hvert enkelt leksem spores tilbage til samme ophav. Men hvilken status har de forskellige betydninger så: Er der tale om homonymer eller om polyseme ord? Som vist er det diakrone kriterium ikke så klokkeklart som man skulle tro. Ord som tilsyneladende intet har med hinanden at gøre i moderne dansk, kan alligevel føres tilbage til et fælles ophav (jf. fx *godt*; *nok*).

Noget som vanskeliggør analysen af sådanne forekomster, er at en del af det oprindelige leksikalske indhold følger med i det nye indhold. Således bibeholdes den ikke- emotive positive værdi i *godt*. *Sådan* kan kun bruges i tilfælde hvor det som *sådan* har skopus over, er identificerbart for modtageren. *På ... måde* bliver ved med - omend kun i svageste grad - at have noget med en *måde* at gøre, etc. etc.

Som nævnt ovenfor kan man bruge et andet kriterium til at afgøre om der er tale om homonymi eller polysemi, og det er de grammatiske muligheder et givet udtryk har (jf. subst. *nu* og adv. *nu*, s. 6). Efter dette kriterium kunne man for eksempel sige at det kongruensbøjede adjektiv *sådan* er homonym til det ubøjelige adverbium *sådan*. Ligeledes kunne man sige at det *nok* som i kvantumbetydningen har skopus over et enkelt led, er homonym til det epistemiske *nok*, der står på sætningsadverbialets plads (SA). I tilfælde som disse er det ikke svært at beslutte sig for at forskellene på *sådan* : *sådan* og *nok* : *nok* er distinkte og at disse forskelle i grammatik må være afgørende for at vurdere *sådan* : *sådan* og *nok* : *nok* som værende homonymer. Men hvad så med grænsetilfældene? De tilfælde der i ordbøger som ODS og Nudansk ordbog går under betegnelsen "med overgang til...". Ja, disse ord er ganske enkelt grænsetilfælde mellem nyere og ældre betydninger og funktioner. De er sporene af igangværende (og overståede) sproglige udviklinger.

Bevægelsen fra mere konkret til mere abstrakt - igen

Analyserne har vist at udviklingen fra mere konkret til mere abstrakt kan iagttages i dansk adverbialsemantik. For en række tilfældes vedkommende kan man se en helt bestemt udviklingsvej. Det drejer sig i første omgang om ord som *egentlig*, *sikker*, *faktisk* og lignende. For disse størrelses vedkommende kan man illustrere bevægelsen fra mere konkret til mere abstrakt således (tegnet: > betyder her "udvikler sig til"):

		konkret		abstrakt		
adj.		adv.		adv.		interjekt.
<i>sådan</i>	>	<i>sådan</i>	>	<i>sådan</i>	>	<i>sådan (sån)</i>

Skemaet her illustrerer på en gang den diakrone proces og tilstanden i moderne dansk.

Den diakrone proces følger en bevægelse fra mere konkret til mere abstrakt. Dette viser sig blandt andet formelt ved at ordet med tiden skifter ordklasse og får nye grammatiske muligheder.

Samtidig med at skemaet viser den diakrone proces, viser det også tilstanden i moderne dansk: Alle trin i den diakrone udvikling er nemlig repræsenteret i moderne dansk. Vi har både det kongruensbøjede adjektiv, adverbialet som lægger sig til en sproglig størrelse på propositionelt niveau, det abstrakte sætningsadverbial og interjektionalet som fuldgyldige kurante sproglige forekomster.

Netop denne måde at lave sætningsadverbialer på er tilsyneladende en af de mest produktive i dansk fra middelalderen frem til nu. Skautrup siger således om skridtet fra adjektiv til adverbium at:

"Som i nydansk [...] dannes af adjektiver afledninger på *-t* (altså lig neutrumsformen) med adverbial funktion." (Skautrup 1947:91)

De adverbialer Skautrup her omtaler er de konkrete, dem der lægger sig til en sproglig enhed på propositionelt niveau, og de konkrete adverbialer er potentielt altid kandidater for en abstraktivering. Her skal blot nævnes et antal af de mest hyppige. Bemærk at de alle forekommer i moderne dansk og således er tilgængelige for en synkron analyse, MEN at forskellene i betydning og morfosyntaktisk status er udtryk for en diakron udvikling.

adj.	>	konkret adv.	>	abstrakt adv.
<i>god(t)</i> <i>vis(t)</i>		<i>godt</i> <i>vist</i>		<i>godt</i> <i>vist</i>
og:				
<i>dårlig(t)</i> <i>virkelig(t)</i> <i>ordentlig(t)</i> <i>rigtig(t)</i> <i>lige</i> <i>nærmest</i> <i>sikker(t)</i> <i>egentlig(t)</i> <i>faktisk</i>		<i>dårligt</i> <i>virkeligt</i> <i>ordentligt</i> <i>rigtigt</i> <i>lige</i> <i>nærmest</i> <i>sikkert</i> <i>egentlig</i> <i>faktisk</i>		<i>dårlig(t)</i> <i>virkelig(t)</i> <i>ordentlig(t)</i> <i>rigtig(t)</i> <i>lige</i> <i>nærmest</i> <i>sikker(t)</i> <i>egentlig</i> <i>faktisk</i>

En gang imellem bevirker sekundære sprogudviklinger at forekomster fra tidligere stadier forsvinder, og man står da tilbage med det 'udviklede' udtryk mens ophavet er gået tabt (jf. Skautrup 1947:91):

adj.	>	konkret adv.
<i>(tith)</i> <i>(brat)</i> (dvs. <i>stejl</i>)		<i>tit</i> <i>brat</i>

Bevægelsen fra mere konkret til mere abstrakt er altså faktisk forekommende og fuldt ud produktiv i dansk. Oven i købet kan man med udgangspunkt i adverbialerne opstille et skema som viser den prototypiske grammatiske vejen-ad-hvilken et givet udtryk som for eksempel *sådan* bevæger sig:

adj.	>	konkret adv. (mådesadv.)	>	abstrakt adv. (sætningsadv.)	>	interjekt.
------	---	--------------------------------	---	------------------------------------	---	------------

Alle adjektiver (og participier) kan i princippet følge denne udvikling og således under de rette omstændigheder overgå til at fungere adverbialt, typisk først som **mådesadverbialer**, siden hen som **sætningsadverbialer**. Og herfra kan de overgå til at fungere som **interjektionaler**.

Det er vigtigt igen at fastslå at en rest af det oprindelige indhold bibeholdes i de nye mere abstrakte betydninger.

En lignende udviklingsvej kan iagttages for størrelser som *ellers*, *dog*, *alligevel*, *altså*, *på ... måde* og lignende. Disse ord bliver også under de rette omstændigheder udviklet fra mere konkrete til mere abstrakte betydninger:

mere konkret	-	>	-	>	-	>	-	>	mere abstrakt
prop.adv /konjunkional		>		interprop.		>		supraprop.	
<i>på ... måde</i>				<i>på ... måde</i>				<i>på ... måde</i>	
<i>altså</i>				<i>altså</i>				<i>altså</i>	
<i>alligevel</i>				<i>alligevel</i>				<i>alligevel</i>	
<i>dog</i>				<i>dog</i>				<i>dog</i>	
<i>ellers</i>				<i>ellers</i>				<i>ellers</i>	

Disse størrelser har det til fælles at de gennemgår en udvikling der har med kohæsion at gøre. Bevægelsen i denne type udvikling går blandt andet over først ydre og siden indre kohæsion. Igen er der tale om en bevægelse fra mere konkret til mere abstrakt.

Bevægelsen fra mere objektiv til mere subjektiv - igen

Sideløbende med bevægelsen fra mere konkret til mere abstrakt kan man iagttage en bevægelse fra mere objektive til mere subjektive betydninger. For et antal leksemers vedkommende kan man sætte denne bevægelse i forhold til Hare's distinktioner af en ytrings forskellige abstrakte lag. Således er det karakteristisk at en bevægelse mod mere subjektive betydninger af ord som *dog*, *ellers*, *altså* osv. med tiden bruges til at adressere ytringens **neustiske** lag i emotive sproghandlinger, enten som et signal om at det er en emotiv sproghandling der er tale om, eller i visse tilfælde (*hun kan ellers spille kort*) som et emotivskabende udtryk - og de emotive sproghandlinger er som sagt de mest subjektive af alle sproghandlinger.

I forbindelse med andre betydningsudviklinger i dansk adverbialsemantik kan man også se en bevægelse fra mere objektiv til mere subjektiv betydning. Det gælder ord som *vist*, *nok*, *sikkert* og andre epistemiske sætningsadverbialer.

Denne udvikling er blandt andet afstedkommet af en topologisk placering på SA. Men

den kan også forkomme andre steder. Således er det en lige så almindelig udvikling at de ord som begynder deres karriere i dansk som adjektiver, og således indgår som adled på propositionelt niveau i nominalparadigmet (*en rimelig ordning; en vild rose*) kan udvikle sig i abstrakt og subjektiv retning og blive til for eksempel et subjektivt gradsadverbium (*det går rimelig hedt for sig; han danser vildt godt*). Denne udvikling, som man også kan iagttage følge et ganske bestemt morfosyntaktisk mønster, er ligesåvel som de udviklinger der er beskrevet i nærværende afhandling, et udtryk for en diakron udvikling som går fra mere konkret og objektiv til mere abstrakt og subjektiv. Og ligesom ved de udviklinger vi har set illustreret i analyserne af *vist, sådan, ellers* osv., kan man iagttage begge typer i moderne dansk.

På trods af disse tilsyneladende klare mønstre og udviklingsveje som er skematisk opstillet ovenfor, er det vigtigt at fastslå at man ikke kan skue fremad i tiden og forudsige at dette eller hint specifikke ord vil og skal udvikle sig til at blive et neustisk sætningsadverbial, eller et epistemisk sætningsadverbial, eller et subjektivt gradsadverbial. Det man kan gøre er at se bagud og iagttage at en række tilsyneladende helt forskellige slags leksikalske størrelser alle har udviklet sig i en bestemt retning som man kun kan give én samlende karakteristik - nemlig at den er gået fra mere konkret og objektiv til mere abstrakt og subjektiv. Hvor endestationerne for de forskellige udviklinger ligger, kan man ikke sige noget om, og ej heller i detaljer hvilke mellemstationer der er undervejs. Man kan ikke engang sige noget om på forhånd hvilke ord der vil undergå en sådan betydningsudvikling. Hvem ville for eksempel for tyve år siden have udråbt adjektivet *vild* til at være det næste ord der ville kunne udvikle sig subjektivt? og hvem ville i 1700-tallet have kunnet forudse at *altså* på et senere tidspunkt ville kunne fungere som et neustisk sætningsadverbial?

Diakroni, synkroni og topologi

Vi skal nu afslutningsvis se på forholdet mellem diakroni, synkroni og topologi. I sin disputats fra 1941, *Sætningsbygningen i Skaanske Lov*, skriver Diderichsen blandt andet at man allerede i ældre middeldansk kan iagttage en plads lige efter subjektets plads i sætningskemaet. På denne plads

"staar adverbielle Led, der ligesom Subjekt og Hjelpeverbium træder i Forhold til, karakteriserer det globale "Indhold" af Sætnings slutningen. Stillingen i "Aktualfeltet" bliver derfor habituel for nægtende, bekræftende, tvivlende Adverbier (der normalt gælder hele Sætningsindholdet), og den er mulig for en meget omfattende Klasse af

friere adverbielle Led (Tids-, Steds-, Maadesadverbier o.s.v.), der ogsaa kan staa i Indholdsdelen [...].

I Sprog af ældre Type, hvor alle Arter af Led kan staa foran Vb. inf., kan det ofte være vanskeligt at adskille "foranstillet adverbial Indholdsbestemmelse" fra "Sætningsadverbial", og den endelige Stabilisering af denne Ledtype tilhører da ogsaa den nyeste Tid." (Diderichsen 1941:34)

Sætningsadverbialens plads er altså ikke en novation i moderne dansk, men kan spores helt tilbage til ældre middeldansk⁵⁵.

Dog kan det, som påpeget af Diderichsen, være svært at afgøre om et i sætningen centralt placeret adverbialt led er en "foranstillet adverbial Indholdsbestemmelse" (dvs. et adverbial på propositionelt niveau) eller et "Sætningsadverbial" (dvs. et adverbial fungerende hinsides det propositionelle niveau). Diderichsen skelner altså her mellem to slags adverbialer **adverbielle indholdsbestemmelser** og **sætningsadverbialer**, som åbenbart ikke er så distinkte at man uden en topologisk analyse kan afgøre hvilken syntaktisk funktion de har. Det beror altså ligesom i moderne dansk på en tolkning i de enkelte tilfælde, og tænk bare på hvor vanskeligt det i moderne dansk kan være at afgøre om et adverbial på SA er et mere abstrakt sætningsadverbial (*dog, altså, da, nu*), et mere konkret sætningsadverbial (*dog, altså*), eller adverbial på propositionelt niveau (*da, nu*).

Allerede i ældre middeldansk har vi altså en plads til sætningsadverbialer og denne plads kan - ligesom i moderne dansk - rumme både mere konkrete adverbialer og mere abstrakte adverbialer.

Sætningsskemaet for moderne dansk er de senere år (jf. kapitlet om topologi) blevet grundigt bearbejdet især i forhold til adverbialanalysen, så de forskellige typer adverbialer og deres placering nu også kommer til udtryk i den topologiske model, og man kan iagttage følgende arbejdsdeling mellem pladserne MA, TSA, SA, I (og F) i sætningsskemaet.

På MA og TSA finder man adverbialer med konkrete, propositionelle betydninger, typisk betegnende tid, sted (TSA) og måde (MA).

SA er pladsen-for-abstraktivering. Her finder man i princippet alle typer adverbialer, dvs. både adverbialer som ligger uden for det propositionelle indhold og som har abstrakte betydninger

---

⁵⁵ Den del af Codex runicus, som rummer Skånske lov (Diderichsens hovedkilde), menes at stamme fra slutningen af 1200-tallet (jf. Skautrup 1944:193).

(suprapropositionelle), adverbialer som sammenkæder ytringer og som har et mere konkret indhold (interpropositionelle), og under særlige omstændigheder finder man også adverbialer med helt konkrete betydninger her (propositionelle). Man kan altså finde både konkrete og abstrakte betydninger på denne plads. Den altovervejende tendens er dog at et led på SA vil blive forsøgt fortolket som værende abstrakt (og suprapropositionelt), om overhovedet muligt. Mere herom nedenfor.

På I-pladserne finder man de mest abstrakte betydninger. Led der står her, har næsten helt forladt alle tidligere konkrete betydninger. Dog kan man stadig se den mindste lille smule af det oprindeligt leksikalske indhold. For eksempel kan de fatiske markører ..., *vel?* og ..., *ikk'?* fremtvinge henholdsvis svarene *nej* og *jo*.

Skematisk kan dette afbildes således:

I'	F	Vf - Subj.	SA	Vi - O	MA	P	MA	FA	TSA	I ^h
nej	den	er	altså			stor				
åh	jeg	sover	altså		dårligt				for tiden	ikk'
altså	jeg	gider	ikke	høre mere brok						vel
	han	spiller	sgu		godt				nu	og sån
		sid	nu		ordentligt					for fanden
	vi	kan	hurtigt	blive		uvenner			om morge- nen	
	jeg	ordner	lige	døren					i morgen	sån
	døren	sidder	ikke			lige				
	hun	løb			hurtigt			derhen		altså

I diakron belysning er der altså (mindst) TO forhold som har indflydelse på adverbialsemantikken i dansk.

1) Det ene er bevægelsen fra mere konkret til mere abstrakt betydning som er en generel udviklingsmåde forbundet med de enkelte sproglige størrelses leksikalske semantik.

2) Det andet forhold er den strukturelle kodning af SA som pladsen-for-abstraktivering.

Man vil i moderne dansk altid i udgangspunktet forsøge at fortolke alle led på **SA** som værende mere abstrakte, mens mere konkrete betydninger må forankres i ko- og kontekst.

For at et givet leksem skal kunne grammatikaliseres som abstrakt sætningsadverbial, er det nødvendigt at det forekommer på **SA** ofte. Engangsforeteelser som (9)-(11) bliver ikke grammatikaliseret (og leksikaliseret) som sætningsadverbialer:

9. Klaus Kjøller forsvarede **i lederen i Nordlys i dec. 97** sine dispositioner (Jørgen Bonde Jensens: Arbejdspladsdemokratiet - realiteter og muligheder, Nordlys oktober 1998)
10. Vores upolitiske valg af ledere (: uden modkandidater, uden videre programformulering og ved akklamation) medfører **uvægerligt [sic! ESJ] i tider med kraftige statslige indgreb i universiteternes selvstyre, og det vil sige med stribevis af vigtige sager**, at vores repræsentative demokrati må kobles med en god portion direkte demokrati, hvis det skal kunne fungere, - og ikke føre til den frygtede splittelse i lærerforsamlingen. (Jørgen Bonde Jensens: Arbejdspladsdemokratiet - realiteter og muligheder, Nordlys oktober 1998)
11. Det ville så ikke være som nu: at ledelsen, **hvad enten det er fakultetsledelsen eller institutledelsen, fra tid til anden** vil være håbløst inkompetent til at afgøre prioriteringen og være henvist til at foretage den pr. instinkt, og det vil sige pr. personlig ideologisk orientering (Jørgen Bonde Jensens: Arbejdspladsdemokratiet - realiteter og muligheder, Nordlys oktober 1998)

I disse tre eksempler står der meget tunge, propositionelle led på **SA**. Disse led er ikke ofte forekommende hverken på **SA** eller nogen andre steder (hverken i topologisk eller diskursiv forstand). De er enlige svaler som benytter sig af den plads der nu engang allerede er i sætningsskemaet. Om man så i de givne tilfælde lokalt kan tillægge disse led en subjektiv valeur, er så et andet spørgsmål som man må afgøre med sig selv i den konkrete tekstanalyse.

Analyserne har især beskæftiget sig med nogle bestemte grupper adverbialer, men også ved andre typer kan man se at **SA** som pladsen-for-abstraktivering spiller en aktiv rolle. Kvantorer, som ellers bruges som fokusoperatorer ved udpegelsen af enkelt led på propositionelt niveau, kan på **SA** dels have rækkevidde over hele sætningen, dels opnå en abstrakt og subjektiv betydning. Et eksempel på dette så vi på allerførste side i citatet fra Torben Andersens artikel. Her citeres endnu et par eksempler fra Andersens artikel (T.Andersen 1982:92):

12. A: Det kan du jo bare aflyse.
B: Det kan jeg også.

A: Jeg har fået dårlig mave af det.

B: Det er **også** usundt at spise sådan noget.

Om SA altid har været pladsen-for-abstraktivering er svært at sige, og det er netop fordi de enkelte leksemers individuelle udvikling forstyrrer billedet. Dog ser det ud til at abstrakte og subjektive betydninger har fundet sig til rette her meget tidligt. Dels kan henvises til forekomsterne af epistemiske sætningsadverbialer på denne plads allerede i yngre middeldansk og ældre nydansk (jf. for eksempel opsamlingen efter *vist* og *nok*). Dels kan henvises til de meget tidlige forekomster af abstrakt, subjektivt *dog* på SA (1600-tallet).

Bortset fra den smule man kan læse sig til i Diderichsens beskrivelser af sætningsbygningen i Skånske Lov (Diderichsen 1941), er der ingen systematiske studier af (sætnings)adverbialernes placering i ældre dansk. Så det er det klassiske spørgsmål om ægget og hønen, hvad kom først: 1) Er det sådan at en række subjektive tilkendegivelser ofte er blevet centralt placeret i sætningen, hvorved efterhånden er blevet skabt en plads-for-abstraktivering? 2) Eller er det sådan at man hele tiden har haft en adverbialplads centralt placeret i sætningen som har kunnet rumme alle adverbialtyper, men at en sådan plads i takt med at man har haft flere og flere abstrakte og subjektive sætningsadverbialer efterhånden har antaget karakter af primært at være en plads for abstraktivering? Dette må indtil videre forblive en gåde. For det første er forholdene for ældre dansk hvad angår syntaks, så sparsomt undersøgt at det for eksempel ikke er til at sige om det sprog vi kalder ældre middeldansk har haft sætningsadverbialer i overvejende grad. Det er heller ikke ordentlig belyst hvad der egentlig sker i overgangen fra ældre til yngre middeldansk. Har man for eksempel i ældre middeldansk haft særlig mange sætningsadverbialer, eller har man kunnet klare sine subjektive tilkendegivelser på anden vis, for eksempel i verbalbøjningen? Og er en efterhånden fastere ordstilling udtryk for at det gamle morfologiske system med tre modi (indikativ, imperativ og konjunktiv), person- og numerusbøjning, fire kasus (som vi kender det fra tysk, og fra ældre og yngre islandsk) er i opløsning, eller er det tværtimod sådan at dansk efterhånden holder op med at være et (overvejende) flekterende sprog fordi det ikke længere er nødvendigt med alle disse bøjninger - fordi man i mellemtiden har udviklet en fastere ordstilling og måske også i højere grad et større antal sætningsadverbialer?

Endnu et uløst spørgsmål både i synkront og i et diakront perspektiv er hvad den eksakte kodning af F er. Som vi har set, er den en plads for fri variation, men den har dog sine begrænsninger. For

eksempel kan ikke alle sætningsadverbialer stå her. Nogle af de mest almindelige er netop udelukket fra denne plads (*jo, gerne*). Andre kan stå her uden betydningsforandring (*måske, muligvis*), og endnu andre er slet ikke sætningsadverbialer hvis de placeres her (*sikkert, hurtigt, nu, da*).

Analyserne i afhandlingen antyder at **F** har en særlig evne til at skabe tekstsammenhænge. Dette er særlig tydeligt i tilfældene på ... *måde, sådan, altså, ellers, dog* og *alligevel*. Men også analyserne af *vist* og *nok* peger i denne retning. Når disse størrelser placeres på **F** fungerer de tilsyneladende som reaktioner på tidligere sagte og skrevne udsagn.

Sikkert, hurtigt, nu og *da* har alle adverbiale homonymer på propositionelt niveau, og åbenbart vinder den propositionelle variant over den non-propositionelle på **F**.

Vist og *nok* angiver epistemisk **sikkerhed** på **F** og epistemisk **usikkerhed** på **SA**. Disse ord har altså et bestemt betydningspotentiale med flere nuancer som alt efter topologisk placering kan lukkes til at angive enten sikkerhed eller usikkerhed. Man kan forestille sig at **F**'s særlige funktion som tekstsammenhængsskaber smitter af på disse ord, sådan at den oprindelige **sikkerhedsbetydning** som trods alt ligger et skridt nærmere det konkrete og objektive end **usikkerhedsbetydningen**, fastholdes i denne position.

Måske og *muligvis* derimod har ingen propositionelle homonymer at konkurrere med og er derfor bare automatisk abstrakte og subjektive. De har heller ikke nogen **sikkerhedsvarianter** at konkurrere med så derfor angiver de bare afsenders subjektive forbehold over for ytringens propositionelle indhold, uanset om de står på **F** eller på **SA**.

Det sidste uløste problem som skal nævnes i denne afhandling, er spørgsmålet om et semantisk hierarki på **SA**. Det er en almindelig antagelse at der er et sådant hierarki, men det er ikke blevet undersøgt i detaljer hvordan dette hierarki er indrettet. Som regel tager man udgangspunkt i negationen og siger at alle størrelser til venstre for denne er non-propositionelle, mens alle størrelser til højre for negationen er propositionelle. Dette er særlig tydeligt i de tilfælde hvor en given størrelse har både en non-propositionel variant og en propositionel variant:

13. Hun kan **sikkert ikke** køre med to børn på cyklen
14. Du kan **ikke sikkert** køre med to børn på cyklen
15. Jeg har **omhyggeligt ikke** læst om den sag (dvs. jeg har gjort mig umage for at undgå den)

16. Jeg har **ikke omhyggeligt** læst om den sag (dvs. jeg har kun orienteret mig flygtigt)

I de næste eksempler bliver de subjektive tilkendegivelser fortolket som en form for citat eller dækning, eller i hvert fald som en form for subjektive tilkendegivelser der ikke er det talende afsenderjag's egne. Man kan kalde denne mekanisme for propositionalisering:

17. Jeg kan **ikke 'bare'** gøre det senere, du har glemt at jeg skal tidligt hjem

18. Det er **ikke 'desværre'** hun kommer, jeg synes tværtimod det er godt

Men igen ser vi at noget som ser enkelt og tilforladeligt ud, alligevel byder på problemer. Hvad skal man for eksempel gøre med eksempler af denne slags:

19. Jeg har **ikke lige** set den

20. Han har **ikke rigtig** lyst til det

Her står *lige* og *rigtig* pænt til højre for negationen, men de er ikke propositionelle. Faktisk er de abstrakte og subjektive på nøjagtig samme måde som andre abstrakte og subjektive og non-propositionelle sætningsadverbialer er.

Dette problem er kun en lille del af det meget større problemkompleks som hierarkiet på SA udgør. Også dette må forblive uløst i denne omgang.

Der er altså stadig mange ubesvarede spørgsmål i forbindelse med sætningsadverbialer og topologi i ældre og yngre dansk. Dog har jeg i det forhåndenværende arbejde givet nogle tilfredsstillende svar på nogle af de spørgsmål man kunne stille til (sætnings)adverbialernes udviklingshistorie, og jeg har også belyst hvordan disse udviklinger blandt andet er knyttet til topologien.

Danske sætningsadverbialer og topologi i diakron belysning

Dansk resumé

Denne afhandling handler om danske sætningsadverbialer og samspillet mellem polysemi, ordstilling og sproghistorisk udvikling.

I moderne dansk er der en distinkt betydningsforskel på en række polyseme ord som *ellers*, *vist*, *sådan* m.fl. alt efter om man placerer dem initialt eller centralt i sætningen: *hun kan ellers spille kort* vs. *ellers kan hun spille kort*; *hun er vist rig* vs. *vist er hun rig...*; *jeg har sådan glædet mig* vs. *sådan skal man gøre*. Denne betydningsforskel er tilsyneladende systematisk, og dette kunne tyde på at ordstilling, nærmere bestemt topologisk placering, har indflydelse på disse polyseme sætningsadverbialers disambiguering.

Afhandlingen undersøger et antal polyseme adverbialer med henblik på at klarlægge forholdet mellem topologi, polysemi og disambiguering.

Som analyseredskab bruges en topologisk analysemodel (à la de Diderichsenske sætningsskemaer) og i særlig grad de videre udviklinger som senere forskere - primært Lars Heltoft - har foretaget.

Tesen er at sætningsadverbialets plads (Diderichsens 'lille-a') er strukturelt kodet som pladsen for subjektive, ikke-propositionelle, tilkendegivelser. På denne plads kan der også stå objektive, propositionelle og oven i købet referentielle led, men påstanden er at - om muligt - vil et givet adverbial på denne plads fortolkes abstrakt og subjektivt snarere end konkret og objektivt. Andre pladser længere mod højre i sætningsskemaet (mådesadverbialpladserne og pladsen længst til højre der især rummer angivelser af tid, sted og andre omstændigheder) bruges primært til bestemmelser på propositionelt niveau, mens initialpladsen (det såkaldte fundamentfelt) fungerer som tekstsammenbindingsplads. Der er altså en klar arbejdsdeling mellem de forskellige pladser i sætningsskemaet, og denne arbejdsdeling slår igennem ved de polyseme adverbialer: leksemet *godt* er for eksempel et mådesadverbial når det står på mådesadverbialpladsen (*jeg hører godt*) og et sætningsadverbial når det står på sætningsadverbialpladsen (*jeg har godt hørt det*). Som mådesadverbial har det en mere konkret og objektiv betydning, mens det som sætningsadverbial har en mere abstrakt og subjektiv betydning. *Godt* i moderne dansk er altså et polysemt leksem hvis betydning entydiggøres ved topologisk placering.

Moderne dansk indeholder en lang række ord som fremviser netop disse egenskaber - de er polyseme og deres betydning fastlægges ved topologisk placering. Polysemien kan typisk forklares som at deres betydning spænder over mere konkrete og objektive betydninger i den ene ende til mere abstrakte og subjektive betydninger i den anden ende af et semantisk kontinuum. Ved at anlægge en diakron vinkel kan man påvise at disse tilsyneladende vidt forskellige betydningsmuligheder kommer fra samme ophav, og at de mere konkrete og objektive betydninger historisk kommer før de mere abstrakte og subjektive betydninger. Denne bevægelse fra mere konkret og objektiv til mere abstrakt og subjektiv kaldes af en række forskere (Traugott, Heine, König, Sweetser m.fl.) for **unidirectionality**. Afhandlingen indeholder diakrone analyser af *på en måde* (+ varianter), *sådan*, *altså*, *ellers*, *dog*, *alligevel*, *vist* og *nok*, og viser at netop denne bevægelse gør sig gældende i dansk adverbialsemantik, og at den blandt andet udmønter sig i hvordan de forskellige betydningsvarianter opfører sig topologisk.

Danish sentence adverbials, topology, and semantic change

Summary

The thesis at hand investigates the relationship between polysemous sentence adverbials, word order and diachronic change.

In modern Danish a number of lexical units are polysemous in that they function as adverbials describing the verb or as adverbials functioning beyond the propositional level of a sentence. The word *nok* for instance functions both as a quantifier of entities and other propositional words (*mælk nok* - *enough milk*), and as an epistemic sentence adverbial. The thesis demonstrates how the latter function is a semantic development of the former. The semantic change can be described as following a specific path moving from more concrete and objective meanings to more abstract and subjective meanings. Linguists like Traugott, Heine, König, Hopper, Sweetser etc. call this kind of semantic change unidirectionality. The dissertation illustrates how a number of lexical units in Danish follow this unidirectional path and shows how these lexical units in modern Danish can be seen as polysemous although the separate meanings seemingly are too diverse to have anything in common.

The dissertation also shows how word order plays an important role in these semantic changes. As a *modus operandi* is used a topological model (Diderichsens sætningskemaer), and the places in the model which hold (the different kinds of) adverbials are of a particular interest.

The following lexical units are analysed: *sådan*, *på den måde* (including varieties), *altså*, *ellers*, *dog*, *alligevel*, *vist* and *nok*. These words all have at least one variety that functions as sentence adverbial, and they can all be shown to have followed the unidirectional path from more concrete and objective meanings to more abstract and subjective meanings.

OPLYSNINGER OM ANVENDTE DATA

Det er tilstræbt at få et så dækkende billede af dansk som muligt. De forskellige kilder som danner basis for belæggene og analyserne, er af meget forskellig karakter og bør tilsammen danne en god base for undersøgelsens emne.

Både talt og skrevet sprog er repræsenteret, både monologiske og dialogiske genrer, både fag- og skønlitteratur, både moderne og historisk materiale. Nedenfor følger en udførlig liste over de forskellige kilder hvorfra jeg har hentet mine data.

Listen er efter mange overvejelser ordnet kronologisk, og ikke for eksempel alfabetisk. Hvad der taler imod en alfabetiseret liste, kan illustreres ved Poul Helgesen.

For det første er "Poul Helgesen" eftertidens navn for manden. Helgesen er ikke det vi i moderne tid opfatter som et efternavn, men er blot et patronym som henviser til at hans far hed Helge. Det er først med forordningen af 1828 og den efterfølgende rundskrivelse af 1856 om faste slægtsnavne at man fastfryser de på det pågældende tidspunkt eksisterende patronymer og per konvention gør dem til det som vi nutildags forstår som efternavne/slægtsnavne (jf. Skautrup 1953:439). Så hvordan skal Poul Helgesen alfabetiseres? Efter "Poul" eller efter "Helgesen"? Hvis man skal alfabetisere ham i overensstemmelse med hvad han er blevet kaldt til daglig i sin samtid, rejser sig det yderligere spørgsmål om man skal alfabetisere efter "Poul", eller måske endda efter "Povel" eller "Paul". Den faste tro vi i vores tid har på navnes stavemåders ukrænkelighed, gælder ikke for ældre tider. De samme problemer gør sig gældende for "Helgesen". Man kunne vælge at se stort på at "Helgesen" ikke er et efternavn i moderne forstand, og beslutte sig for at alfabetisere efter dette for ikke at have for mange forskellige alfabetiseringsprincipper på spil i listen, men Poul Helgesen selv yndede at kalde sig "Eliesen". Et navn som harmonerede smukt med den orden han tilhørte. Endelig er der den mulighed at vælge mandens latinske navn, "Paulus Helie", men igen har vi problemet med om han så skal alfabetiseres efter "Paulus" eller efter "Helie".

Denne type problemer er der ved flere af kilderne. Desuden er der en række anonyme kilder, som man i givet fald skulle alfabetisere efter titel, og en række kilder som indgår i større korpora hvor det heller ikke giver mening at alfabetisere. Jeg har altså valgt at ordne datalisten kronologisk eftersom det diakrone perspektiv alligevel har en dominerende rolle i afhandlingen.

Nogle af kilderne indgår i større korpora. Disse korpora omtales samlet efter den kronologiske liste. Det gælder først og fremmest de mundtlige dialekttekster (IDD) og genfortællingerne af Mr. Bean-sketcher (BEAN), men også de intenderede argumenterende tekster (ARG) og teksterne fra Bergenholtz korpus (DK87) m.m.

Ved nogle af de nedenstående kilder finder man en stjerne. Denne stjerne angiver at den pågældende kilde oprindeligt stammer fra et korpus af eksempler jeg excerperede for Inge Lise Pedersen og Frans Gregersen. Også dette korpus omtales grundigere efter datalisten.

Ultimo 1200-tallet:

Skånske Lov, citeret efter Skautrup 1959.

ca. 1300:

Af **Eriks sjællandske lov** Gammeldansk Læsebog, v/Nelly Uldaler og Gerd Wellejus, Kbh. 1968.

ca. 1300:

Af **Fortalen til Jyske lov** efter Cod. Holm. C 39,4°. Gammeldansk Læsebog, v/Nelly Uldaler og Gerd Wellejus, Kbh. 1968.

1354-1408:

Udvalg af hidtil utrykte Danske Diplomer og Breve fra det XIVde, (XVde og XVIde) Aarhundrede udgivne af C. Molbech og N. M. Petersen. Kjøbenhavn 1858.

ultimo 1300-tallet:

Lucidarius en Folkebog fra Middelalderen udgivet af det nordiske Literatur-Samfund ved C. J. Brandt. Kjøbenhavn 1849.

medio 1400-tallet:

Et Brudstykke af et dansk Legendarium Meddelt af O. Nielsen, i Blandinger til Oplysning om dansk Sprog i Ældre og Nyere Tid udgivne af Universitets-Jubilæets danske Samfund ved Samfundets Sekretær. Første Bind, Kjøbenhavn 1881-87.

1470-80:

Af **Lucidarius** Gammeldansk Læsebog, v/Nelly Uldaler og Gerd Wellejus, Kbh. 1968.

ca. 1480:

Af **Karl Magnus' krønike** Gammeldansk Læsebog, v/Nelly Uldaler og Gerd Wellejus, Kbh. 1968.

1480:

Karl Magnus Krønike Romantisk Digtning fra Middelalderen udgiven af C.J.Brandt. vol.I-III. Kjøbenhavn 1869-1877. Vol.III. Efter Børghlum-håndskriftet.

1488:

Af **Augustini sendebrev** Gammeldansk Læsebog, v/Nelly Uldaler og Gerd Wellejus, Kbh. 1968.

1488:

Af **Katherinæ legende** Gammeldansk Læsebog, v/Nelly Uldaler og Gerd Wellejus, Kbh. 1968.

15.årh.

Den ældste Danske Bibeloversættelse v/ Chr. Molbech, 1828.

ca. 1500:

Henrik Suso: Gudelig Visdomsbog Gammeldansk Læsebog, v/Nelly Uldaler og Gerd Wellejus, Kbh. 1968.

1508:

Af **Jesu barndoms bog**, Ghemen 1508. Gammeldansk Læsebog, v/Nelly Uldaler og Gerd Wellejus, Kbh. 1968.

primo 1500-tallet:

Af **En bønnebog**. Gammeldansk Læsebog, v/Nelly Uldaler og Gerd Wellejus, Kbh. 1968.

1515:

*Chr. Pedersen: Jærtogens Postil Danske Skrifter II,1 (v/ Brandt & Fenger, Kbh. 1851)
- Hellig trefoldigheds søndag ff. (s.89-158 ved afsnit)

1527:

Poul Helgesens svar til Hans Mikkelsen. Povel Eliesens Danske Skrifter bd.I v/ C.E.Secher, Selskabet for Danmarks Kirkehistorie, Kbh. 1855

- Till thet ketterlige/ wcristelige och wbesindige breff/ som then wbesckemmede kettere Hans Mikkelsen aff Malmø lod wdga met thet ny Testamente/ ther konningh Christiern lod ynckelige och wtilbørlige forwandle paa sith tijranniske wildt/ oc icke Gudt till loff/ eet kort och tilbørligt swar (s.54-142)

1529:

*Chr. Pedersen: Det Nye Testamente Danske Skrifter III (v/ Brandt & Fenger, Kbh. 1852)
- Apostlenes Gerninger, 1.-15. kapitel (incl.) s.222-255
- Johannes Åbenbaring s.503-534

1530:

Malmø-Beretningen om Religionsartikler og Forhandlinger paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530 v/ Holger Fr. Rørdam, Kbh. 1889.

1531:

*Chr. Pedersen: Om børn ath holde till Scole och Studium ... Danske Skrifter IV (v/ Brandt & Fenger, Kbh. 1854) (s.510-518)

1531:

Frants Vormodsen: En kort Forklaring og Forskjel paa den evangeliske og papistiske Prædiken og Lærdom v/ Holger Fr. Rørdam, Kbh. 1888.

1535:

*Hans Tausen: De fem Mosebøger DSL facsimilie-udgave v/ Bjørn Kornerup, Kbh. 1932
- Exodus kap.I-XIX (ikke pagineret, henvisningerne er til kapitler)

1543-44⁵⁶:

*Peder Palladius: Visitatsbogen Danske Skrifter V. (v/ Lis Jacobsen, UJdS, Kbh. 1925)
- Den fierte formaning til folckit huad de skulle gjøre udj deris sognekirke ff. (s.55-72 incl.)

1539:

*Hans Tausen: Postil DSL facsimile-udgave v/Bjørn Kornerup, Kbh. 1934
- Tredie Søndag effter Paaske ff. (XXXII-XLII incl.)

1554:

Peder Palladius: S. Peders Skib v/ Lis Jacobsen [Udgivelsesår?]

---

⁵⁶ Jf. Jacobsens indledning s.4.

1555:

En Ræffue Bog. Herman Weigeres Oversættelse af Reinke de Vos. v/ Niels Møller, København 1915.

1575:

***Anders Sørensen Vedels** oversættelse af Saxos Den danske Krønike v/ I. Levin, for Samfundet til den danske Literaturs Fremme, Kbh. 1845-51 (Korrekturlæst efter DSLs facsimileudgave, Kbh. 1967; Interpunktionen følger facsimileudgaven)

- Vedels fortale

* - Den tredie Bog, Rørick Slyngebaand XV (s.LI-LIX)

1599:

Hieronymus Justensen Ranch: Samsons Fængsel Hieronymus Justensen Ranch's Danske Skuespil og Fugleviser. Udgivne af S. Birket Smith med en ordforklaring af O. Kalkar. Kjøbenhavn 1876-77.

1618:

Christen Nielssen: De Gamle Vijses Exempler oc Hoffsprock. v/ Laurits Bødker. København 1951.

- s.13-29

- s.200-221

1618:

Anders Arrebo: Brev til kansler Christen Friis til Kragerup, dateret Skogns prestegaard, 22/11-1618. Anders Arrebo: Samlede skrifter, bd. I, v/ Vagn Lundgaard Simonsen (og Jørgen Glahder), København 1965.

1618:

Anders Arrebo: Pest-Pulver eller PESTILENTZ FORgift, trykt i Kbh. dec. 1618. Anders Arrebo: Samlede skrifter, bd. I, v/ Vagn Lundgaard Simonsen (og Jørgen Glahder), København 1965.

1620:

Anders Arrebo: Brev til Kansler Christen Friis til Kragerup, dateret i Trundheim 6/10-1620. Anders Arrebo: Samlede skrifter, bd. I, v/ Vagn Lundgaard Simonsen (og Jørgen Glahder), København 1965.

1629:

Sofie Brahe: Brev til Johan Sparre til Bolmerød 14/9-1629. Sofie Brahe Ottesdatter. En biografisk Skildring af F. R. Friis, København 1905.

1631:

Sofie Brahes Optegnelser om hendes Forældres Anevaabener m. m. Sofie Brahe Ottesdatter. En biografisk Skildring af F. R. Friis, København 1905.

uvis dato:

Sofie Brahe: Nogle genealogiske Optegnelser. Sofie Brahe Ottesdatter. En biografisk Skildring

af F. R. Friis, København 1905.

uvis dato:

Sofie Brahe: Recept til en Pestelixir. Sofie Brahe Ottesdatter. En biografisk Skildring af F. R. Friis, København 1905.

1661:

Brev fra Laurentius Martini Witstedius til Anders Arrebos søn, dateret Nakskov 14/5-1661. Anders Arrebo: Samlede skrifter, bd. I, v/ Vagn Lundgaard Simonsen (og Jørgen Glahder), København 1965.

1661:

Christen Andersen Arøbo: Fortale til Anders Arrebos Hexaëmeron. Dateret, Nebbelund, 4/9-1661. Anders Arrebo: Samlede skrifter, bd. I, v/ Vagn Lundgaard Simonsen (og Jørgen Glahder), København 1965.

1674-1700:

Johan Brunsmann: Køge Huskors v/ Anders Bæksted, Danmarks Folkeminder nr. 61, København 1953.

- Tilegnelses Skriff, 1674 (s.93-105)
- Historien om det huuskaars i Kiøge, 1674 (s.106-108)
- Huus-Kaars, 1674 (s.109-133)
- Videre forklaring, 1674 (s.134-152)
- Historiske Tilgift, 1674 (s.153-166)
- En kort Theologisk Betenkende, 1674 (s.167-173)
- Et vedheng om noget passeret for den tid huus-kaarset begyndte, 1674 (s.174-178)
- Erindring til den gunstige Læsere, 1674 (s.179-186)
- Sjette og syvende Tillæg, 2. udg. 1684 (s.187-206)
- Erklæring om Kiøge-Huus-Kaars, 1700 (s.207-239)

1722:

Ludvig Holberg: Jeppe paa Bierget Samtlige Komedier i tre bind. Udgivet i anledning af 300-året for Holbergs fødsel med indledninger og kommentarer af F.J. Billeskov Jansen. København 1984. Bd. I, s.211-262.

1722:

Ludvig Holberg: Mester Gert Westphaler Samtlige Komedier i tre bind. Udgivet i anledning af 300-året for Holbergs fødsel med indledninger og kommentarer af F.J. Billeskov Jansen. København 1984. Bd. I, s.263-306.

1724:

P. Schulz: Danskens Skriversigtighed Danske Grammatikere I-VI v/ Henrik Bertelsen. Bd. IV. København 1920, 1979.

1733:

*Ludvig Holberg: Dannemarks Riges Historie, Bd. II Kjøbenhavn 1733
- Fridericus 2. (s.403-416,3)

1743:

Jens Pedersen Høysgaard: Tres faciunt collegium Danske Grammatikere I-VI v/ Henrik Bertelsen. Bd. IV. København 1920, 1979.

1743:

Jens Pedersen Høysgaard: Concordia res parvæ crescunt Danske Grammatikere I-VI v/ Henrik Bertelsen. Bd. IV. København 1920, 1979.

1746:

BIBLIA

Det Kongel. Waysenhusets Bogtrykkerie, og paa dets Forlag. Kbh. 1746.

1747:

Jens Pedersen Høysgaard: Accentuered og Raisonnered Grammatica Danske Grammatikere I-VI v/ Henrik Bertelsen. Bd. IV. København 1920, 1979.

1748:

***Ludvig Holberg: Epistler** Bd.1 v/ Billeskov Jansen, København 1944

- Fortale til Læseren (s.I-VI)
- Epistola I (s.1-8)
- Epistola II (s.9-11)

1750:

Ludvig Holberg: Epistler Bd.3 v/ Billeskov Jansen, København 1947

- Epistola CLXXXIV (s.1-2)
- Epistola CLXXXV (s.3-9)
- Epistola CLXXXVI (s.10-11)
- Epistola CLXXXVII (s.11-13)
- Epistola CLXXXVIII (s.13-18)
- Epistola CLXXXIX (s.19-21)
- Epistola CXC (s.21-25)

1760:

Erich Pontoppidan: Origines Hafniensis eller Den Kongelige Residentz-Stad Kiøbenhavn. v/ Sv. Cedergreen Bech, København 1973

- Tilegnelse og Fortale (upagineret, 28 bogsider)
- Den første Periodus (s.1-46)

1769:

Johs. Ewald: Adam og Eva Johs. Ewalds samtlige Skrifter udgivne ved Understøttelse af Samfundet for den danske Litteraturs Fremme, Tredie Deel, Kbh. 1851

1774-75:

Johs. Ewald: Levnet og Meeninger v/ Keld Zeruneith, 1986.

1776:

***J.S.Sneedorff: Den patriotiske Tilskuer** Sneedorffs samtlige Skrifter, Andet Bind, Kbh. 1776.

- Blad nr.55 (S.38-47)

1776:

*J.S.Snedorff: Om den borgerlige Regiering Snedorffs samtlige Skrivter, Syvende Bind, Kbh. 1776.

- Tredie Bog, om Monarkier (s.209-218 incl.)

1777:

*Ove Malling: Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere (1777) v/ Erik Hansen, DSL, København 1992.

- Fortale (s.19-26 incl.)

- Religion (s.29-48)

- Menneskekierlighed (s.49-68)

1784-1785:

Charlotte Dorothea Biehl's Breve om Kong Christian VII v/ L. Bobé, København 1901.

1816-1817:

Jens Baggesens danske Værker. 2. Udg. v/ August Baggesen. Kbh. 1845. Tredie Bind.

- Fortielsen (s.43f)

1835:

*H.C.Andersen: Eventyr (bd.I-V) v/ Erik Dal og Erling Nielsen (DSL, København 1963-67)

- Fyrtøiet, 1835 (Bd.I s.23)

- Lille Claus og store Claus, 1835 (Bd.I s.30)

- Prindsessen paa Ærten, 1835 (Bd.I s.41)

1846:

*H.C.Andersen: Brevveksling med Collin Bd.II v/ C.Behrend og H.Topsøe-Jensen, København 1934 (s.84-113 midtpå)

- 15/3-1846; 17/3-1846; 1/4-1846; 26/4-1846a; 26/4-1846b; 31/5-1846; 19/7-1846; 26/7-1846; 27/7-1846; 8/8-1846; 25/8-1846

1847:

*H.C.Andersen: Eventyr (bd.I-V) v/ Erik Dal og Erling Nielsen (DSL, København 1963-67)

- Skyggen, 1847 (Bd.II s.129)

- Lykkens Kalosker (revideret form), 1850 (Bd.II s.178)

1850:

*H.C.Andersen: Eventyr (bd.I-V) v/ Erik Dal og Erling Nielsen (DSL, København 1963-67)

- Lykkens Kalosker (revideret form), 1850 (Bd.II s.178)

1855:

*Søren Kierkegaard: Øieblikket Kjøbenhavn 1855. Korrekturlæst efter "Hundredaarsudgaven", København 1951.

- Nr. 6

- Nr. 7

1858:

***H.C.Andersen: Eventyr** (bd.I-V) v/ Erik Dal og Erling Nielsen (DSL, København 1963-67)
- Suppe paa en Pølsepind, 1858 (Bd.III s.13)

1866:

***N.M.Petersen: Bidrag til den oldnordiske Literatur Historie** København 1866 (s.5-74 incl.)

1872:

***Georg Brandes: Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur**, Emigrantlitteraturen Kjøbenhavn 1872. Korrekturlæst efter Gyldendals Trane-Klassiker, Kbh. 1971.
- Indledning (s.7-28)
- Emigrantlitteraturen (s.31-72 midtpå)

1872:

***H.C.Andersen: Eventyr** (bd.I-V) v/ Erik Dal og Erling Nielsen (DSL, København 1963-67)
- Gartneren og Herskabet, 1872 (Bd.V. s.170)

1875-1876:

***Viggo Hørup i Skrift og Tale** Bd. I-III v/ Vilh. Nielsen et al. København 1902-1904
- Majestætsforbrydelser, Bd.I s.41
- J.P.Kønigsfeldt: "Vore indre og ydre Forhold", Bd.I s.44
- Til Belysning af Landsbylærernes Vilkaar, Bd.I s.48
- Silkeskørter og Guldlorgnetter, Bd.I s.53
- Et usselt lille Land, Bd.I s.58
- Literaturføljeton, Bd.I s.61
- Om og til Bondestanden 1876, Bd.I s.66
- Mindretallet som Regeringsparti, Bd.I s.72-75 incl.

1889-1890:

***Hørup i Breve og Digte** v/ Karsten Thorborg, DSL, København 1981
- Fængselsbrevene 1889-1890 (s.203-231 incl.)

1896:

Det danske Bibelselskabs Oversættelse af Biblen

1903-1904:

Det ny Testament v/ T. Skat Rørdam, 1903-04

1905:

Henrik Pontoppidan: Fra Hytterne 2. Udg. 1905. Citeret efter Aage Hansen 1967, vol. III, s.271.

1906-1909:

***Georg Brandes: Samlede Skrifter** Bd.18 Kjøbenhavn og Kristiania 1910
- Poul Levin (1906) s.295-297
- Kristoffer Nyrop (1906) s.298-305
- Tale i London (1906) s.476-482

- Tale til Dr. Barth (1908) s.483-487
- Tale for Gogol (1909) s.488-490
- Tale til Altingets Medlemmer (1906) s.491-495
- Tale ved Runeberg-Festen (1909) s.496-499

1919-1932:

*Poul Henningsen: Kulturkritik 1 (1918-33) v/ Carl Erik Bay og Olav Harsløf, København 1973

- Betragtninger om Kunst s.15 (1919)
- Kvinden i ny Belysning s.177 (1931)
- Hvorfor jeg er Salonkommunist? s.180 (1931)
- Motivets Betydning s.181-83, l.1. (1932)

1947:

Carl Erik Soya: Efter 1947, s.24. Citeret efter Aage Hansen 1967, vol. III, s.275.

1957:

*Poul Henningsen: Kulturkritik 4 (1956-67) v/ Carl Erik Bay og Olav Harsløf, København 1973

- Kan vi, må vi, vil vi? s.10 (1957)
- Eroto-chok s.16 (1957)

1964:

Carl Erik Soya: Familien Danmark 1964, s.8. Citeret efter Aage Hansen 1967, vol. III, s.271.

1973:

IDD: Kundby sogn. Husmand, født 1890. Se omtale nedenfor.

1980:

IDD: Lyngø 72. Husmand, født 1907 (1905). Se omtale nedenfor.

1981:

IDD: Ørslev sogn 455. Husmand, født 1896. Se omtale nedenfor.

1983:

IDD: Tibirke sogn 32. Fhv. købmandskone, født sep. 1893. Se omtale nedenfor.

1986:

IDD: Slagelse Landsogn (St. Mikkels), Sorø amt 422. Husmand, født 1904. Se omtale nedenfor.

1987:

DK87-90. Populært kaldet Bergenholtz korpus. Se omtale nedenfor.

1995:

BEAN. Materiale fra Mr.Bean-projektet. Se omtale nedenfor.

1995:

ARG. Tekster af overvejende argumenterende karakter. Se omtale nedenfor.

MATERIALE FRA DIAKRON UNDERSØGELSE:

Kriterier for og omstændigheder ved indsamling:

I sommeren 1994 excerperede jeg en del materiale for Inge Lise Pedersen og Frans Gregersen ved Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet. De arbejdede på en undersøgelse om bisætninger med hovedsætningsordstilling og ønskede blandt andet at se på problemstillingen i diakront perspektiv. En af de enkle måder at afgøre om en bisætning har hovedsætningsledstilling, er ved at se på placeringen af sætningsadverbialer. Derfor blev samlingen af excerper fyldt med sætningsadverbialer, og er derfor af interesse i nærværende afhandling.

Inge Lise Pedersen og Frans Gregersen havde ét formål, jeg har haft et andet: nemlig at følge nogle bestemte sproghistoriske udviklinger i en række udvalgte leksikogrammatiske størrelser. Derfor har det været nødvendigt at supplere det oprindelige korpus med en række ekstra kilder. Dels for at have en større variation af enkelte sprogbrugere i de forskellige perioder, dels for at have en kortere tidsmæssig afstand mellem de enkelte kilder i de forskellige perioder. Kilder mærket med * stammer oprindeligt fra Inge Lise Pedersens og Frans Gregersens udvælgelse.

OMTALE AF STØRRE KORPORA:

DIALEKTTEKSTER (IDD)

Kriterier for og omstændigheder ved indsamling:

Dialektteksterne er indsamlet til brug for Ømålsordbogen. Formålet med disse tekster er at indhente så mange dialektale træk som muligt. Ordbogsredaktionen er interesseret i dels rent sproglige informationer af både fonetisk og morfosyntaktisk karakter, dels i mere historisk encyklopædiske oplysninger som hvordan man fælder et træ, hvad gjorde man når man gravede tørv, hvilke rutiner var der i forbindelse med udlicitering af mælkerunder etc.

Disse interesser influerer på udvælgelsen af informanter: Informanterne må gerne have en vis alder da de såkaldt klassiske dialekter har tabt terræn til regionalsprogene blandt yngre sprogbrugere. En høj alder hos informanten er også vigtig når man gerne vil have fat i de mere encyklopædiske informationer som for eksempel hvordan man tjærer vej. Denne interesse i encyklopædiske informationer betyder også at husmænd ofte er blevet foretrukket fremfor gårdmænd da det netop for denne socialgruppe har været nødvendigt at tage lønnet arbejde ved siden af den smule selvforsynende landbrug man har bedrevet. Desuden er det vigtigt at informanterne ikke bliver forlegne ved situationen, men kan tale flydende på trods af båndoptager, feltarbejdere og lign.

Resultatet af disse indsamlinger er en række talesprogstekster med et indhold som er præget af at være erindrende, vekslende mellem begivenheder i informantens liv og faktuelle oplysninger om forskellige saglige områder. Formen er primært monologisk, men med dialogiske træk både eksplicit som direkte henvendelser til modtager (feltarbejderen, dvs. dialektologen), og implicit som i brug af dialogiske sætningsadverbialer som *jo*, *nu*, *da* og mange andre, og netop derfor er teksterne interessante i forbindelse med denne afhandling.

Omfang:

Som primært materiale er brugt 5 båndoptagelser af hver ca. en times varighed. De er alle optaget i tidsrummet 1973-86 af dialektologer ved Institut for Dansk Dialektologi og aflæst og transkriberet af mig i 1992-93. Informanternes fødselsår varierer fra 1890 til 1907.

Teksterne er skrevet ud i rigsmålsortografi. Undtagelsesvis angives særlige udtalemåder.

GENFORTÆLLINGER AF MR. BEAN-SEKVENSER (BEAN)**Kriterier for og omstændigheder ved indsamling:⁵⁷**

Mr. Bean-teksterne er resultatet af en indsamling af tekster som fandt sted i 1995 i henholdsvis København og Torino i forbindelse med det SHF-financierede projekt "Italiensk sprogbrug" som jeg deltog i. Formålet med indsamlingen var at skabe et korpus af tekster på dansk og italiensk til brug for komparative undersøgelser mellem de to sprog.

For at opnå så sammenlignelige tekster som muligt blev de danske og de italienske informanter alle bedt om at genfortælle handlingen i to forskellige Mr. Bean-sekvenser, den ene skulle refereres mundtligt, den anden skriftligt. De to udvalgte videoer var for det første en hel, afsluttet historie "Biblioteket", for det andet et uddrag fra en større video som vi kaldte "Julekrybben".

Mr. Bean blev valgt som fælles input, dels fordi han ikke er hverken dansk eller italiensk, dels fordi Mr. Bean var en mimisk figur, og at videosekvenserne derfor ikke indeholdt verbalt sprog som kunne kalkeres over i genfortællingerne.

Min interesse i dette materiale gælder den danske del af materialet, og i det følgende vil kun denne del blive omtalt.

Omfang:

Informanterne blev i begge lande delt i to grupper, A og B. A-gruppen refererede "Julekrybben" mundtligt og "Biblioteket" skriftligt, mens B-gruppen refererede "Biblioteket" mundtligt og "Julekrybben" skriftligt. Herved fremkom for det danske materiales vedkommende følgende korpus:

Danske tekster:

Julekrybben, mundtligt (A-gruppen)	9 tekster
Biblioteket, skriftligt (A-gruppen)	9 tekster
Biblioteket, mundtligt (B-gruppen)	9 tekster
Julekrybben, skriftligt (B-gruppen)	9 tekster
	i alt 36 tekster

I afhandlingen vil der blive refereret til disse tekster med forkortelser. BEAN DMB2 betyder fx: Tekst fra Mr. Bean-materialet, Dansk informant, Mundtlig genfortælling, gruppe B, informant nr. 2.

---

⁵⁷ Se i øvrigt også Jansen et al (1996), Jansen et al. (1997) og Skytte (1999), som alle indeholder overvejelserne i forbindelse med kriterierne for udvælgelsen af input og informanter og for en skridt-for-skridt gennemgang af selve indsamlingsprocessen.

Det samlede korpus, samt oplysninger om de enkelte informanter, og retningslinjer for transkribering foreligger som appendiks til publikationen: *Tekststrukturering på italiensk og dansk. Resultater af en komparativ undersøgelse. Strutturazione testuale in italiano e in danese. Risultati di una indagine comparativa.* København. (Skytte et al. 1999).

De mundtlige tekster indeholder ikke interpunktion - punktummer etc. er tegn for pauser og lign. I de skriftlige gengivelser er alle udtryk for interpunktion, ortografi og afsnitinddeling informanternes egne.

ARGUMENTERENDE TEKSTER (ARG):

Kriterier for og omstændigheder ved indsamling:

Ved indsamlingen af Mr. Bean-genfortællingerne lykkedes det at samle en gruppe informanter på et sted. Vi benyttede os af chancen, og bad dem alle om også at skrive et stykke sammenhængende prosa på baggrund af fire påstande om rygning. De fire påstande var:

- en behagelig stimulans
- ikke tilrådelig
- en dum vane
- en øget risiko for alvorlige sygdomme

Omfang:

Det resulterede i 18 danske (og 27 italienske) korte tekster af overvejende argumenterende stil. I afhandlingen vil der blive refereret til disse tekster med forkortelser. ARG DTB2 betyder fx:

Tekst fra materialet med argumenterende tekster, Dansk informant, argumenterende Tekst, gruppe B, informant nr. 2.

DEN DANSKE ORDBOG (DDO):

Kriterier for og omstændigheder ved indsamling:

Den Danske Ordbogs samlinger er især blevet brugt til inspiration. Mit speciale handlede om neksusadverbialets stilling i ledsætninger (E.S.Jensen 1994), og i forbindelse med dette arbejde fik jeg lov til at søge i DDOs databaser. Jeg søgte i de baser som indeholdt talt sprog. Det drejede sig om de to baser som hed **talesprog** og **papirtale**, og som på indsamlingstidspunktet bestod af 26.272.344 løbende ord. Der var tale om søgninger som hver gang indeholdt to ord: en konjunktion + et adverbial. Derved dannedes et korpus af eksempler ud fra kombinationer af følgende ord:

Konjunktion: *hvis, når, så længe, før, at, om, (sådan) så, som, for, hvor, mens* (og *medens*), *hvad, fordi, da, for at, så at, selvom, inden, indtil, ligesom, førend, dersom, skønt, nårenstid, (om) også, hvorfor.*

Adverbial: *så, nu, ellers, måske, først, ikke, bare, ligesom, også, pludselig, endelig, altså, somme tider, til sidst, for eksempel, end, og* (dvs. *også*).

Det var ved den lejlighed svært at få særlig meget kontekst med hvilket har begrænset brugsværdien noget (eksemplerne består typisk af 120-180 anslag, som i samlet tekst beløber sig til ca. tre linjer med standard skriftstørrelse og typer). Det har dog alligevel været interessant at søge i dette korpus fordi det har indeholdt eksempler på andre genrer end de i øvrigt repræsenterede.

DK87-90 (DK87-90):

Kriterier for og omstændigheder ved indsamling:

Det korpus som officielt kaldes for DK87-90 og som uofficielt går under betegnelsen Bergenholtz korpus, er også primært blevet brugt som inspirationskilde. Jeg har altså ikke foretaget grundige søgninger på alle mine sætningsadverbialer i alle tekster fra dette korpus.

Dels har jeg brugt dette korpus til at få bekræftet (og afkræftet) forskellige teser. Dels har jeg brugt det til at finde belæg for nogle af mine påstande når mine andre kilder ikke hurtigt nok har kunnet give mig hvad jeg ledte efter. Se i øvrigt Bergenholtz 1988 for en beskrivelse af dette korpus.

ANDRE:

Der gives belæg som er tilfældigt opfanget fra dagspressen, fag- og skønlitteratur, hverdagssamtaler med familie og venner osv. Ved disse belæg angives kildehenvisningerne så præcist som muligt.

Desuden anvendes modersmålsordbøger som Ordbog over det Danske Sprog (ODS), Nudansk Ordbog (NO), Dansk Etymologisk Ordbog (Etym), og seddelsamlingerne ved Gammeldansk Ordbog (GO). Belæg tages også fra Aage Hansens *Moderne Grammatik, I-III*, Kbh. 1967, og fra Otto Kalkars *Ordbog til det ældre danske Sprog, I-VI*, Kbh. 1881-1918.

SELVOPFUNDNE EKSEMPLER:

Når intet andet er anført, er eksemplerne selvopfundne.

LITTERATURLISTE

- Abraham, Werner (ed.) (1991). Discourse particles across languages. *Multilingua. Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*, vol. 10-1/2. Berlin & New York.
- Allan, Robin, Philip Holmes & Tom Lundskær-Nielsen (1995). Danish - a comprehensive grammar. London & New York: Routledge.
- Allwood, Jens, Lars-Gunnar Andersson & Östen Dahl (1977). Logic in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Andersen, John E. (1986). Adverbier - sprogvidenskabens stedbørn. *Beiträge zur nordischen Philologie 15, Festschrift Oskar Bandle*. Basel & Frankfurt a.M.
- Andersen, John E. (1987). Adverbier - sprogvidenskabens stedbørn. *Selskab for Nordisk Filologi, Årsberetning 1985-86*. København.
- Andersen, Torben (1973). Samtaleanalyse og sproghandlingsanalyse. En redegørelse for nogle aspekter af samtalestruktur og sætningers brugsfunktion. Upubliceret specialeafhandling afleveret ved Københavns Universitet.
- Andersen, Torben (1982). Modalpartikler og deres funktion i dansk. *Danske Studier 1982*. København.
- Axelsen, Jens (1995). Dansk-engelsk ordbog. 10.udg. Gyldendals (store) røde ordbøger.
- Askedal, John Ole (1986). Topologisk feltanalyse, koderingssystemer og pragmatiske funktions. *NyS 16-17*. København.
- Bartsch, Renate (1972). Adverbialsemantik. Frankfurt a.M.
- Basbøll, Hans (1986). Når genstande bliver så lette at de flyver - et grammatisk essay. I: Finn Hauberg Mortensen & Povl Schmidt (red.). *Profiler*. Odense.
- Behaghel, Otto (1928). Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung. Band III: Die Satzgebilde. Heidelberg.
- Benveniste, Émile (1958). De la subjectivité dans le langage. *Problèmes de linguistique générale*. Gallimard 1966.
- Bergenholtz, Henning (1988). DK87: Et korpus med dansk almensprog. I: Bergenholtz, Henning & Finn Frandsen (red.): *Hermes, 1-1988*. Handelshøjskolen i Århus.
- Bergstrøm-Nielsen, Henrik, Henrik Lange & Henry Verner Larsen (1991). Dansk-tysk ordbog. Munksgaards store ordbøger.
- Blinkenberg, Andreas & Poul Høybye (1991). Dansk-fransk ordbog. 4.udg. 1.opl. Nyt Nordisk Forlag & Handelshøjskolens forlag.
- Bork, Egon (1996). Dansk-tysk ordbog. 10.udg. Gyldendals (store) røde ordbøger.
- Bundgård, A. & P.E.Søgaard (1979). Tysk grammatik. Nysproglig gren. København.
- Bybee, Joan L. & William Pagliuca (1985). Cross-linguistic comparison and the development of grammatical meaning. In: J. Fisiak (ed.). *Historical Semantics and Historical Word Formation*. Berlin.
- Christensen, Tanya & Louise Kønigsfeldt (1999). Neustik, tropik og frastik. Modul 2 opgave ved Dansk på RUC. Vejleder Ib Ulbæk.
- Cramer, Jens, Lars Anton Henriksen, Mette Kunøe, Erik Vive Larsen, Ole Tøgeby & Peter Widell (1996). 699 varme termer. Leksikon til sprogkundskab. Århus Universitetsforlag.
- Daidsen-Nielsen, Niels (1990). Tense and Mood in English. A Comparison with Danish. *Topics in English Linguistics 1*. Berlin & New York.
- Daidsen-Nielsen, Niels (1992). Discourse particles in Danish. *Pre-publications of the English department of Odense university*. Odense.

- Diderichsen, Paul (1936). Prolegomena til en metodisk dansk Syntax. *Forhandlinger paa det ottende nordiske Filologmøde i København den 12-14 August 1935*. København: Schultz.
- Diderichsen, Paul (1941). Sætningsbygningen i Skaanske Lov. Fremstillet som Grundlag for en rationel dansk Syntaks. Kbh.
- Diderichsen, Paul (1946). Elementær dansk Grammatik. 3. udgave, 9. oplag. Gyldendal 1987.
- Diderichsen, Paul (1947). Klasse, Relation, Helhedstype. *Helhed og Struktur*. København: Gad 1966.
- Diderichsen, Paul (1964). Sætningsleddene og deres stilling - tredive år efter. *Helhed og Struktur*. København: Gad 1966.
- Dik, Simon (1989). The Theory of Functional Grammar. Part 1: The Structure of the Clause. *Functional Grammar Series 9*. Dordrecht - Holland/Providence RI - USA.
- Ducrot, Oswald (1989). Logique, structure, énonciation. Lectures sur le langage. Paris.
- Durst-Andersen, Per (1992). Mental Grammar - Russian Aspect and Related Issues. Columbus, Ohio.
- Durst-Andersen, Per (1996). Adverbialer i russisk: skopus- og domæneforskelle. *Ny forskning i grammatik igangsat af Statens Humanistiske Forskningsråd. Fællespublikation 3*. Odense.
- EDG, se Diderichsen (1946).
- Feilberg, H.F. (1886-1914). Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesmål, vol. I-IV. København.
- Fraser, Bruce (1971). An Analysis of "Even" in English. In: Charles J. Fillmore & D. Terence Langendoen (eds.). *Studies in Linguistic Semantics*. New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, Dallas, Montreal, Toronto, London & Sydney.
- Fraser, Bruce (1988). Types of English Discourse Markers. *Acta Linguistica Hungarica, Vol. 38*.
- GADS tysk (1991). Tysk-dansk, dansk-tysk ordbog.
- GDS, se Hansen & Heltoft (under udarb.).
- Gerner, Henrich (1678-79). Ortographia Danica. *Danske grammatikere vol. III*. v/ Henrik Bertelsen, Kbh. 1919.
- Gerner, Henrich (1690). Epitome Philologiae Danicae. *Danske grammatikere vol. III*. v/ Henrik Bertelsen, Kbh. 1919.
- Gil, Alberto (1995). Textadverbiale in den romanischen Sprachen: Eine integrale Studie zu Konnektoren und Modalisatoren im Spanischen, Französischen und Italienischen. *Bonner Romanistische Arbeiten, 53*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Glismann, Otto (1974). En studie i begrebet sætningsrealitet. *NyS 7*. København.
- Glismann, Otto (1978). On Factives and Semi-Factives. In: John Weinstock (ed.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics, 3*. Austin, Texas.
- Glismann, Otto (1979). Om vurderende udsagn og emotive prædikater. *NyS 10-11*. København.
- Gregersen, Frans (1986). Paul Diderichsen og Louis Hjelmslev. *NyS 16-17*. København.
- Greenbaum, Sidney (1969). *Studies in English Adverbial Usage*. London.
- Götzsche, Hans (1993). Adverbialer - sprogvidenskabens adoptivbørn. I: Mette Kunøe & Erik Vive Larsen (red.). *4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus.
- Grunwald, Ebbe (1974). Aspekter af modale udsagns dybdestruktur. *NyS 7*. København.
- Halliday, M.A.K. (1974). Language and social man. *Schools Council Programme in Linguistics and English Teaching: Papers Series II, Volume 3*. London: Longman.
- Halliday, M.A.K. & Ruqaiya Hasan (1976). *Cohesion in English*. London.
- Halliday, M.A.K. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*. London.
- Halliday, M.A.K. (1994). *An Introduction to Functional Grammar, 2nd Edition*. London, NY,

Sydney & Auckland.

- Hansen, Erik (1966). Prædikativ og adverbial. Et eksperiment i traditionel grammatik. I: Bengt Loman & Bengt Sigurd (red.). *Förhandlingar vid sammankomst för att dryfta frågor rörande svenskans beskrivning II. Andra sammankomsten, Lund 1964*. Lund.
- Hansen, Erik (1970a). To bidrag til beskrivelsen af "non-realis" i dansk, bidrag A. *NyS 1*. København.
- Hansen, Erik & Peter Harms Larsen (1970). To bidrag til beskrivelsen af "non-realis" i dansk. *NyS 1*. København.
- Hansen, Erik (1970b). Sætningsskema og verbalskemaer. *NyS 2*. København.
- Hansen, Erik (1973). Sprogiagttagelse. København.
- Hansen, Erik (1974). Bestemt og ubestemt sætning. *NyS 7*. København.
- Hansen, Erik (1977). Dæmonernes port. 1. udgave. København.
- Hansen, Erik (1980a). Motorik und Lokalbestimmung einiger hochfrequenter verba ponendi im Dänischen. In: Mogens Dyhr, Karl Hyldgaard-Jensen & Jørgen Olsen (Hrsg.). *Kopenhagener Beiträge zur Germanistischen Linguistik, Sonderband 1: Festschrift für Gunnar Bech*. Kopenhagen.
- Hansen, Erik (1980b). T eller ikke T? *Mål & Mæle*. 4/7. årgang.
- Hansen, Erik (1983). Det pleonastiske At. *Danske Studier 1983*. København.
- Hansen, Erik & Jørn Lund (1983). Sæt tryk på. Syntaktisk tryk i dansk. København.
- Hansen, Erik (1989). Ret og rimeligt. *Mål & Mæle*. 1/13. årgang.
- Hansen, Erik (1990). Essens og accidens i dansk. In: Imbi Sooman (Hrsg.). *Festgabe für Otto Gschwantler zum 60. Geburtstag*. VWGÖ Wien.
- Hansen, Erik & Ole Togeby (1991). Svar på læserspørgsmål om Ellers i 'Sprogligheder'. *Mål & Mæle*. 4/14. årgang.
- Hansen, Erik (1993). Begrebet rektion. I: Mette Kunøe & Erik Vive Larsen (red.). *4. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (1994). Grammatik over det danske sprog. *SPRÅU, vol.1*. Århus Universitet.
- Hansen, Erik (1995). Sætningskløvning i moderne dansk. *Danske Studier 1995*. København.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (under udarb.). Grammatik over det Danske Sprog.
- Hansen, Maj-Britt Mosegaard (1996). Some common discourse particles in spoken French. I: Maj-Britt Mosegaard Hansen et Gunver Skytte (eds.). *Le Discours: Cohérence et Connexion*. I: Hans Peter Lund. *Etudes Romanes, Numéro 35*. København.
- Hansen, Aage (1967). Moderne dansk, vol.I-III. København.
- Harder, Peter (1975). Prædikativstruktur og kommunikativ funktion. *NyS 8*. København.
- Harder, Peter & Christian Kock (1976). The Theory of Presupposition Failure. *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague, vol. XVII*. København.
- Hare, R.M. (1952). The Language of Morals. Oxford.
- Hare, R.M. (1970). Meaning and Speech Acts. In: *Practical Inferences*. London 1971.
- Hare, R.M. (1971). *Practical Inferences*. London.
- Heine, Bernd, Ulrike Claudi & Friederike Hünemeyer (1991). Grammaticalization: a conceptual framework. University of Chicago.
- Heine, Bernd (1993). *Auxiliaries: Cognitive Forces and Grammaticalization*. Oxford University Press.
- Heine, Bernd (1997). *Possession: cognitive sources, forces, and grammaticalization*. Cambridge University Press.
- Heltoft, Lars (1986a). Topologi og syntaks. *NyS 16-17*. København.

- Heltoft, Lars (1986b). Talesprogets topologi og syntaks. *SNAK vol.2 1986*. Red. Kirsten Gregersen.
- Heltoft, Lars (1988). Talesprog og sætningsskema. *SNAK vol.1 1988*. Red. Kirsten Gregersen.
- Heltoft, Lars (1989). Talesprog og sætningsskema. I: Mette Kunøe & Erik Vive Larsen (red.). 2. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus.
- Heltoft, Lars (1990). En plads til sprogvidenskabens hittebørn - om talesprog og sætningsskema. *Selskab for Nordisk Filologi. Årsberetning 1987-1989*. København.
- Heltoft, Lars (1992a). Topologiens plads i en sprogteori. I: Frans Gregersen (red.). *Sprogvidenskabelige Arbejdsrapporter fra Københavns Universitet 1992*. København.
- Heltoft, Lars (1992b). The Topology of Verb Second and SVO Languages. A Study in the Sign Functions of Word Order. In: Michael Herslund (ed.). *Copenhagen Studies in Languages 15: Word Order. Two Studies on Central Issues in the Syntax of Danish and French*. København.
- Heltoft, Lars (1993). Revision af indholdsfeltet. I: Mette Kunøe & Erik Vive Larsen (red.). 4. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus.
- Heltoft, Lars & Erik Hansen (1993). Grammatik over det Danske Sprog. Midtvejsrapport. *Ny forskning i grammatik igangsat af Statens Humanistiske Forskningsråd*. Odense.
- Heltoft, Lars (1995). Danish Predicative Adjectives and Adverbials as Valency Bearers. In: Lene Schøsler & Mary Talbot (eds.). *Studies in Valency I. RASK Supplement Vol.1*. Odense University Press.
- Heltoft, Lars (1995). Grammatikaliseringsprocesser i dansk syntakshistorie. I: Bente Holmberg (red.). *Sproghistorie i 90'erne*. København.
- Henriksen, Carol (1986). Sætningsleddene og deres stilling - nogle år før - og flere år efter. *NyS 16-17*. København.
- Herslund, Michael (1989). Modality. A Presentation. In: Michael Herslund (ed.). *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague, vol.XXIII*. København.
- Hjelmslev, Louis (1943). Omkring sprogteoriens grundlæggelse. I: *Festskrift udgivet af Københavns Universitet i Anledning af Universitetets Aarsfest*. København.
- Hopper, Paul J. & Elisabeth C. Traugott (1993). *Grammaticalization*. Cambridge University Press.
- Hopper, Paul J. (1991). On some principles of grammaticization. In: Traugott, Elisabeth Closs & Bernd Heine (eds.). *Approaches to Grammaticalization. Vol. I-II*. Amsterdam & Philadelphia.
- Høysgaard, Jens Pedersen (1743a). Tres faciunt collegium. *Danske Grammatikere vol. IV*. v/ Henrik Bertelsen, Kbh. 1920.
- Høysgaard, Jens Pedersen (1743b). Concordia res parvæ crescunt. *Danske Grammatikere vol. IV*. v/ Henrik Bertelsen, Kbh. 1920.
- Høysgaard, Jens Pedersen (1747). Accentuered og Raisonnered Grammatica. *Danske Grammatikere vol. IV*. v/ Henrik Bertelsen, Kbh. 1920.
- Haastrup, Niels (1986). Ordo naturalis. *Nys 16-17*. København.
- Iversen, Ragnvald (1972). *Norrøn grammatikk*. Aschehoug publ.
- Iwasaki, Eijiro (1977). Wie hiess er noch? Zur "Bedeutung" von noch als Abtönungspartikel. In: Harald Weydt (Hrsg.). *Aspekte der Modalpartikeln. Studien zur deutschen Abtönung*. Tübingen.
- Jacobsen, Henrik Galberg (1992). Vist og nok. Om et par formodningsord i dansk. *Mål & Mæle*. 2/15. årgang.
- Jacobsen, Peder (1933). *Mundarten i Flemløse Sogn*. Udg. for UJdS v/ Poul Andersen.

- København.
- Jakobson, Roman (1960). Closing Statement. *Linguistics and Poetics*. In: T.A. Seeboek (ed.). *Style in Language*. NY & London.
- Jansen, Hanne, Bente Lihn Jensen, Eva Skaft Jensen, Iørn Korzen, Paola Polito, Gunver Skytte & Erling Strudsholm (1996). *Mr. Bean - på dansk og italiensk*. Rapport om empirisk undersøgelse. København.
- Jansen, Hanne, Bente Lihn Jensen, Eva Skaft Jensen, Iørn Korzen, Paola Polito, Gunver Skytte & Erling Strudsholm (1997). Testi parallelli scritti e orali, in italiano e in danese. Strategie narrative. *Cuadernos de filología Italiana. Servicio de publicaciones universidad complutense*. Madrid.
- Jensen, Bente Lihn (1994). Den italienske futurum og verden. *ARK 76 - Sproginstitutternes Arbejdsrapporter, HHK*. København.
- Jensen, Bente Lihn (1997). Om MODALITET. *Ny forskning i grammatik igangsat af SHF. Fællespublikation 4*. Odense universitetsforlag.
- Jensen, Bente Lihn, Iørn Korzen & Gunver Skytte (1997). Spørgsmål og svar - komparativt dansk-italiensk. I: F. Frandsen et al. (red.). *Hermes 19*. Handelshøjskolen i Århus.
- Jensen, Eva Skaft (1994). Neksusadverbialets placering i ledsætninger. Upubliceret specialeafhandling. Københavns universitet.
- Jensen, Eva Skaft (1995). Neksusadverbialets placering i ledsætninger. *NyS 20*. København.
- Jensen, Eva Skaft (1997a). Godt og gerne - modalitet og polaritet. I: Peter Widell & Mette Kunøe (red.). *6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus.
- Jensen, Eva Skaft (1997b). Modalitet og dansk. *Nys 23*. København.
- Jensen, Eva Skaft (1999a). Ekstralingvistiske faktorer og sproglige udtryk. I: Skytte, Gunver, Iørn Korzen, Paola Polito & Erling Strudsholm (Red.). *Tekststrukturering på italiensk og dansk. Resultater af en komparativ undersøgelse. Strutturazione testuale in italiano e in danese. Risultati di una indagine comparativa*. København. 3 vol. + 3 cd.
- Jensen, Eva Skaft (1999b). *Mr. Bean i tale og skrift*. I: Peter Widell & Mette Kunøe (red.). *7. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Århus.
- Jensen, Per Anker (1985). Principper for grammatisk analyse. *Erhvervsproglige skrifter 9*. København.
- Jespersen, Otto (1924). *The Philosophy of Grammar*. London.
- Journal of Pragmatics* (1992). Special issue on 'Interjections', edited by Felix Ameka. *Journal of Pragmatics*, vol. 18, nos. 2/3, september 1992. Amsterdam, London, New York & Tokyo.
- Jørgensen, Charlotte, Christian Kock & Lone Rørbech (1995). *Retorik der flytter stemmer*. København.
- Jørgensen, Henrik (1991). Om de danske personlige pronomener. *Danske studier 1991*. København.
- Jørgensen, Henrik (1996). Om adverbialled mellem det finite verbal og subjektsplassen i danske hovedsætninger. *Selskab for Nordisk Filologi. Årsberetning 1994-1995*. København.
- Kalkar, Otto (1881-1918). *Ordbog til det ældre danske sprog (1300-1700)*, bd. I-VI. Bd. I-V: 1881-1918; bd. VI: 1976 (i/v Marie Bjerrum et al.). København.
- Karttunen, Lauri (1970). Some Observations on Factivity. *Papers in Linguistics 4*. Illinois.
- Karttunen, Lauri (1971). The Logic of English Predicate Complement Constructions. *Reproduced by the Indiana University Linguistics Club*.
- Kiparsky, Paul & Carol (1971). Fact. In: Steinberg (ed.) *Semantics*. Cambridge 1971.
- Kristiansen, Tore, Frans Gregersen, Erik Møller & Inge Lise Pedersen (red.) (1996). *Dansk sproglære*. København.

- König, Ekkehard (1985). On the history of concessive connectives in English. Diachronic and synchronic evidence. In: Allen et al. (eds.). *Lingua 66*. Amsterdam.
- König, Ekkehard (1991). The meaning of focus particles: a comparative perspective. London & New York.
- Lakoff, Robin (1971). If's, And's and But's about Conjunction. In: Charles J. Fillmore & D. Terence Langendoen (eds.). *Studies in Linguistic Semantics*. New York, Chicago, San Francisco, Atlanta, Dallas, Montreal, Toronto, London & Sydney.
- Levin, Poul (1968). Semantik. København.
- Levinson, Stephen C. (1983). Pragmatics. *Cambridge Textbooks in Linguistics*. Cambridge University Press.
- Lindberg, Ebba (1990). Beskrivande svensk grammatik. *Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet (MINS) 32*. Stockholm.
- Lyons, John (1968). Introduction to theoretical linguistics. 2.udg. Cambridge University Press 1969.
- Lyons, John (1977). Semantics, vol.2. Cambridge University Press.
- Lyons, John (1982). Deixis and Subjectivity: Loquor, ergo sum? In: R.J.Jarvella and W.Klein (eds.). *Speech, Place, and Action*. John Wiley and Sons Ltd.
- Lyons, John (1995). Linguistic semantics - an introduction. Cambridge University Press.
- Mey, Jacob (1992). Pragmatikkens analyseenheder. I: Frans Gregersen (red.). *Sprogvidenskabelige Arbejdsrapporter fra Københavns Universitet 1992*. København.
- Mikkelsen, Kr. (1911). Dansk ordføjningslære. København 1975.
- Molbech, Chr. (1833). Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord, tilligemed afledede og sammensatte Ord, efter den nuværende Sprogbrug forklarede i deres forskellige Betydninger, og ved Talemaader og Exempler oplyste. Kbh.
- Mortensen, Arne Thing (1972). Perception og sprog - et filosofisk essay. København.
- Muittari, Veikko (1987). Om modus och modalitet - En finsk-svensk kontrastiv studie över modalitet i konditionala, koncessiva och komparativa satser och satsfogningar. *Studia Philologica Jyväskyläensia 20*. University of Jyväskylä. Jyväskylä.
- Møller, Erik (1991). Lad talesproget komme til orde! I: Erik Hansen, Inge Lise Pedersen & Ib Poulsen (red.). *Auditorium X*. København: Institut for Nordisk Filologi.
- Møller, Erik (1991). Narratives in the Sociolinguistic Interview. In: Frans Gregersen & Inge Lise Pedersen (eds.). *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics. Institut for dansk Dialektforsknings publikationer, Serie A, nr.30*. København.
- Nielsen, Niels Åge (1966). Dansk Etymologisk Ordbog. 4.udg. 2.opl. 1989. København
- Nielsen, Niels Åge (1975). Om anvendelsen af to forskellige modeller på dansk sætningsbygning. I: At færdes i sproget. *Dansk Sprognævns Skrifter, nr. 9*. København.
- Nudansk ordbog (1980). 10. reviderede og forøgede udg., 2.opl. v/Erik Oxenvad.
- Nølke, Henning (1989a). Modality and Polyphony - A Study of some French Adverbials. In: Michael Herslund (ed.). *Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague, vol.XXIII*. København.
- Nølke, Henning (1989b). Polyfoni. En sprogteoretisk indføring. *ARK*. København.
- Nølke, Henning (1993). Linguistique modulaire: de la forme au sens. Ecole des Hautes Etudes Commerciales d'Aarhus.
- Nølke, Henning (1996a). Det attributive adjektivs placering på fransk. *Ny forskning i grammatik igangsat af SHF. Fællespublikation 3*. Odense universitetsforlag.
- Nølke, Henning (1996b). Focus Particles in French. Støtteark til foredrag i Lingvistkredsen d.14/1996.

- Nølke, Henning (1999). (red.) Det franske sprog. Kapitel V, II. Modifikation 2. Foreløbig version, oktober 1999.
- ODS, se Ordbog over det Danske Sprog.
- Ordbog over det Danske Sprog (1919-1956). v/ Verner Dahlerup, Johs. Brøndum-Nielsen et al. Vol. I-XXVIII. København.
- Palmer, F.R. (1979). *Modality and the English Modals*. London and New York.
- Palmer, F.R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge University Press.
- Pedersen, Karen Margrethe (1993). *Letledsreglen og lighedsreglen. Jyske Studier tilegnede Magda Nyberg og Bent Jul Nielsen. Institut for Dansk Dialektforskning's Publikationer*. København.
- Pedersen, Johan (1999). Koncessive/adversative sætningskomplekser i spansk. En grammatisk analyse af konnektorfunktionen. *Ny forskning i grammatik igangsæt af SHF. Fællespublikation 6*. Odense universitetsforlag.
- Perkins, Michael R. (1983). *Modal Expressions in English*. London.
- Platzack, Christer (1983).
- Platzack, Christer (1985). The Position of the Finite Verb in Swedish. In: Haider (ed.): *Verb Second Phenomena in Germanic Languages*. Dordrecht.
- Powell, Mava Jo (1992). The systematic development of correlated interpersonal and metalinguistic uses in stance adverbs. *Cognitive Linguistics, 3-1*.
- Quirk, Randolph (1954). *The Concessive Relation in Old English Poetry*. New Haven.
- Saussure, Ferdinand de (1916). *Lingvistikens objekt*. Oversat af Jens Juhl Jensen, optrykt i *Strukturalisme. En antologi*. København 1970.
- Scheuer, Jann (1995). Tryk på Danske Verber. *RASK Supplement Vol.4*. Odense Universitetsforlag.
- Scheuer, Jann (1995). *Jobsamtalens grammatik. NyS 20*. København.
- Schiffrin, Deborah (1987). *Discourse Markers*. Cambridge University Press.
- Schiller, Karl & August Lübben (1875). *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Wiesbaden 1969.
- Skautrup, Peter (1944). *Det danske sprogs historie, første bind*. København.
- Skautrup, Peter (1947). *Det danske sprogs historie, andet bind*. København.
- Skautrup, Peter (1953). *Det danske sprogs historie, tredje bind*. København.
- Skautrup, Peter (1959). *Jyske ord, 6. Konjunktionen ed. I: Skautrup, Peter, H.P.Hansen og Niels Åge Nielsen (red). Sprog og Kultur, vol. 21*. Aarhus.
- Skautrup, Peter (1968). *Det danske sprogs historie, fjerde bind*. København.
- Skautrup, Peter (1970). *Det danske sprogs historie, registre*. København.
- Skytte, Gunver (1999a). Projektet "Mr. Bean på dansk og italiensk"/ Il progetto "Mr. Bean in danese e in italiano". I: Skytte, Gunver, Iørn Korzen, Paola Polito & Erling Strudsholm (Red.). *Tekststrukturering på italiensk og dansk. Resultater af en komparativ undersøgelse. Strutturazione testuale in italiano e in danese. Risultati di una indagine comparativa*. København. 3 vol. + 3 cd.
- Skytte, Gunver (1999b). *Julekrybben. Diskursmarkering og konnexion/ Il presepe. Demarcazione discorsiva e connessione. I: Skytte, Gunver, Iørn Korzen, Paola Polito & Erling Strudsholm (Red.). Tekststrukturering på italiensk og dansk. Resultater af en komparativ undersøgelse. Strutturazione testuale in italiano e in danese. Risultati di una indagine comparativa*. København. 3 vol. + 3 cd.
- Skyum-Nielsen, Peder (1971). *Modalverberne i nudansk*. Upubliceret guldmedaljeafhandling ved Københavns Universitet.
- Sprechen mit Partikeln*. Hrsg. Harald Weydt. Berlin & New York 1989.

- Sweetser, Eve E. (u.å.). Polysemy vs. Abstraction: Mutually Exclusive or Complementary? In: Nikiforidou, VanClay, Niepokuj & Feder (eds.). *Proceedings of the Twelfth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*.
- Sweetser, Eve (1990). From etymology to pragmatics - metaphorical and cultural aspects of semantic structure. Cambridge University Press.
- Syv, Peder (1663). Nogle betenkninger om det Cimbriske Sprog. *Danske Grammatikere vol. I.* v/ Henrik Bertelsen, Kbh. 1915.
- Syv, Peder (1685). Den Danske Sprog-Kunst. *Danske Grammatikere vol. III.* v/ Henrik Bertelsen, Kbh. 1919.
- Sørensen, John Kousgård (1999). Etymologi - teori og praksis. *Danske Studier 1999*. København.
- Sørensen, N.Chr. (1985). Dansk-fransk ordbog. 6.udg. Gyldendals (små) røde ordbøger.
- Togebj, Ole (1979). Men hva' med kongen? *NyS 10-11*. København.
- Togebj, Ole (1979). Nok. *Mål & Mæle*. 3/6. årgang.
- Togebj, Ole (1987). Heller og Også. *Mål & Mæle*. 4/11. årgang.
- Togebj, Ole (1993). PRAXT. Århus.
- Togebj, Ole (1994a). Speech acts and information structure in Functional Grammar. In: Elisabeth Engberg-Pedersen, Lisbeth Falster Jakobsen & Lone Schack Rasmussen (eds.). *Functional Grammar Series, Function and Expression in Functional Grammar*. Berlin & New York.
- Togebj, Ole (1994b). Mentale og positive grammatisk kendsgerninger. *SPRÅU, vol. I*. Århus Universitet.
- Togebj, Ole (1997). Og. *Mål & Mæle*. 3/20. årgang.
- Traugott, Elisabeth Closs (u.å.). From polysemy to internal semantic reconstruction. In: Nikiforidou, VanClay, Niepokuj & Feder (eds.). *Proceedings of the Twelfth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*.
- Traugott, Elisabeth Closs (1989). On the rise of epistemic meanings in English: An example of subjectification in semantic change. *Language* 65.
- Traugott, Elisabeth Closs (1995a). The role of the development of discourse markers in a theory of grammaticalization. *Paper presented at the 12th International Conference on Historical Linguistics*. Manchester, UK, August.
- Traugott, Elisabeth Closs (1995b). Subjectification in grammaticalisation. In: Dieter Stein & Susan Wright (eds.). *Subjectivity and subjectivisation*. Cambridge University Press.
- Traugott, Elisabeth Closs & Bernd Heine (eds.) (1991). Approaches to Grammaticalization. Vol. I-II. Amsterdam & Philadelphia.
- Traugott, Elisabeth Closs & Ekkehard König (1991). The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited. In: Traugott, Elisabeth Closs & Bernd Heine (eds.). *Approaches to Grammaticalization. Vol. I-II*. Amsterdam & Philadelphia.
- Vinterberg, H. & C.A. Bodelsen (1966). Dansk-engelsk ordbog. 2. rev. udg. 2. opl. 1973. Gyldendal.
- Wesemann, Monika (1980). Die dänische Partikel *ellers* und ihre deutschen Entsprechungen. In: Mogens Dyhr, Karl Hyltdgaard-Jensen & Jørgen Olsen (Hrsg.). *Kopenhagener Beiträge zur Germanistischen Linguistik, Sonderband 1: Festschrift für Gunnar Bech*. Kopenhagen.
- Weydt, Harald (1969). Abtönungspartikel. Die deutschen Modalwörter und ihre französischen Entsprechungen. *Linguistica et Litteraria*. Bad Homburg v.d.H & Berlin & Zürich.
- Weydt, Harald (Hrsg.) (1977a). Aspekte der Modalpartikeln. Studien zur deutschen Abtönung. Tübingen.

- Weydt, Harald (1977b). Nachwort. Ungelöst und strittig. In: Harald Weydt (Hrsg.). *Aspekte der Modalpartikeln. Studien zur deutschen Abtönung*. Tübingen.
- Weydt, Harald (Hrsg.) (1981). Partikeln und Deutschunterricht. *Abtönungspartikeln für Lerner des Deutschen*. Heidelberg.
- Weydt, Harald (Hrsg.) (1989). *Sprechen mit Partikeln*. Berlin & New York.
- Wiwel, H.G. (1901). *Synspunkter for dansk Sproglære*. Det nordiske Forlag. København.
- Zimmermann, Klaus (1981). Warum sind die Modalpartikeln ein Lernproblem? In: Harald Weydt (Hrsg.). *Partikeln und Deutschunterricht. Abtönungspartikeln für Lerner des Deutschen*. Heidelberg.

